

KENTTÄRETKISTÄ TUTKIMUSTIEDOKSI

Kenttäretkistä tutkimustiedoksi

TOIMITTANEET
PAULA KOKKONEN
JA ANNA KURVINEN

HELSINKI 2010

Paula Kokkonen, Anna Kurvinen (toim.):

Kenttäretkistä tutkimustiedoksi.

Uralica Helsingensia 4.

Julkaisun artikkelit pohjautuvat Suomalais-Ugrilaisen Seuran 125-vuotisjuhlan kunniaksi Kulttuurien museossa Helsingissä 15.11.2008 järjestetyn yleisöseminaarin *Kenttäretkistä tutkimustiedoksi* esitelmiin.

Taitto ja kansi Anna Kurvinen

Kannen päähinekuva Matti Huuhka (Kulttuurien museo, SU 4872:35)

Kannessa olevan mordvalaisen (tarkemmin šokšalaisen) päähineen lähetti vuonna 1912 Kansallismuseolle mordvalainen kansanvalmistaja Makar Jevsevjev. Teksti etukannessa on etusivu Heikki Paasosen Suomalais-Ugrilaiselle Seuralle lähettämästä kirjeestä, jossa raportoidaan käytetystä apurahasta. Se esitettiin seuran kokouksessa 9.9.1899 ja julkaistiin *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirjassa* vuonna 1900: Kertomus Seuran mordvalaisten stipendiaattien keräysmatkain tuloksista (Otteita Suomalais-ugrilaisen Seuran keskusteluksista v. 1899. Auszüge aus den Sitzungsberichten der Finnisch-ugrischen Gesellschaft im j. 1899. SUSA XVIII). Takakannessa Heikki Paasosen käsikirjoitusta mordvalaisten mailta.

ISBN 978-952-5667-19-6 (painettu)

ISBN 978-952-5667-60-8 (verkko)

ISSN 1797-3945

Vammalan Kirjapaino Oy

Sastamala 2010

Tilaukset

Tiedekirja	www.tiedekirja.fi
Kirkkokatu 14	tiedekirja@tsv.fi
FI-00170 Helsinki	fax +358 9 635 017

Uralica Helsingensia

Julkaisijat • Publishers

Helsingin yliopisto: Suomen kielen, suomalais-ugrialaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuksien laitos • University of Helsinki: Department of Finnish, Finno-Ugrian and Scandinavian Studies
Suomalais-Ugrilainen Seura • Finno-Ugrian Society

Päätoimittajat • Editors

Ulla-Maija Forsberg, Riho Grünthal

Toimitusneuvosto • Editorial board

Márta Csepregi, Cornelius Hasselblatt, Magdolna Kovács, Johanna Laakso, Helle Metslang, Matti Miestamo, Irma Mullonen, Karl Pajusalu, Janne Saarikivi, Anneli Sarhimaa, Elena Skribnik

www.sgr.fi/uh

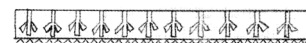
Julkaisut luetteloidaan ja indeksoidaan ARTO-tietokantaan tunnuksella Urbis. The publications are indexed in ARTO data base with the index Urbis.

Sisällys

Lukijalle	6
To the reader	10

Riho Grünthal	
Matkueita tai yksityisiä tutkijoita: Suomalais-Ugrilaisen Seuran keruuretkien tausta ja tavoitteet	17

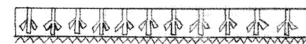

Merja Salo	
Heikki Paasonen – mittavan aineiston kerääjä ja keräyttävä sekä jälkipolvien työllistäjä	57

Sirkka Saarinen	
Timofei Jevsevjev – marilaisen perinteen tallentaja	107

Irene Wichmann	
Yrjö Wichmann – kentällä ja kammiossa	123

Vuokko Eiras	
Artturi Kanniston vogulilaisaineistot, niiden käyttö ja merkitys	139

Paula Kokkonen	
Jatkosodan komilaiset sotavangit kielenoppaina	155

Ildikó Lehtinen	
Kalastuksesta kansanpukuihin – kansatieteilijät kentällä	179

Florian Siegl	
How to prepare for fieldwork – a Forest Enets based retrospective	213

Lukijalle

Vuonna 2008 Suomalais-Ugrilainen Seura juhli 125-vuotista taivaltaan monin tavoin. Seura perustettiin ”tuorstaina marraskuun 15 p. 1883 k:lo 7 i.p.”; silloin perustajat oli kutsuttu kokoukseen Aleksanterin yliopiston tiedekuntien istuntosaliin Helsinkiin. Seura juhlisti perustamispäiväänsä järjestämällä 15.11.2008 Kulttuurien museossa yleisöseminaarin *Kenttäretkistä tutkimustiedoksi*. Tämän julkaisun artikkelit pohjautuvat seminaarissa pidettyihin esitelmiin.

Tutkimuskohteet ja matkareitit olivat huolellisesti valittuja ja perustuivat siihen tietoon, joka senaikaisella tiedeyhteisöllä ja lähtijöillä oli käytettävissä.

Julkaisun johdantoartikkelissa *Matkueita ja yksityisiä tutkijoita: Suomalais-Ugrilaisen Seuran keruuretkien tausta ja tavoitteet Riho Grünthal* tarkastelee Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimeksiannosta tehtyjen keruuretkien taustaa, suunnittelua, niihin valmistautumista sekä kenttäretkiä tehneiden suomalais-ugrilaisten kielten ja kulttuurien tutkijoiden raportointia havainnoistaan. Keruuretkiä – jopa vuosikausia kestäneitä – tehtiin Sisä-Venäjälle, Siperiaan ja Mongoliaan. Keruuhankkeiden huippukausi kesti kolmekymmentä vuotta. Seuran 125-vuotisen toiminnan keskeisimpiä hankkeita kattavasti käsittelevää artikkelia on kuvitettu seuran arkistosta löytyvillä vanhoilla kartoilla.

On sillä meidän pajarilla kumma se jumalanpalvelus.
(Kenttätöissä Heikki Paasosesta kuultua)

Merja Salon perusteellinen artikkeli *Heikki Paasonen – mittavan aineiston kerääjä ja keräyttävä sekä jälkipolvien työllistäjä* etenee Paasonen matkareittejä etappi etapilta mordvalaisalueilta hantien pariin. Artikkelissa kuvataan tutkijan työtä ja arkea kentällä sekä tutkimusten vaiheita moniksi julkaisuiksi. Paasonen työllisti paitsi itsensä ja mittavan joukon mordvalaisia kielenoppaita myös kymmeniä mordvan kielten tutkijoita. Hänen keräämästään materiaalista on valmistunut – ja valmistunee edelleenkin – merkittäviä tutkimuksia.

Paasonen kiinnostus ja kenttätöet kohdistuivat myös turkkilaiskieliin. Salon artikkelista saa selkeän kuvan myös näistä aineistomateriaaleista syntyneistä julkaisuista. Matkapäiväkirjaa Heikki Paasonen ei pitänyt, mutta hänen matkakertomuksiaan on julkaistu *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirjoissa* alkaen vuodesta 1890.

Kokemus on nimittäin selvästi osoittanut, että tutkittavan kansan omasta keskuudesta lähteneellä miehellä on suuremmat edellytykset ennäisiä, etupäässä uskonnollisia käsityksiä ja tapoja koskevia tietoja saamaan – . (Vuosikertomus 1908, SUSA XXVI,6, 6)

Sirkka Saarisen artikkeli *Timofei Jevsevjev – marilaisen perinteen tallentaja* kertoo legendaarisesta marilaisesta kansakoulunopettajasta, hänen elämästään ja yhteistyöstään suomalaisten tutkijoiden kanssa. Yrjö Wichmann oli saanut hänet kielimestarikseen 1900-luvun alussa. Sitten Jevsevjev lähetti mittaamattoman arvokasta kansa- ja kielitieteellistä aineistoa Suomalais-Ugrilaiselle Seuralle. Siitä on ammennettu ainesta hyvin moniin seuran julkaisuihin, joista mainittakoon erittäin havainnollisia ja tarkkoja piirroksia sisältävä julkaisu *Tšeremissien rakennukset* (2002).

Komeat pakkaset täällä on ollut; neljänä päivänä oli yhtämittaa 30 à 40 astetta. Nyt on taas lauhkea sää: ainoastaan 10 astetta. Pakkaspäivinä huomasin, että huoneeni eivät ole erittäin lämpimät: aamuisin oli ainoastaan 10 astetta, illaksi saivat kovasti lämmittämällä nousemaan 15:een, jopa 16:eenkin asteeseen.
(Yrjö Wichmannin kirje äidilleen komilaisalueilta 1901)

Yrjö Wichmann ehti julkaista harvinaisen suuren määrän keräämästään aineistosta. Hän oli kerännyt arvokkaan kielitieteellisen aineiston molemmista permiläiskielistä, udmurtista ja komista. Tuloksekkaat kenttätöet marien parissa toivat tutkimuksen käyttöön valtaisan aineiston lähes kaikista marin murteista. Venäjältä levottomuuksien jaloista palattuaan Wichmann vietti vain muutaman viikon kotimaassaan, kunnes tutkijan veri veti taas kentälle: Yrjö ja hänen vaimonsa Julie, joka oli ollut mukana marilaisalueilla, matkustivat Romaniaan, jossa alkoi tutustuminen csángó-unkarilaisten kieleen ja

kulttuuriin. **Irene Wichmannin** artikkeli *Yrjö Wichmann – kentällä ja kammiossa* valottaa kiintoisasti sukurakkaan tutkijan vaiheita kentällä, jonne hän sai mukaansa myös kansatieteilijävaimonsa. Muistutettakoon tässä Irene Wichmannin toimittamasta kirjasta *Matkamuisiinpanoja* (SUST 195, 1987), jossa on julkaistuna Yrjö W:n kirjeitä äidille herkullisine kenttätö- ja matkustuskuvauksineen.

Mutta olenpa saanut heissä niin paljon luottamusta, että ovat päästäneet minun uhritoimituksia katselemaan ja valokuvaamaan. Ette usko minkälaiset ristiriitaiset tunteet heräävät noita tempuja katsellessa. (Artturi Kanniston kirje sisarelleen 8.12.1902)

Vuokko Eiras kertoo artikkelissa *Artturi Kanniston vogulilaisaineistot, niiden käyttö ja merkitys* Kanniston kenttätömatkoista mansien eli vogulien pariin. Kirjoittaja itse on tehnyt elämäntyönsä Kanniston keräämästä sanastomateriaalista piakkoin julkaistavan vogulin eli mansin sanakirjan toimitustyössä. Aineisto on ollut tutkijoiden käytössä sanakirjan toimitustyön aikanakin, ja sitä ovat hyödyntäneet tutkimuksissaan mm. monet unkarilaiset tutkijat. Kanniston keräämän materiaalin käyttökelpoisuudesta on mainittava, että Suomalais-Ugrilaisen Seuran 2000-luvunkin julkaisujen joukosta löytyy vielä kaksi Kanniston aineistoihin perustuvaa teosta: *Vogulien (mansien) kansankulttuuri* (2007) ja *Itämansin kielioppi ja tekstejä* (2007).

– – *se on ihan ninko ihmine.* (Köyliössä sotavangista sanottua)

Kielenoppaista, jotka mahdollistivat monen tutkijan työn, tiedetään yleensä hyvin vähän. Toisin on sotavanki-informanttien laita: heistä on runsaasti jo kuulusteluvaiheessa kirjattua tietoa. Näiden tietojen perusteella T. E. Uotila oli voinut valita lähes 80 komilaista informantia ja haastatella heitä jatkosodan aikana sotavankileireillä Suomessa. Aineistosta on julkaistu viisiosainen kansanperinnetekstikokoelma *Syrjänische Texte*. Komissa alettiin 1990-luvulla kiinnostua Uotilan kielenoppaista. Heidän nimiään julkaistiin lehdissä, ja pian koettiin yllätys: toimitukseen soitti Vorkutasta sotavankeuden kärsinyt ja monien vaiheiden kautta takaisin Komiin selvinnyt kielenopas. Hän ehti nähdä painettuna yli 50 vuoden takaiset kertomuksensa. Komi-

laisten sotavanki-informanttien uskomattomia elämänvaiheita kuvataan **Paula Kokkosen** artikkelissa *Jatkosodan komilaiset sotavangit kielenoppaina*.

Mene ja tuo mukkaas koko Suomen suku. (J. R. Aspelin)

Ildikó Lehtisen artikkeli *Kalastuksesta kansanpukuihin – kansatieteilijät kentällä* luo katsauksen, kuinka museoesineistö on matkannut kentältä vitriineihin. Kansallismuseon suomalais-ugrilaiset kokoelmat ovat karttuneet runsaaksi yli sadan vuoden takaisista ensimmäisistä kansatieteellisistä kenttäkeruista alkaen ja karttuvat edelleenkin mm. artikkelin laatijan toimesta. Tosin kokoelmat eivät enää vahvista suomalaista identiteettiä kansallismuseon suojissa; ne korostavat kulttuurien välisiä eroja ja vuoropuhelua Kulttuurien museon etnologisessa ympäristössä. Siellä onkin nähty jo monta suomalais-ugrilaisiin teemoihin paneutunutta näyttelyä, esimerkkinä vaikkapa seuran historiasta kertova juhluvuoden näyttely *Castrénin saappaissa*.

*Matkustakaa hankalasti; matkustakaa hitaasti;
menkää sinne, minne muut eivät mene.*

Florian Siegl kuvaa artikkelissaan *How to prepare for fieldwork – a Forest Enets based retrospective* eloisasti kenttätömatkojaan Jenisein varrelle metsäenetsien asuinalueelle. Lukija pääsee seuraamaan matkavalmisteluja ja matkantekoa paikkoihin, jonne ei johda teitä eikä rautateitä. Kun säät viivästyttävät lentoyhteyksiä ja jäät laivayhteyksiä, alkaa tutkija kaivata porokyytiä, jolla lähes sata vuotta sitten Kai Donner pääsi vaivattomammin samaan kohteeseen. Hartaasti odotetun kulkuneuvon saapuessa kylään saapuu myös miestä väkevämpi, joka pökerryttää potentiaaliset informantit useiksi vuorokausiksi. Ja kun pian sen jälkeen uudenvuodenjuhlinta lamaanuttaa väen reiluksi viikoksi, katselee tutkija jo huolestuneena viisumiaan. Miten vähän Sieglin kenttätökokemukset poikkeavatkaan M. A. Castrénin, Toivo Lehtisaloon ja Kai Donnerin – aiempien enetsin tutkijoiden – ajoista...

Helsingissä 28.2.2010

Toimittajat

To the reader

In 2008, the Finno-Ugrian Society celebrated its 125th anniversary in many ways. The Society was founded “tuorstaina marraskuun 15 p. 1883 k:lo 7 i.p.” (Thursday November 15, 1883 at 7 p.m.), and the founders had been invited to a meeting at the assembly hall of faculties, Aleksandr University in Helsinki. The Finno-Ugrian Society celebrated the anniversary of its founding on November 15, 2008 by organizing a public seminar titled *From Expeditions in the Field to Research Knowledge* at the Museum of Cultures, in Helsinki. The articles in this publication are based on presentations given at the seminar.

Destinations and itineraries were carefully chosen; they were based on the information the scientific community of that time and the expedition researchers had at their disposal.

In the introductory article of the publication *Parties and individual researchers: The background and objectives of Finno-Ugrian Society field expeditions* **Riho Grünthal** provides an overview of the field expeditions, their backgrounds, planning and preparations, as well as, reports made by Finno-Ugrian language and culture field workers of their findings. Expeditions – lasting for years – were made to the Russian interior, to Siberia and Mongolia, and at its height, the era of expeditions lasted thirty years. This comprehensive article of key projects from the 125-years of active research is enhanced with old maps from the Society’s archives.

That boyar of ours sure has an odd way of performing chapel service. (Heard of Heikki Paasonen while in the field)

Merja Salo’s in-depth article *Heikki Paasonen – a major collector and collections coordinator, whose materials have kept generations of researchers occupied* proceeds in Paasonen’s footsteps, one step at a time, with descriptions from the Mordvin to the Khanty homelands. The article describes Paasonen’s work and everyday life in the field and stages of research work for many publications. Not only did the man keep himself occupied, but his undertakings kept an extensive group of Erzya and Moksha language consultants and dozens of language researchers working for years. Important research has been published based on his

materials and, more than likely, there is much more to come. Paasonen’s interests and field work were also directed toward Turkic languages. Salo’s article also provides a clear picture of the publications produced from expedition materials. Heikki Paasonen did not keep a separate diary during his journeys, but travelogues began to appear in the Finno-Ugrian Society Journal, as early as 1890.

Experience has clearly shown that a person from the ranks of the people under investigation has better prerequisites, mainly in matters of religious beliefs and customs, for obtaining information – –. (Annual Report 1908, JSFOu XXVI,6, 6)

Sirkka Saarinen’s article *Timofei Evseyev – the recorder of Mari heritage* tells of the legendary Mari elementary-school teacher, his life and collaboration with Finnish researchers. Yrjö Wichmann had acquired him as his language master in the beginning of the 1900s. From that time forth, Evseyev sent invaluable ethnological and linguistic materials to the Finno-Ugrian Society, which has served as source material for numerous Society publications. One such publication is *Tšeremisien rakennukset – Cheremis Buildings* (2002), which contains very informative and accurate drawings of Mari architecture by Timofei Evseyev.

We have been having exceptionally cold weather here, for four days the mercury hovered between 30° and 40° C below. Now it has warmed up some with the temperature only 10 degrees below. During the cold snap, I noticed that my rooms were not very warm: in the morning it was only 10 degrees above, and by evening, if fires were really stoked all day, the temperature might rise to 15° or even 16° C. (Yrjö Wichmann in a letter to his mother from a Komi region 1901)

Yrjö Wichmann managed to publish an unusually large amount of the material he had collected. His collections include valuable linguistic materials from both Permic languages, Udmurt and Komi, and productive field work among the Maris, which yielded immense research materials from nearly all of the Mari dialects. Returning from a restive Russia, Wichmann spent only a few weeks at home, before once again the researcher in his blood took him back to the field. Yrjö and his wife Julie, who had participated in the Mari field work with him, traveled to Romania, where they began to familiarize themselves with the language and culture of the Csángó-Hungarians. **Irene Wichmann**’s article *Yrjö Wichmann in the field and at his desk* provides an interesting approach

to a beloved researcher in her family and various phases in field work that he shared with his wife, an ethnographer. Let us not forget here, however, that Irene Wichmann has also edited the book *Matkamuistiinpanoja "Travel notes"* (SUST 195, 1987), which contains Yrjö W's letters to his mother with relished depictions of his field work and travels.

But I have won enough of their confidence that they allow me to watch and photograph sacrificial ceremonies. You would never believe what kind of conflicting feelings those tricks arouse.
(Kannisto in a letter to his sister, 8/Dec/1902.)

In her article *Artturi Kannisto's Vogul collections, their use and importance*, **Vuokko Eiras** retells of Kannisto's expeditions to visit the Mansi, or Voguls, as they might be known. The author herself has made a life's work editing the Mansi dictionary soon to be published, which is based on vocabulary materials collected by Kannisto. The materials have been available to scientists during the course of editorial work, a commodity Hungarian researchers, among others, have not neglected. The materials collected by Kannisto have proven useful in other publications of the Finno-Ugrian Society in the 21st century: *Vogulien (mansien) kansankulttuuri* 'Vogul or Mansi folk culture' (2007) and *Itämansin kielioppi ja tekstejä* 'An Eastern-Mansi grammar and texts' (2007).

— why, he's just like a human being. (Said of a POW in Köyliö)

Generally speaking, there is little known about language consultants, who make field work possible for many researchers. Prisoners of war used as language informants, on the contrary, comprise a group that is well documented with information acquired during interrogations. Based on interrogation data, T. E. Uotila was able to select almost 80 Komi consultants and interview them in Finnish prison camps during the second part of World War II. The resulting materials were published in a 5-volume collection of folklore texts *Syrjänische Texte*. In the 1990s interest in Uotila's language consultants began to grow in the Komi Republic. Their names were published in newspapers and soon something sensational happened. A man called the publishers from Vorkuta: After suffering as a prisoner of war and enduring many other hardships this language consultant had managed to get back to the Komi Republic. He had lived to see the publication of stories he had told more than half a century before. In her article *Komi POWs as language consultants during the Continuation War*,

Paula Kokkonen depicts the incredible courses of events in the lives of Komi prisoners of war used as language consultants during the latter half of World War II.

Go and bring back the whole Finnic family with you. (J. R. Aspelin)

In her article *From fishing to folk costumes – ethnographers in the field*, **Ildikó Lehtinen** makes an overview of how museum pieces have made their way from the field to the display cases. The Finno-Ugric collections at the National Museum have grown immensely from the very first pieces acquired in field expeditions more than one hundred years ago; these collections continue to grow even today in the form of article, for instance. Although these collections no longer play a role in strengthening the Finnish identity in the auspices of the National Museum, they do underline the cultural differences and intercultural dialogue in the ethnological environment at the Museum of Cultures, which has been the stage of many exhibitions with Finno-Ugrian themes, such as the anniversary exhibition *In Castrén's boots*, which depicts the history of the Finno-Ugrian Society.

Travel with difficulty; travel slowly, go to places where no others go.

In his article *How to prepare for field work – a Forest Enets based retrospective*, **Florian Siegl** vividly describes his expeditions to the Forest Enets along the Yenisei River. The reader can directly follow preparations for the trip and journeys to places inaccessible by road or rail. When the weather causes delays in flights and ice postpones river boat passage, the researcher begins to wish he had reindeer for transportation, like his predecessor, Kai Donner, who almost one hundred years earlier had reached the same destination with much more ease. When the eagerly awaited transport finally arrives in the village, it also brings liquids that bedazzle potential language consultants for several days to come. And when shortly after that the New Year's celebrations paralyze the inhabitants for another good week, the researcher begins looking anxiously at the date his visa expires. How little Siegl's experiences in the field deviate from those in the times of M. A. Castrén, Toivo Lehtisalo and Kai Donner – previous Enets researchers...

Helsinki, February 28, 2010
The Editors

ЦЕЛЫЙ ИМПЕРІИ
ЕВРОПЕЙСКОЙ РОССІИ,
ВМѢСТѢ СЪ АЗІАТИЧЕСКОЮ

Table of geographical names and administrative divisions in Russian, organized in columns.

СТРОИТЕЛЬНАЯ КАРТА
ЕВРОПЕЙСКОЙ РОССІИ
ПОСЛѢДОВАТЕЛЬНО
ИЗЪЯВЛЯЮЩАЯ
ВЪСНУЮ ПЕРІОДИЧНОСТЬ
ИМПЕРАТОРСКИМЪ
ВЪСНУЮ ПЕРІОДИЧНОСТЬ

ЦЕЛЫЙ ИМПЕРІИ
ВЪ АЗІИ

Table of geographical names and administrative divisions in Russian, organized in columns.

Edellisellä aukeamalla P. Köppenin kartta *Etnografitseskaja karta Jevropeiskoi Rossii* vuodelta 1851. (SUS arkisto.) Alla kartan seliteosa.

ИЗЪЯСНЕНЕ КРАСОКЪ.		ERKLÄRUNG der FARBEN.	
1	Арменск. Арменск.	20	Самарск. Самарск.
2	Башкирск. Башкирск.	21	Самарск. Самарск.
3	Боснийск. Боснийск.	22	Самарск. Самарск.
4	Булгарск. Булгарск.	23	Самарск. Самарск.
5	Восточн. Восточн.	24	Самарск. Самарск.
6	Восточн. Восточн.	25	Самарск. Самарск.
7	Восточн. Восточн.	26	Самарск. Самарск.
8	Восточн. Восточн.	27	Самарск. Самарск.
9	Греческ. Греческ.	28	Самарск. Самарск.
10	Еврейск. Еврейск.	29	Самарск. Самарск.
11	Египетск. Египетск.	30	Самарск. Самарск.
12	Индийск. Индийск.	31	Самарск. Самарск.
13	Индийск. Индийск.	32	Самарск. Самарск.
14	Индийск. Индийск.	33	Самарск. Самарск.
15	Индийск. Индийск.	34	Самарск. Самарск.
16	Индийск. Индийск.	35	Самарск. Самарск.
17	Индийск. Индийск.	36	Самарск. Самарск.
18	Индийск. Индийск.	37	Самарск. Самарск.
19	Индийск. Индийск.	38	Самарск. Самарск.

RIHO GRÜNTHAL

Matkueita tai yksityisiä tutkijoita: Suomalais-Ugrilaisen Seuran keruuretkien tausta ja tavoitteet

Suomalais-Ugrilaisen Seuran toiminnan peruskivenä ovat olleet sen perustamisesta lähtien erityisesti Venäjän suomalais-ugrilaisen kielten puhuma-alueille vuosina 1885–1917 tehdyt kenttätyö- ja keruuretket. Tutkimuskohteet ja matkareitit olivat huolellisesti valittuja ja perustuivat siihen tietoon, joka senaikaisella tiedeyhteisöllä ja lähtijöillä oli käytettävissä. Yksittäisten matkaajien havainnot olivat tapauskohtaisia, mutta ne noudattivat samaa perusajatusta. Oli kerättävä mahdollisimman tehokkaasti luotettavaa kieli- ja kulttuuriaineistoa ja havainnoitava tutkimuskohdetta kaikin keinoin. Mittavan keruun tuli luoda perusedellytykset aikalaistutkimukselle ja ajan-tasaista aineistoa tarvitseville hankkeille.

Kansainvälisestäkin tarkasteltuna ainutlaatuisen keruuoperaation toteuttaminen ja aineistojen kertyminen ei ollut sattumaa vaan johdonmukaisen suunnittelun tulos. Tässä artikkelissa tarkastelen sekä kokoavasti että joidenkin esimerkkien valossa Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimeksiannosta tehtyjen keruuretkien taustaa, suunnittelua ja niihin valmistautumista sekä kenttäretkiä tehneiden suomalais-ugrilaisen kielten ja kulttuurien tutkijoiden raportointia havainnoistaan.

1. Kenttäretkien tavoitteet

Kansallisten tieteiden nousukausi 1800-luvun loppupuolella, eri puolilla Eurooppaa liikkuneet nationalistiset aatteet ja järjestäytyvä suomalainen yhteiskunta kuvastavat aikakautta, jona Suomalais-

Ugrilainen Seura (SUS) aloitti toimintansa ja käynnisti järjestelmälliset kenttätyöt Venäjän suomalais-ugrilaisen kielten puhuma-alueille. Myöhemmissä arvioissa on toistuvasti korostettu, että huolimatta aikakauden vahvasta kansallisesta virityksestä ja poliittisista vaikutteista seuran perustaminen ja tutkijoiden varustaminen pitkille matkoille tähtäsivät yksinomaan tieteellisiin tavoitteisiin (Aalto 1958; Itkonen 1966; 167–197; Korhonen 1986, 98–166; Ravila 1933; Saarinen 2007).

Poliittisia jännitteitä sisältäneessä 1800-luvun lopun suomalaisessa yhteiskunnassa taustan varmistaminen oli kuitenkin todennäköisesti tärkeämpää kuin myöhemmissä arvioissa on arveltu. Suomalais-Ugrilaisen Seuran 125-vuotisjuhlien yhteydessä ilmestyneessä kirjassa SUS:n historiasta Timo Salminen toteaa, että itse asiassa SUS:n synnyllä oli oma aatteellis-poliittinen taustansa (Salminen 2008, 14). Yhteiskunnallisten asioiden merkitys näkyy myös siinä, että useilla SUS:n johtohenkilöillä, kuten Otto Donnerilla, E. N. Setälällä, G. J. Ramstedtillä ja Paavo Ravilalla, oli näkyvä rooli politiikassa. Yhteiskunnallisten vaikuttajien tuen saamisen merkitys näkyy selvästi SUS:n perustajajäsenten luettelossa, joka sisältää autonomisen Suomen ylimmästä johdosta eli kenraalikuvernööri Feodor Heidenistä alkaen lukuisten eri alojen avainhenkilöitä politiikasta sivistykseen ja taloudesta teollisuuteen (ks. lähemmin Salminen 2008, 10–12, 254–255).

Toiminnan tueksi saadun 113 perustajajäsenen luettelo on vaikuttava osoitus toimintaa organisoineen Otto Donnerin verkostoista. Kyseessä oli epäilemättä myös yhteiskunnallisesti mittava hanke, mutta päämäärä oli toisella suunnalla. Varsinaisen toiminnan ja kenttäretkien tavoitteet lähtivät kohdealueiden kannalta tärkeiden tieteenalojen päämääristä ja niiden kysymyksenasetteluista. Niitä olivat kielitiede, muinaistiede eli arkeologia ja kansatiede eli etnografia. Tavoitteet kirjattiin selvästi ensimmäisiin sääntöihin; säännöt julkaistiin Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirjan ensimmäisessä numerossa vuonna 1886. Myöhemmin muutetut säännöt noudattavat samaa perinnettä pienin muutoksin (vrt. *SUSA* L, 77, 85, 92). Ensimmäisissä säännöissä tavoitteet esitetään tarkalleen seuraavasti:

*Suomalais-Ugrilainen Seura
kieli-, muinais- ja kansa-tiedettä sekä muinaishistoriaa varten.*

1. Suomalais-Ugrilaisen Seuran tarkoitus on edistää suomalais-ugrilaisten kansojen tuntemista niiden kielen, muinaistieteen, muinaishistorian ja kansatieteen tutkimisella.

2. Seura harrastaa tätä tarkoitusta:

a) tieteellisillä tutkimuksilla niillä seuduilla, joilla asuu taikka muinoin on asunut suomalais-ugrilaista kansoja;

b) julkaisemalla seuran tutkimus-alaan kuuluvia teoksia;

c) kokouksilla, esitelmillä, keskusteluilla y. m.

*3. Milloin seuran varat myöntävät ja soveliaita henkilöitä on tiedossa, lähetetään matkueita tai yksityisiä tutkijoita jollakin määrättyllä alueella toimittamaan tieteellisiä, seuran toimialaan kuuluvia tutkimuksia. Myöskin raha-apua myönnetään sellaisiin tarkoituksiin. (*SUSA* I, 3.)*

Suomalais-Ugrilaisen Seuran suurista ja vuosia kestäneistä kenttätyöhankeista ainoastaan yksi, C. G. E. Mannerheimin matka Aasian halki, suunniteltiin muista kuin tieteellisistä lähtökohdista. Etnografiksi ja tutkimusmatkailijaksi värvätyllä Mannerheimilla oli sotilaallis-poliittinen tehtävänanto, mutta myös hänen matkallaan on tarkan etnografisen ja aluekulttuurisen kuvauksen takia mittavat tieteelliset ansiot (ks. lähemmin Mannerheim 2007). Jälkipolvien ajatellen ne ovat paljon merkittävämmät kuin lyhytikäisempiä sotilaallisia ja poliittisia tavoitteita palvellut tiedustelu. Tosin esimerkiksi Suomalais-Ugrilaisen Seuran ja alan myöhemmänkin tutkimuksen esikuva M. A. Castrén näki oman tehtävänsä myös kulttuuripoliittisena: hänen toimintansa oli sidoksissa kansalliseen herätykseen, ja hän katsoi suomen kielen pelastamisen olevan tuon ajan oloissa tärkeintä. Aktiiviseen poliittiseen toimintaan hän suhtautui epäilevästi mutta uskoi, että tieteellisen työn eli suomen sukukielten ja niitä puhuvien kansojen tutkimuksen avulla voitiin herättää kansallistunto, isänmaanrakkaus, joka oli ehdoton edellytys kansakunnan säilymiselle. (Saarinen 2007.)

Kun Suomalais-Ugrilainen Seura perustettiin syksyllä 1883, sen toimintasuunnitelma ja tavoitteet olivat jo hyvin hahmottuneet. Sitä autoivat ja siihen velvoittivat 1800-luvun ensimmäisten pioneerien ja kieliyhteisöjen parissa matkanneiden tutkijoiden esimerkki ja tieteellinen perintö, joista tulee tuonnempana lähemmin puhetta. Seura päätti alkuperäisen suunnitelmansa mukaisesti lähettää jo seuraavana kesänä stipendiaatin vähintään vuodeksi tutkimaan marin eli vanhemman terminologian mukaisesti tšeremissin kieltä (Suhonen 1983, 12). Pian sen jälkeen tehtiin päätös stipendiaatin lähettämiseksi myös Ruotsin saamelaisten pariin. Joulukuussa 1884 pidetyssä ensimmäisessä vuosikokouksessa raportoitii stipendiaatiksi valitun Volmari Porkan (1854–1889) retkestä (Porkan elämästä ks. lähemmin R. Anttila 2004). Kuvaus ilmentää hyvin sitä toiveikkuutta, johdonmukaisuutta kohteiden valinnassa ja tavoitteiden päämäärätietoisuutta, joka oli ominaista keruuretkien organisoinnille:

Seura on tehnyt sen sopimuksen maisteri V. Porkan kanssa, joka on vuosikauden harjoittanut kielentutkintoja Leipzig’issä, että hänen vähintään yhden vuoden tulee oleskella Tšeremissien luona tutkien heidän kieltänsä ja keräten kielinäytteitä. Akateemiallisen opinnäytteen painamisen tähden estettynä aikaisemmin matkalle lähtemästä voinee maisteri Porkka tulevan vuoden alussa lähteä määräpaikalle.

Paitse Tšeremissien kielen tutkimisen, päätti seura keväällä määrätä apurahan Ruotsin Lappalaisten kielen tutkimista varten ja antoi sen maisteri K. Jaakkolalle, joka oli hakenut sitä. Tutkimusalaksi määrättiin Jämtlanti, eteläisin ja samalla muista heimolaisista kaukaisin seutu, jossa Lappalaisia suuremmassa määrässä (noin 800) asuu. – – Niinkuin moni tutkija on ennen maininnut, huomasi Jaakkola myöskin Jämtlannin Lappalaiset hyvin jäykiksi, kun on kysymys heidän omasta kielestään. Vierasten kanssa puhuvat he ruotsia, mutta keskenään aina lapin kieltä. (SUSA I, 19 [Vuosikertomus 2 p. joulukuuta 1884].)

Nopeasti käynnistyneiden tutkimusretkien huippuvaiheena voitaneen pitää 1800-luvun viimeisiä ja 1900-luvun ensimmäisiä vuosia, jol-

loin Sisä-Venäjän ja Siperian suomalais-ugrilaisilla alueilla mordvan, marin, udmurtin, komin, hantin ja mansin parissa työskenteli useita stipendiaatteja, monet useita vuosia. Mittavimmat ja pisimpään toimitettavina olleet aineistot kerättiin tuolloin. Ensimmäinen maailmansota vaikutti jo alkaessaan 1914 mahdollisuuksiin tehdä mittavia keruuretkiä, jotka katkesivat kokonaan Venäjän vallankumouksen yhteydessä 1917. Siihen mennessä SUS ehti lähettää kymmeniä stipendiaatteja kentälle tutkimaan suomen sukukieliä ja kokoamaan aineistoa niitä puhuvilta kansoilta. Tuolloin kerätyn aineiston laajuutta kuvaa se, että sen julkaiseminen on käytännössä jatkunut seuraavat sata vuotta, mitä on luonnehdittu alan kannalta sekä eduksi että haitaksi (Saarinen 2007).

Keruuhankkeen huippukausi kesti kaikkiaan kolmekymmentä vuotta. Ympäri suomalais-ugrilaisten kielten puhuma-alueita matkanneiden 41 tutkimusmatkailijan lisäksi siihen osallistuivat panoksellaan seuran toimihenkilöt ja muut taustajoukot. Sitä on luonnehdittu yhdeksi suurimmista Suomessa koskaan humanistisella alalla toteutetuista hankkeista (Korhonen 1989, 268). Käytännössä samaa päämäärää ajoivat monet muiden organisaatioiden tukemat tutkimushankkeet, osin samojen, osin eri tutkijoiden tekeminä. Suomen murteiden ja suomalaisen kulttuuriperinnön keruuta ja tallennusta toteutettiin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran ja myöhemmin perustetun Sanakirjasäätiön johdolla, ja myös yliopistolaitos kuului taustavaikuttajiin.

Kirjaamattomaksi mutta yhteisesti noudatettavaksi käytännöksi muodostui se, että Suomalais-Ugrilaisen Seuran vastuulla olivat etenkin Venäjän suomalais-ugrilaisten ja altailaisten kielten puhuma-alueet. Sen sijaan lähialueet, jotka olivat periaatteessa helpommin tavoitettavissa, eivät välttämättä vaatineet lähtijältä yhtä pitkää valmistautumista, yhtä kauan kestävästä sitoutumisesta eivätkä yhtä ehdotonta siirtymistä toiseen kulttuurimaantieteelliseen ympäristöön: Suomi autonomisen ajan alueena ymmärrettynä, suomenkielinen Inkeri sekä Karjala olivat ensisijaisesti Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran ja muiden instituutioiden työmaata. Suomalais-Ugrilaisen Seuran ja sen piirissä toimineiden tutkijoiden maantieteelliset vastuualueet voidaan pääpiirteissään jakaa viiteen, jotka ovat seuraavat:

- (1) Skandinaavia ja Pohjoiskalotti (saamelaiskielten puhuma-alueet)
- (2) Suomen lähialueet (itämerensuomalaisten kielten puhuma-alueet Karjalassa, Luoteis-Venäjällä, Inkerissä, Virossa ja Liivinmaalla)
- (3) Sisä-Venäjä (mordvalaiskielet, mari, permiläiset kielet sekä tšuvassi)
- (4) Siperia (obinugrilaiset ja samojedikielet)
- (5) Etelä-Siperia, Mongolia ja Kaukoitä (ns. altailliset kielet)

Merkittävät suomen kielen tutkijat Elias Lönnrot (A. Anttila 1931) ja August Ahlqvist (Korhonen 1986, 79–87; 1993) sekä Pietarin tiedeakatemian tutkijat A. J. Sjögren (ks. lähemmin Branch 1973) ja F. J. Wiedemann (ks. lähemmin Ariste 1973; Suhonen 1989) olivat tehneet pioneerityön Suomen lähialueilla (2), joilla lisäksi monet kansanrunouden ja -perinteen tallentajat olivat aktiivisia. Maantieteellisesti etäisimmät alueet eli Etelä-Siperia, Mongolia ja Kaukoitä (5) olivat myös akateemisesti etäisiä eikä niiden kielten suhteesta suomalais-ugrilaisiin kieliin ollut keruuhankkeen alkaessa täyttä selvyyttä. Tutkimusmatkojen tärkein ja ehkä tuloksekkain kärki suuntautui 1800–1900-luvun taitteen huippukautena nimenomaan Sisä-Venäjälle (3) ja Siperiaan (4). Skandinavian ja Pohjoiskalotin (1) saamelaiskieliä ja -perinnettä tallennettiin myös, mutta käytännössä sen intensiivisin vaihe seurasi vasta sen jälkeen, kun Venäjän vallankumous sulki pääsyn muille alueille ja vain saamelaisalueet olivat edelleen tavoitettavissa.

Maantieteellisestä näkökulmasta on helppo havaita, että keruutoiminnan oli tarkoitus kattaa vähemmälle huomiolle jääneiden kielten puhuma-alueet. Niin myös tapahtui. Suomalais-Ugrilaisen Seuran tutkimusmatkojen kohteet olivat harkiten valittuja, retket huolellisesti valmisteltuja ja perustuivat joko olemassa olevan niukan tutkimustiedon johdonmukaiseen täydentämiseen tai kokonaan puuttuvan tiedon hankkimiseen.

Vaikka Suomen lähialueet, Skandinaavia ja Pohjoiskalotti näyttävät 2000-luvun liikenneyhteyksien avulla helposti tavoitettavilta kohteilta, niillekään matkustaminen ei 1800-luvun lopun ja 1900-luvun maailmassa ollut jokapäiväinen asia. Päinvastoin, matkustaminen oli ajoitettava luonnonolosuhteiden mukaan ja neuvoa haettava lähempää

varsinaista kohdetta. Suomalais-Ugrilaisen Seuran vuosikertomuksessa 1886 julkaistu aikalaiskuvaus tutkimusryhmän reitistä valaisee hyvin aikakauden matkayhteyksiä Lappiin:

Kesäkuun alkupuolella lähti seuran toinen stipendiaatti maisteri A. W. Forsman Vaasan, Sundsvallin, Trondhjemin, Tromsön ja Vesisaaren kautta Inariin tutkimaan sikäläistä lapin murreta. Häntä seurasi matkalla maisteri K. Cannelin, joka oli saanut yliopistolta apurahoja lähteäkseen tutkimaan Inarin, Sodankylän ja Kittilän suomalaisia murteita, sekä ylioppilas Stenvik, jolle Muinaismuistoyhdistys oli antanut toimeksi Inarin ja Utsjoen muinaisjäännösten tutkimisen. Matka kulki Vesisaaresta Varankivuonon yli Nejdin, sieltä viisi peninkulmaa maata myöten Suolisjärveen Suomessa ja sitten eteenpäin kahdeksan peninkulmaa, enimmäen vesitietä, Inarin kirkolle, johon he saapuivat kesäkuun 29 päivänä. Paluumatkalle, ylioppilas Stenvikin seurassa, lähdettiin Syyskuun 21 päivänä ja kuljettiin pitkin Inarinjärveä suomalaiseen Kyrön kylään, sieltä ankarassa pyry-ilmassa kuuden peninkulman pituinen matka vuoren selän yli lappalaiseen kylään Sompiojärven rannalle, josta kulkua jatkettiin Luiro- ja Kittisen jokea pitkin Kemijärven kirkolle, mistä ajotietä pääsee Kemin kaupunkiin. Matkustajat saapuivat loka-kuun alussa Helsinkiin. (SUSA III, 145 [Vuosikertomus annettu 2 p:nä joulukuuta 1886].)

2. Aiempi tutkimus ja sen merkitys

Ajatusta laajamittaisesta keruuhankkeesta olisi tuskin ryhdytty toteuttamaan tai edes keksitty, ellei 1700-luvun lopussa ja 1800-luvun alussa olisi oivallettu suomalais-ugrilaisien kielten välillä vallitsevaa sukulaisuutta eli kielten yhteisestä alkuperästä ja historiallisesta kehityksestä johtuvaa samankaltaisuutta. Historiallis-vertailevan kielen-tutkimuksen syntyminen suuntasi kielen-tutkimuksen kirjakielten ja käytännön kielen kehittämisestä myös etnografiseen ympäristöön ja etnolingvistiseen ajatteluun. Varhaisia keskuksia olivat Saksassa Göttingen, Unkarissa Budapest, Ruotsissa Upsala, 1700-luvun lopulla ja

ERKLÄRUNG DER FARBEN UND ZEICHEN.

1	Woten.		Gränze des Gouvernements.
2	Ingrien.		Gränze des Kreises.
3	Aiarämöiset.		Gränze des Proteftantifchen Kirchspiels.
4	Sawakot.		STADT.
5	Esten.		Kirchdorf und Pafforat.
6	Karelier.		Dorf.
7	Deutfche.		

Maasftab.
15 Weerft in einem Engl. Zoh.

Kartta 1. Keskiösa vuonna 1849 julkaistusta Peter von Köppenin kartasta Ethnographische Karte des St.Petersburgischen Gouvernements. Vasemmalla sivulla myös kartan selite. SUS arkisto.

1800-luvulla erityisesti Pietari ja Suomalais-Ugrilaisen Seuran perustamisen jälkeen enenevässä määrin myös Helsinki (Korhonen 1986, 107–175; Stipa 1990).

Tieteellisten kenttäretkien suunnittelu, rahoittaminen ja toteuttaminen tuottivat vertailevan kielentutkimuksen kehittyäkseen tarvitsemaa raaka-ainetta eli konkreettista kieliaineistoa. Kielentutkimukselle 1800-luku merkitsi siirtymistä satunnaisten aineistojen parista suoraan kontaktiin mitä erilaisimmissa kulttuuri- ja ekologisissa ympäristöissä puhuttavien kielten pariin. Autenttisen materiaalin kokoaminen autenttisisissa ympäristöissä ja toimittaminen tutkimuksen tarpeisiin tekivät Suomalais-Ugrilaisen Seuran hankkeesta omassa ajassaan ainutlaatuisen ja myöhempää tutkimusta ja kieliyhteisöjen kehitystä ajatellen mittaamattoman arvokkaan. Ensimmäiset havainnot kielisukulaisuudesta olivat perustuneet etenkin sanastoon, mutta varsin pian kentällä liikkuvat tutkijat ryhtyivät noudattamaan kaavaa, joka tähtäsi sanaston lisäksi peruskieliopin hahmottamiseen ja kielenäytteiden kokoamiseen. Vähän tutkittujen ja uhanalaisten kielten tutkimus nojaa vielä tänäkin päivänä samaan peruslähtökohtaan.

Vertailevan suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen varsinaisena lähtölaukauksena pidetään Göttingenissä toimineen unkarilaislääkärin Sámuel Gyarmathin 1799 julkaisemaa unkarin ja suomen-sukuisten kielten yhteistä alkuperää koskevaa tutkimusta *Affinitas linguae hungaricae cum lingvis fennicae originis grammaticae demonstrata*. Sen järjestelmällisyys ei jättänyt sijaa epäilyille, vaan loi perustan uudenaikaiselle ajattelulle. Jo Gyarmathia ennen eräät varhaiset muiden alojen edustajat kuten hampurilainen fyysikko ja historioitsija Martin Fogel, Ruotsin armeijan upseeri Philipp Johann von Strahlenberg ja unkarilainen tähtitieteilijä János Sajnovics olivat käytettävissä olleen aineiston avulla osoittaneet, että Pohjois-Euraasiassa maantieteellisesti etäällä toisistaan sijaitsevilla kielillä oli yhteistä sanastoa ja muita yhteisiä piirteitä, jotka viittasivat kielten väliseen sukulaisuuteen (Korhonen 1986, 28–31; Setälä 1892). Suomalais-ugri-laisten kielten välisen sukulaisuuden osoittaminen 1700-luvulla oli oman aikansa tieteellinen sensaatio Euroopassa (Korhonen 1983, 53; 1986, 28–34; Stipa 1990). Mutta esimerkiksi Fogelin havainnot eivät jääneet elämään vaan tulivat tutkijayhteisön laajempaan tietoisuuteen

E. N. Setälän Suomi-sarjassa julkaiseman artikkelin myötä samalla 1880-luvulla kuin SUS perustettiin (Setälä 1892).

Gyarmathin, Leibnizin ja vaikutusvaltaisen saksalaishistorioitsija A. L. Schlözerin opit sen sijaan levisivät ajan sivistyneistön parissa ja H. G. Porthanin välityksellä myös Suomeen. Kielisukulaisuuden tulkinta herätti kysymyksen, millaisia kielet itse asiassa olivat, millaiset ihmiset ja kansat puhuivat niitä ja miten kielelliset ja kulttuuriset erot tulisi ymmärtää ja selittää. Teoreettisen tutkimuksen kannalta Göttingen ja 1800-luvun puolivälin jälkeen Budapest Pál Hunfalvyn ja József Budenzin johdolla olivat tiennäyttäjää muille suomalais-ugri-laisten kielten tutkijoille (Hajdú & Domokos 1980, 12–23). Molemmat olivat myös kirjeenvaihdossa suomalaisten kollegoidensa kanssa ja pitivät nämä ajan tasalla tutkimusten ja julkaisutoiminnan edistyessä (Tervonen 1987; 1989; 1995; 1999). Empiirisen tutkimustyön kannalta avainasemassa sen sijaan oli Pietari, jossa jo Katariina Suuren aikana koottiin laaja Peter Simon Pallasin vertaileva sanakirja. Suomalaisen fennougristiikan pioneerit A. J. Sjögren ja erityisesti M. A. Castrén tekivät tutkimusmatkansa Pietarista saadun rahoituksen turvin, ja Pietarin tiedeakatemiassa toimivat muutkin kielentutkijat, kuten Castrénin tutkimuksista osan julkaissut Franz Anton Schiefner ja baltiansaksalaista syntyperää – Haapsalusta kotoisin – ollut viron kielen tutkimuksen uranuurtaja F. J. Wiedemann, jotka hekin edistivät osaltaan julkaisuillaan tutkimusta.

Myös Helsingin yliopiston professoreina Castrénia seuranneet Elias Lönnrot ja August Ahlqvist olivat tehneet käytännön kenttätöitä ja julkaisseet aineistojaan ja havaintojaan. Ilmestyneet kuvaukset, tutkimukset ja matkakertomukset olivat arvokasta taustatietoa, joka vaikutti ratkaisevasti siihen, miten Suomalais-Ugrilaisen Seuran voimavarat suunnattiin, kun keruutoiminta käynnistettiin. Taulukossa 1 on esitetty Suomalais-Ugrilaisen Seuran perustamista edeltäneiden 1800-luvun tutkimusmatkailijoiden kohteet ja aihepiirit.

Tutkija ja taustainstituutio	Matkan ajankohta ja kohde
Anders Johan Sjögren (1794–1855) Pietarin tiedeakatemia	1824–1829 (Karjala, Lappi, Pohjois-Venäjä) 1846, 1852 (Liivinmaa ja Kuurinmaa)
Mathias Alexander Castrén (1813–1852) Pietarin tiedeakatemia, Helsingin yliopisto	1838, 1839 (Lappi, Karjala) 1841–1844 (Lappi, Pohjois- Venäjä, Länsi-Siperia) 1845–1849 (Siperia)
Antal Reguly (1819–1858) Unkarin tiedeakatemia	1839–41 (Suomi, Lappi) 1843–46 (Keski-Venäjä, Siperia)
August Ahlqvist (1826–1889) Helsingin yliopisto	1854, 1855 (Inkeri, Luoteis-Venäjä) 1856, 1857 (Keski-Venäjä) 1858, 1877, 1880 (Siperia)
F. J. Wiedemann (1805–1887) Pietarin tiedeakatemia	1861–1868 (Viro)
Arvid Genetz (1848–1915) Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsingin yliopisto	1866, 1871 (Karjala) 1886 (Kuola) 1887 (Keski-Venäjä) 1889 (Koillis-Venäjä)

Taulukko 1. Tärkeimpien 1800-luvun tutkimusmatkailijoiden matkat suomalais-ugrilaisien kielten puhuma-alueille ennen Suomalais-Ugrilaisen Seuran perustamista.

Vaikka jokainen ennen SUS:n perustamista tehty yksittäisten tutkijoiden tutkimusmatka toi uutta aineistoa ja yleensä täydensi tuolloin vielä monelta osin fragmentaarista kokonaiskuvaa, ilmeni myös uusia ongelmia. Kuten Mikko Korhonen (1983, 56) toteaa SUS:n 100-vuotisjuhlien yhteydessä ilmestyneessä kirjassa: ”Kävi yhä selvemmäksi, että uralilaisten kielten ja kansojen levinneisyyden, murteiden, historian ja keskinäisten suhteiden selvittämiseksi oli kuljettava vielä monta jokivartta, käytävä monta kylää ja haravoitava kärsivällisesti loputonta tundraa ja taigaa.”

Suomalais-Ugrilaisen Seuran käynnistämät ja organisoimat tutkimusmatkat eivät siis syntyneet tyhjästä, vaan niitä ohjasivat tieteellisen tavoitteellisuuden hahmottuminen, kansallisten tieteiden merkitystä korostaneet yhteiskunnalliset ja kulttuuriset aatevirtaukset sekä aiempien tutkimusmatkajien kokemus ja perintö. Kielitieteellinen aineisto on karkeasti kolmentyyppistä ja jakautuu erityisesti 1) sanastoon, 2) teksteihin ja vähemmässä määrin 3) kieliopilliseen materiaaliin. Sanasto oli avain kielen ja kielenpuhujien ymmärtämiseen, ja myös tärkeimmät tutkimussuuntaukset kuten äännehistoria ja etymologia käsittelivät tavallisesti nimenomaan sanan mittaisia yksiköitä. Tyypillisin tekstityyppi on jotakin folklorelajia edustava laulu tai kertomus, jonka tehtävä oli edustaa myös kieltä ja sen murteita yleisemmin. Normitetun kielen tekstit tai vapaasta keskustelusta tallennetut otokset eivät kuuluneet tuon ajan repertoaariin. Myös kieliopin kuvaamisessa tarvittavat keinot ja käsitteet ovat kehittyneet huomattavasti kenttäyöretkien kultakauden jälkeen.

Matkalle lähetettäväksi stipendiaateiksi rekrytoitiin nuoria, akateemisen uransa alkutaipaleella olevia tutkijoita, jotka olivat ehtineet hankkia yliopistossa kielitieteellisen koulutuksen. Samoihin aikoihin SUS:n keruutoiminnan käynnistymisen kanssa Suomen ja laajemminkin suomalais-ugrilaisen kielitieteen mullisti ns. nuogrammaattinen suuntaus, jonka E. N. Setälä toi Suomeen (Karlsson 2000; Korhonen 1986, 125–189; Vares & Häkkinen 2001). Setälän opit levisivät nopeasti, ja lähes kaikki vuosina 1883–1914 toimineet keruustipendiaatit olivat saaneet nuogrammaattisen suunnan mukaisen koulutuksen. Suuntauksen kiistaton merkitys tutkimusmatkailijoille oli kielitieteellisen merkintätarkkuuden kehittäminen ja siihen tarvittavan säännösten luominen (Korhonen 1983, 59). Sen avulla lähtijät saattoivat ilman tehokasta teknistä apuvarustustakin tehdä harjaantuneen kuulon ja havainnointikyvyn avulla yksityiskohtaisia merkin-
töjä kielen ominaispiirteistä.

Varsinaiseen kohdealueeseen, sikäläiseen kulttuuriin ja siellä puhuttaviin kieliin suuntautuvaa erikoiskoulutusta ei ollut tarjolla, ei liiain äidinkielisten kielenoppaiden tarjoamaa mahdollisuutta harjoiteluun ennen matkaa. Sen sijaan monet Sisä-Venäjälle ja Siperiaan lähetetyt tutkijat kuten Artturi Kannisto ja K. F. Karjalainen olivat Sjögrenin, Castrénin ja Genetzin tavoin saaneet kokemusta kieli-

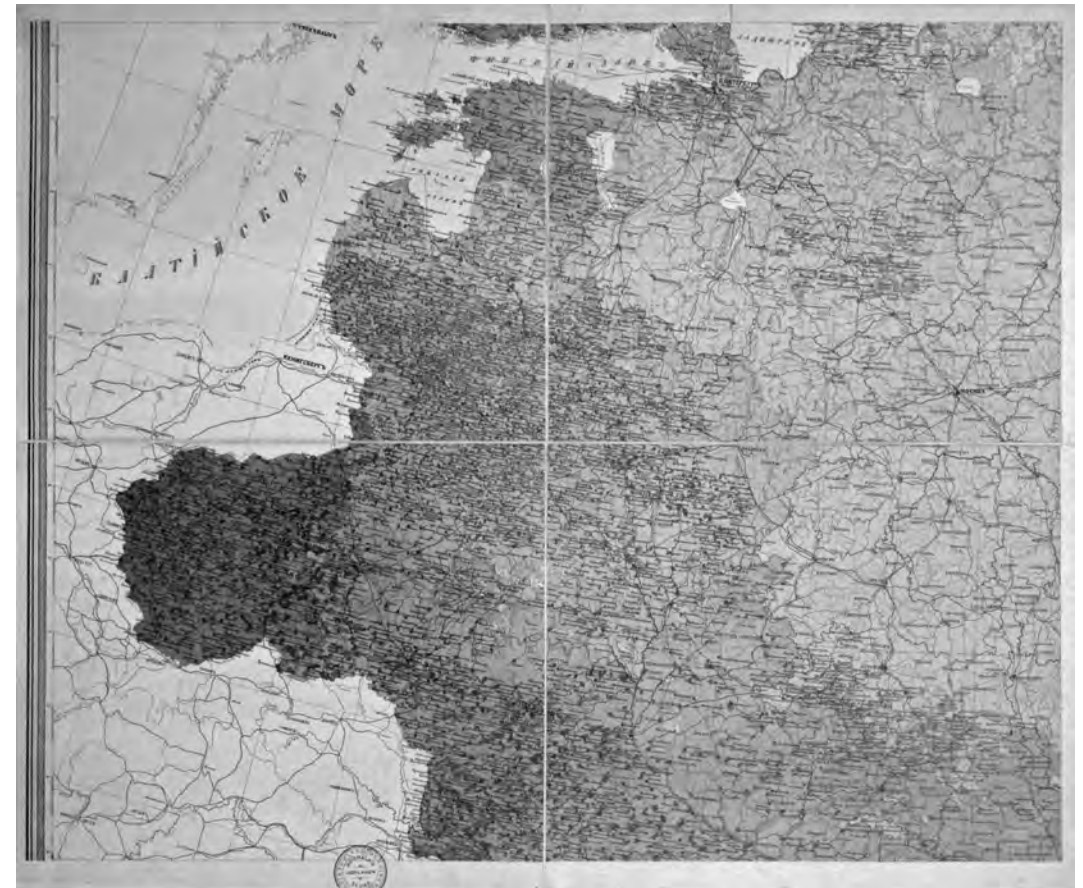
(Yllä ja oikealla:) Kartta 2. Läntinen reuna Aleksander Rittihin kartasta *Etnografitseskaja karta Jevropeiskoi Rossii* vuodelta 1875. Mittakaava 1 : 2 520 000. SUS arkisto.

aineiston keruusta suomen murteiden tai karjalan kielen tutkijoina. Ensimmäinen stipendiaatti Volmari Porkka oli kotoisin Suursaaresta ja työskennellyt myös Inkerissä (Anttila 2004).

Matkaan lähtevien tutkijoiden tehtävänanto ja kohde olivat konkreettisia ja huolella valittuja. Seura ilmoitti hakevansa stipendiaattia, jonka oli määrä tallentaa tietyn kielen sanastoa ja folkloretraditiota ja ehkä tehdä muitakin havaintoja. Kulttuurintutkijoiden tehtävä oli havainnoida aineellista tai henkistä perinnettä ja tapoja. Samantyyppistä aineistoa saatiin myös stipendiaattien Venäjältä värväämiltä ns. talonpoikaisstipendiaateilta (ks. lähemmin Ildikó Lehtisen ja Sirkka Saarisen artikkeleita tässä kirjassa).

Taulukkoon 2 on koottu tärkeimpien SUS:n stipendiaatteina tai keruuretkien huippukaudella muun rahoituksen turvin (Kettunen ja Setälä) toimineet kielentutkijat ja heidän tutkimuskohteensa.

SUS:n keruuretkistä pisimmät ja raskaimmat suuntautuivat etäisille alueille Sisä-Venäjälle, Siperiaan ja Mongoliaan, jossa viivytettiin vuosikausia. Tutkimusalueista ja tutkittavien kielten puhuma-alueista Siperian olosuhteet olivat vaativimpia. Matka sinne kesti kauan, siellä oleskeltiin pitkään ja yleinen elintaso oli kaupungistuneesta tai kaupungistuvasta yhteiskunnasta katsottuna alhainen, vaikka vanhat kulttuurimuodot olivatkin voimissaan. Monet tutkijat maksoivat terveydellään retkestään Siperiaan, tunnetuimpina esimerkkeinä Castrén ja Reguly.

Tutkija	Matkan ajankohta ja kohde
E. N. Setälä (1864–1935)	1888, 1889 (liivi, vepsä, vatja) 1909 (vatja) 1912 (liivi) 1916 (vepsä)
Lauri Kettunen (1885–1963)	1911–1915 (vatja) 1917–1918, 1934 (vepsä) 1920–1937 (liivi)
Heikki Paasonen (1865–1919)	1889–90 (mordva) 1898–1902 (mordva, mari, hanti, tataari, tšuvassi)
Yrjö Wichmann (1868–1932)	1891–92 (udmurtti) 1901–1902 (komi) 1905–1906 (mari)
K. F. Karjalainen (1871–1919)	1894, 1895, 1897 (karjala) 1898–1902 (hanti)
Artturi Kannisto (1874–1943)	1901–1906 (mansi)
Toivo Lehtisalo (1887–1962)	1911–1914 (nenetsi)
Kai Donner (1888–1935)	1911–1913, 1914 (enetsi, nganasani, selkup, kamassi)
G. J. Ramstedt (1873–1950)	1898–1901 (mari) 1903–1905, 1909, 1912 (mongoli, mogoli, kalmukki, kumukki, soloni, nogai-tataari)

Taulukko 2. Tärkeimpien Suomalais-Ugrilaisen Seuran lähettämien kielitieteilijöiden matkat ja tutkimuskohteet.

Suomen lähialueille suuntautuneet retket muodostavat yhdessä Pohjois-Skandinaviaan saamelaisalueille, Keski-Venäjälle ja Siperiaan tehtyjen matkojen kanssa kokonaisuuden, joka osoittaa, kuinka järjestelmällistä tutkimuskohteiden valinta oli. Retkiä lähialueille tekivät mm. E. N. Setälä ja Lauri Kettunen, osin myös muualta kuten Helsingin yliopiston rahastoista saaduilla varoilla. Lähialueiden

Kartta 3. Suomalais-Ugrilaisen Seuran tutkimusmatkojen kohdealueet ja Sisä-Venäjälle, Siperiaan ja Aasiaan ulottuneiden pitkäkestoisimpien kielitieteellisten tutkimushankkeiden pääsuunnat.

uupumaton matkamies, aikansa kielentutkimuksen hellittämätön ja kuriton poleemikko Lauri Kettunen sai silti myös SUS:lta useita apurahoja viron murteiden, vatjan ja liivin kielen tutkimiseksi. Esimerkiksi toukokuussa 1928 myönnetystä 26 500 mk:n avustuksesta oli tarkoitus kattaa neljän kuukauden tutkimusmatka etelävirolaiselle ja liiviläiselle kielialueelle (10 000), mutta suuremman osan apurahasta muodosti 16 000 mk:n koroton laina moottoripyörän ostamiseksi. Kun Kettusen liivin sanakirja (*Livisches Wörterbuch*) ilmestyi, todettiin lainan olleen jo kauan pyyhittynä seuran tileistä (Suhonen 1983, 27).

Kartassa 3 on esitetty SUS:n tutkimusretkien muodostama verkosto pohjoisessa Euraasiassa erityisesti suomalais-ugrilaisien kielten puhuma-alueella.

Pitkiä ja vaivalloisia matkoja tekivät myös samoilla seuduilla liikkuneet kulttuurintutkijat, joista nimekkäimpiä ovat A. O. Heikel, Uno Holmberg ja U. T. Sirelius (ks. Lehtisen artikkeli tässä kirjassa).

3. Valmistautuminen matkaan

Toimeksiantaja valitsi matkan tavoitteen ja etsi sopivat lähtijät. Mutta jokaisen tutkimusmatkalaisen oli myös henkilökohtaisesti valmistauduttava retkeen huolellisesti. Valmistautuminen merkitsi sekä tarvittavan opillisen tiedon hankkimista että aineellisen varustuksen järjestämistä kuukausia tai jopa vuosia kestävää oleskelua varten. Sjögrenin ja Castrénin ajoista lähtien oli ymmärretty lupakirjeiden välttämättömyys. Ilman niitä paikallisten viranomaisten luottamukseen voittaminen tai jopa kielenoppaiden vakuuttaminen tarkoitusten rehellisyydestä ja vieraan luotettavuudesta olisi ollut hankalaa. Monet stipendiaatit ovat raporteissaan kertoneet kontaktien ja yhteistyötahojen etsimisestä viranomaisten avulla ja ailahtelevasta käytännön työstä kielenoppaiden kanssa.

Vaikka tiedeyhteisössä oli kokemusta matkojen toteuttamisen riskeistä ja rutiineista ja niitä kertyi jatkuvasti lisää, jokaista matkaa värjittivät uudenlaiset yksityiskohdat. Stipendiaatteja ei juuri lähetetty niille seuduille, joista oli hyvä ja luotettava katsaus olemassa. Kohteiksi valittiin mieluiten sellaisia kieliä, murteita tai kieliryhmiä, joista oli vain suuntaa-antavaa tai jopa satunnaista tietoa. Castrénin käsikirjoituksista suuri osa oli julkaisematta. Wiedemann oli välttänyt matkojen rasitukset keräämällä Sisä-Venäjän suomalais-ugrilaisia kieliä koskevaa aineistoaan Venäjän armeijaan rekrytoiduilta sotilailta. Ahlqvistin matkat eivät olleet kestäneet riittävän kauan, jotta hän olisi ehtinyt hankkia vahvan kielitaidon ja koota laajoja aineistoja. Julkaistut sanastot olivat varhaisia Knud Leemin 1756 ja Jens Andreas Friisin 1887 ilmestyneitä pohjoissaamen sanakirjoja (ks. Korhonen 1981, 53–57) lukuun ottamatta usein suppeahkoja. Sanojen taivutuksesta ei ollut tarkkaa tietoa eikä oppikirjoista edes osattu uneksia. Venäjälle matkaavan oli lisäksi varmistettava, että hänen venäjän kielen taitonsa oli riittävä uudessa ympäristössä toimimiseksi. Valmistautumista oli siksi toisinaan syytä jatkaa välietapiksi valitussa kaupungissa tai muussa keskuksessa.

Havainnollisen kuvan antaa ensimmäisen stipendiaatin Volmari Porkan kertomus valmistautumisestaan marinkielisen tutkimusretken 1885–1886, joka häneltä jäi lopulta kesken sairastumisen takia:

Kartta 4. Kazanin alueen kartta, *Karta narodonaselenija Kazanskoi gubernii*, vuodelta 1870. Laatinut A. Rittih. SUS arkisto.

Kasanin kaupunki on ollut lähtöpaikkana, jonkinmoisena sentrumina niille, jotka ovat tutkineet Volgan ja sen syrjäjokien tienoolla asuvain suomensukuisten kansojen kieltä. Kasaniin siis tämänkin kertomuksen tekijä katsoi parhaaksi ensin suunnata matkansa, siellä lähemmin kuulustellakseen asianhaaroja, jotka olivat yhteydessä tehtävieni tutkimusten kanssa. – Heinäkuun 13 p. saavuinkin mainittuun kaupunkiin ja käännyin kohta Suomalais-Ugriksen Seuran kirjeenvaihtaja-jäsenten, seminaarin-tirehtorin Ilminskin ja kansatieteellisen museen johtajan Hra Kusnetzovin puoleen. – Ikäväkseni olivat kuitenkin kaikki seminaarin oppilaat lähteneet kotiinsa kesää viettämään, niin etten siis voinut käyttää niiden apua alkutyössäni. Tuli niin-

muodoin lähteä Tsheremissien omille asuinpaikoille. Sitä ennen katsoin kumminkin parhaaksi oleskella muutaman viikon umpivenäläisten parissa, paremmin harjautuakseni venäjänkielen suulliseen käytäntöön – –. (Porkka 1888, 111.)

Samaa strategiaa noudattivat useat muutkin tutkijat. Suomalais-Ugrilainen Seura oli pian perustamisensa jälkeen luonut yhteyksiä eri maiden tutkijoihin, kutsunut kirjeenvaihtaja- eli ulkojäseniä, käynnistänyt julkaisuvaihdon ja kirjallisuuden keruun. Tuskin oli sellaista seutua, johon lähtiessä ei olisi pysähtytty paikallisen virkamiehen, asiantuntijaksi tiedetyn tutkijan, papin tai kauppiaan luo. Myös nyky-Suomen lähialueille matkustavan oli valmistauduttava huolella. Frans Äimä matkusti aivan 1900-luvun alussa Lappiin tutkiakseen inarinsaamea. Hänen kertomuksensa valaisee matkareitin valintaa tuon ajan kulkumahdollisuuksien mukaan. Se osoittaa myös Äimän hakeutuneen tietoisesti kuuluisan norjalaisen lappologin J. K. Qvigstadin luo ennen varsinaisen tutkimustyön aloittamista:

Suomalais-ugrilaisen Seuran kokouksessa 17 p. helmikuuta 1900 myönnettiin allekirjoittaneelle stipendi Inarin lapin murteen sanastollista ja äänneopillista tutkimista varten. Matkalle oli määrä lähteä kesäkuun lopulla. Erinäisten asiain takia jouduin lähtemään kuitenkin vasta heinäkuun 10 p. Matkustin Vaasan, Sundsvallin ja Trondhjemmin kautta Tromssaan, jossa pari päivää viivähdin tunnetun lapinkielentutkijan J. Qvigstadin luona, saadakseni häneltä neuvoja ja evästyksiä matkaani varten. – – Tromssasta jatkoin matkaa höyrylaivalla itäänpäin; onnellisen sattuman kautta sain nauttia Qvigstadin miellyttävästä ja opettavaisesta seurasta aina Hammerfestiin asti. Vesisaareen asti oli minulla matkaseurana mainittu Isak Pehrson – –. Vesisaaresta pääsin eräässä tilapäisesti kulkevassa pienessä höyryssä Näytämön kylään. Sieltä oli jalkaisin kuljettava 4–5 penikulman taival – kolme kantajaa tavaroitani varten matkassa – Suolisjärven suomalaiseen majataloon. Täältä eräs inarinlappalainen kalastajanvaimo kyyditsi minut purjeveneellä lopputaipaleen – 12 penikulmaa – Inarin kirkolle, jonne saavuin elokuun 2 päivänä. (Äimä 1902, 10–11.)

Kolmas esimerkki on varsinaisen elämäntyönsä altailaisten kielten tutkijana tehneen G. J. Ramstedtin tutkimusretken käynnistymisestä. Ramstedt aloitti vuorimarin tutkijana, ja hänen ensimmäinen kirjansakin *Bergtscheremissische Sprachstudien* (1902) koski aihepiiriltään sitä. Mutta hänen varsinainen tähtäimensä oli kauempana idässä. Uralilaisten (siis suomalais-ugrilaiden ja samojedilaisten) ja niin sanottujen altailaisten kielten keskinäisestä suhteesta ei vielä tuolloin oltu aivan varmoja. Ramstedtista tuli ehkä kansainvälisesti tunnetuin stipendiaatti Mannerheimin ohella, ja hän toimi myöhemmin Setälän tavoin myös diplomaattina. (Ramstedtin elämästä ja toiminnasta ks. lähemmin Halén (1998).)

Matkakertomus mongolien maalta.

(Esitetty Seuran kokouksessa lokakuun 20 p:nä 1900.)

Suomalais-ugrilaiselle Seuralle.

Kesäkuun alussa vuonna 1898 allekirjoittanut matkusti Helsingistä Venäjälle. Kanslerinviraston antamat varat antoivat minulle tilaisuuden parantaa venäjänkielen-taitoani ja koota aineksia vuoritsheremissien kielen tuntemiseen. Vietettyäni kesän eräässä tsheremissiläisessä, Tushnal nimisessä kylässä (Kasanin kuvernem., Kozmodemjanskin piirik., Vilovatyj Vrag), tein saman vuoden syyskuulla matkan Kasaniin, jossa sain tiedon Suomalais-ugrilaisen Seuran päätöksestä lähettää minut stipendiaattiansa keski-Aasiaan tutkimaan mongolilaisia kieliä.

Marraskuun 6 päivänä läksin pitkälle matkalleni itään, ja saavuin Urgaan kuukautta myöhemmin. – – Syyskuussa 1899 palasin Urgaan. Minulla oli aikomus Kovalevskin sanakirjan avulla tarkastaa nykyiskielen sanavarastoa. – – Kohta sen jälkeen (28 p. lokak.—4 p. jouluk.) tein matkan seuraavien paikkojen kautta: Troitskosavsk—Dzhida—Dzheltura—Amur—Bajaskholangun luostari—Urga. – – Toivon aikanani voivani antaa Suomalais-ugrilaiselle Seuralle täydellisen matkakertomuksen kaikkine yksityiskohtineen ja oloja kuvaavine kertomuksineen.

Troitskosavskissa, syyskuun 20 p:nä 1900.

G. J. Ramstedt.

(Ramstedt 1901, 6–10.)

4. Raportointi kentältä

Matkojen varsinainen tarkoitus oli ajantasaisen tiedon hankkiminen, kokoaminen ja toimittaminen Suomalais-Ugrilaisen Seuran välityksellä muiden tutkijoiden saataville. Koska kootun aineiston toimittaminen ja julkaiseminen osoittautui aikaavievemmäksi kuin kukaan oli ajatellut, kaikki tiedot olivat tervetulleita. Itse asiassa Suomalais-Ugrilaisen Seuran julkaisutoiminta alkoi vasta käynnistyä asteittain, kun stipendiaatteja lähetettiin matkaan jo täydellä vauhdilla. Kyliin tai lähes tiettomien taipaleiden taakse lähetetyt tutkijat raportoivat hankkeensa edistymisestä, ja saadut selonteot luettiin seuran kokouksissa. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirjat sisältävät runsaasti julkaistuja matkakertomuksia tai kentältä lähetettyjä selontekoja. Usein matkakassaan oli pyydettyä täydennystä retken jatkamiseksi eteenpäin uuteen kohteeseen.

Kaukana Helsingissä sijainneelle toimeksiantajalle Suomalais-Ugrilaiselle Seuralle lähetetyt raportit edustavat matkojen virallista, dokumentoivaa puolta. Matkalaisten tarkoitus oli täyttää annettu tehtävä ja vähintään kirjoittaa, millä edellytyksin tavoitteeseen pystyttiin pääsemään paremmin. Paitsi tutkijoiden henkilöhistorian kannalta tärkeitä vaiheita, myös matkustamisen räsytystä ja väliin tuskastumistakin on enemmän kuvattu omaisille lähetetyissä kirjeissä (ks. lähemmin Irene Wichmannin artikkeli tässä kirjassa). Jatkuva oleskelu ja usein pitkä odottaminen vaativat kärsivällisyyttä.

Kirjoitetut matkakertomukset ovat elävää aikalaiskuvausta silminnäköiden kokemana, joten on paikallaan siteerata tässä yhteydessä joitakin havainnollisia katkelmia. Lukemalla matkakertomuksia ja retkeläisten omia kuvauksia saa värikkään kuvan kulttuurien kohtaamisesta, paikallisten suhtautumisesta stipendiaatteihin ja heidän selviytymisestään vieraassa ympäristössä.

Hanakimpia ja tuloksekkaimpia tutkimusmatkailijoita oli Heikki Paasonen, joka oli omaksunut nopeasti nuorgrammaattisen metodin kurinalaisuuden ja pystyi aikailematta tarttumaan tutkimusaiheeseensa. Paasonen pääurakkana oli mordva eli nykyisemmin muotoiltuna mordvalaiskielet ersä ja mokša, mutta hän havainnoi ja kokosi aineistoa niiden lisäksi Baškirian marista, hantista sekä turkinsukuisesta tšuvassista (ks. lähemmin Merja Salon artikkelia tässä kirjassa).

Kartta 5. Osa kartasta *Karta Azijatskoi Rossii* vuodelta 1895. Kuvasta näkyy ajan rautatieverkosto. Kazanin kaupunki on merkitty soikiolla. SUS arkisto.

Paasonen oli myös mukana laajentamassa aineistonkerääjien verkostoa ja värväämässä ns. talonpoikaistipendiaatteja riittävän sivistystaustan omaavien äidinkielisten parista. Paasonen raportoi toiminnastaan nykyisen Mordvan tasavallan itäpuolella sekä Volgasta itään sijaitsevilla mordvalaisalueilla seuraavasti:

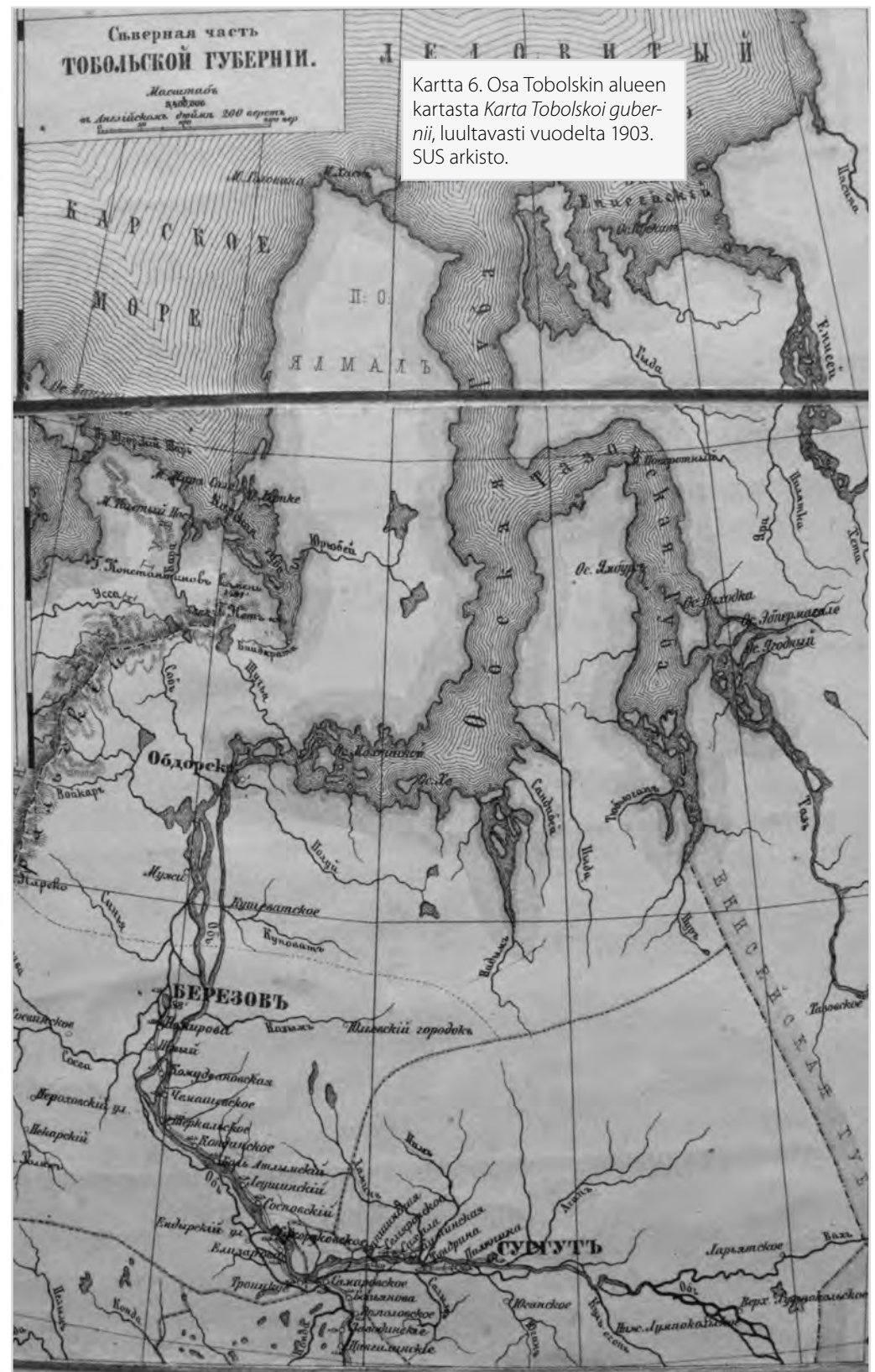
Niillä varoilla mitä Suomalais-ugrilainen Seura myönsi minulle käytettäväksi stipendeiksi mordvalaisen folkloren keräilijöille, olen tähän asti toimittanut keräyksiä Samaran, Buguljman ja Buguruslanin piirikunnissa Samaran lääniä, Saratovin läänin pohjoispuolisissa osissa, Hvalynskin ja Petrovskin piirikunnassa, sekä Gorodishtshen piirikunnassa Pensan lääniä. Työssä on ollut ensinmainituissa lääneissä kaksi entistä kielimestariani, Zorin ja Shuvalov, sekä viimeainituissa eras Pensan opettaja-

seminaarissa viime keväänä tutkinon suorittanut kansakoulunopettaja Ivan Shkolnikov —. Ignatij Zorin, kolmenkymmenen vuoden paikoilla oleva ersamordvalainen Vetshkanovo nimisestä kylästä Buguruslanin piirik. Samarán l. — alkoi työnsä Seuran palveluksessa tammik. 24 p:nä Stepnaja Shantala nimisessä kylässä Samarán piirikuntaa —. Eräältä Seledba nimisestä kylästä (Samarán piirik.) tulleelta räätälistä Zorin sitä paitsi kirjoitti muistiin muutamia lauluja ja loitsuja. Kenties olisi hänen lopulta onnistunut saada suuremmatkin saaliit, mutta nyt ilmestyi näyttämölle paikkakunnan urädnikka, jonka kyläläiset olivat osanneet taivuttaa puolelleen. Tämä kielsi häntä mihinkään liikkumasta, uhkasi vangita ja otti takavarikkoon hänen muistoonpanonsa, jotka tosin seuraavana päivänä melkein kaikki antoi takaisin, mutta pakotti Zorinin samalla heti lähtemään takaisin kotiseudulleen. (Paasonen 1900, 1–3.)

Zorinin kokoelmat päätyivät lopulta Helsinkiin, ja Suomalais-Ugri-laisen Seuran Toimituksissa on julkaistu niiden avulla kaksi laajaa nidettä mordvalaista kansanrunoutta (SUST 161 ja 162). Vastaavanlaisiin ennakkoluuloihin, asenteisiin ja epäilyttävän muukalaisen kohtaamisesta johtuviin vaaroihin törmäsivät useat stipendiaatit. Esimerkiksi K. F. Karjalaisen saapuminen Obin sivujoen Kondan varrella sijaitsevaan Krasnojarskin kylään käynnisti monenlaisia huhuja. Vieraan väitettiin tahtovan viedä hanteja muualle, ties minne, jopa tyrnään. Tiedettiin myös, että Karjalaisen tehtävänä oli arvioida paikallisten sopivuutta asepalveluun, josta hantit oli siihen aikaan vapautettu. (Korhonen 1983, 98.)

Epäluuloon törmäsivät matkustajat yhtä lailla kaukana Siperiassa kuin Suomenlahden lähialueilla. Lauri Kettusen ollessa viimeisellä retkellään vatjalaisalueilla vuonna 1915 ensimmäinen maailmansota oli täydessä käynnissä. Pontilovan kylässä eräs Kettusen äänitystoimia syrjästä katsonut nainen havaitsi, että sodat ja ”tuollaiset rakkineet”, tarkoittaen sillä fonografia, kuuluvat yhteen ja ovat maailmansodan merkkejä. Toinen katsoi Kettusta kammoksuen ja teki ristinmerkin: *Antihristus!* (Virtaranta 1983, 243.) Pari vuotta myöhemmin Venäjän vallankumouksen ollessa jo käynnissä Kettunen oli etelävepsäläisten luona ja joutui taas monien epäilysten alaiseksi.

Kartta 6. Osa Tobolskin alueen kartasta Karta Tobolskoi gubernii, luultavasti vuodelta 1903. SUS arkisto.

Vuoden 1900 Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirjassa ilmestyi seuraava K. F. Karjalaisen raportti Siperiasta, jossa hän noin neljän vuoden ajan tallensi ja teki muistiinpanoja hantin kielen eri muodoista, eli ostjakista, kuten tuolloin sanottiin. Karjalainen oli ensin työskennellyt lähialueilla ennen lähtöään Siperiaan. Hän oli tehnyt useita retkiä karjalan kielen puhuma-alueille ja kerännyt sieltä kieliaineistoja: Vienan Karjalaan 1894, Tverin Karjalaan 1895 sekä Aunuksen Karjalan pohjoisosaan 1897. Siperiaan lähtiessään hän oli harjaantunut tutkija. Karjalaisen tekstissä mainitsemman Samarovon paikalla sijaitsee nykyinen Länsi-Siperian keskus Hanty-Mansijsk.

Luminen oli talvi 1898–99, monet pelkäsivät tavatonta kevät-tulvaa. Vanhat, kokeneet olivat rauhallisempia: syksyllä lumen sataessa olivat suot kuivia ja keväällä tarvitsevat ne täytyäkseen suuret määrät vettä, eikä siis lumesta sulava vesi voi äkkiä jokia täyttää. Näin vanhat ennustelivat, ja heidän ennustuksessaan, kuten sitten näimme, oli jonkun verran perää. – – Samarovon suuri kirkonkylä on tärkeimpiä paikkoja ostjakkimailla hyvin vetäen vertoja Beresovan ja Surgutin kaupungeille, ja kun sitä edellisissä kirjeissä olen usein maininnut, lienee ehkä syytä siitä vähän puhua, vaikka se ei olekaan ostjakkipaikka varsinaisesti, sillä asukkaat ovat kaikki venäläisiä. – – Asukkaat Samarovossa ovat kaikki talonpoikia, mutta talonpoikien elinkeinoja, maanviljelystä ja karjanhoitoa ei heidän voi sanoa harjoittavan, eikä kylän asema siihen juuri tilaisuutta annakaan. – – Varsinainen elinkeino on kalastus, nykyisen Samarovon rikkauden ja hyvinvoinnin päälähte. Paikka onkin erittäin sopiva kalastuksen harjoittamiseen, se kun on kahden mahtavan joen risteyksessä, jokien, jotka ovat kuulut kalaisuudestaan ja kalleista kalalajeistaan. (Karjalainen 1900, 3–9.)

5. Kieliyhteisöjen havainnointi ja niistä raportoiminen

Suomalais-Ugrilaisen Seuran keruutoiminnan ja kenttäretkien esittelyissä ja arvioissa on pääsääntöisesti keskitytty niiden tavoitteisiin, matkareitteihin ja tuloksiin. Keruuretkiin, kentällä liikkuvien tutkijoiden kertomuksiin ja raportteihin liittyy kuitenkin myös kieliyhteisöjen havainnointi ja niiden tilan arviointi eli nykyperspektiivistä katsottuna selvä kielisosiologinen näkökulma. Kielitilannetta, kaksikielisyyttä ja kulttuurien muuttumista painottavia huomioita voi jopa pitää aikaansa edellä olevina, sillä moderni kielisosiologia syntyi vasta vuosikymmeniä myöhemmin 1900-luvun toisella puoliskolla. Pitkien ja vaikeakulkuistenkin reittien taakse hankkiutuneet tutkijat tuskin kuitenkaan ajattelivat olevansa tekemisissä erilaisen metodin ja näkökulman kanssa, vaan seurasivat valppaina kaikkea, mikä auttoi ymmärtämään tutkimuskohteen olemusta. Yhteisöjen koko, tavat, ongelmat ja tulevaisuudennäkymät kiinnittivät ulkopuolisen matkajaan huomion. Kun kielten katoamiseen on globaalisti alettu kiinnittää huomiota 1990-luvulla ja 2000-luvun alussa, on korostettu myös nykyisin kenttätöitä tekevien lingvistien tarvetta dokumentoida kaikki mahdollinen.

Kieliyhteisöjä koskevat havainnot eivät Venäjän suomalais-ugri-laisten parissa tutkimusmatkalla olleilla asetu keskipisteeseen, vaan täydentävät kokonaisuutta. Ne ovat kuitenkin useassa tapauksessa aikakauttaan edustava lähtötilanne, johon myöhempää kehitystä ja erityisesti 1900-luvulla voimakkaasti kiihtynyttä kielellistä assimilaatiota ja kieliyhteisöjen rapautumista voidaan verrata (Grünthal 2009). Kenttätöretkien kuvauksissa on luettavissa mainintoja kaksikielisyydestä, kielellisistä valinnoista eri tilanteissa, taloudellisesta riippuvuudesta ja kulttuurisesta eriarvoisuudesta.

Joidenkin kielimuotojen hiipuminen oli käynnissä jo 1800-luvulla. Kielenvaihto oli toteutunut tai täydessä vauhdissa monella alueella. A. J. Sjögren oli viimeinen, joka tallensi 1840-luvulla Luoteis-Latviassa varsinaisella Liivinmaalla puhuttua liivin kieltä, ns. salatsinliiviä. Inkerinmaan vatjalaiset olivat nopeasti assimiloitumassa muunkielisiin ryhmiin, erityisesti venäläisiin ja inkerikkoihin. Elias Lönnrot liikkui varsinaiselta vepsäläisalueelta koilliseen sijait-

sevalta alueella, jossa 1890-luvulla kieli oli jo sammunut (Basilier 1890). M. A. Castrénin matkat kattoivat myös eteläsamojedilaisten kielten hiipuvat puhuma-alueet.

Yleinen tilanne oli kuitenkin se, että kieliyhteisöt, jotka puhuivat kulloinkin tutkimuskohteeksi valittua kieltä, olivat elinvoimaisia. Riippumatta niiden koosta, taloudellisesta toimeentulosta, etnografisista tavoista tai ekologisesta ympäristöstä kieli siirtyi seuraavalle sukupolvelle ja varhaisoppimisvaiheessa oleville lapsille. Pyynti- ja poropaimentolaisyhteisöt olivat kooltaan monta kertaa pienempiä kuin maanviljelysvaltaiset, jotka pystyivät elättämään enemmän ihmisiä. Silti keskimääräinen elinikä ei ollut kovin korkea ja lasten kuolemat tavallisia kuten saman aikakauden Suomessakin. Taudit levisivät helposti, ja ihmisten vastustuskyky oli heikko. Useiden Venäjän suomalais-ugrialaisten kansojen demografinen huippu osuu itse asiassa vasta 1900-luvun puolelle, marien, udmurttien ja komien 1950–1960-luvulle, nenetsien vielä myöhemmäksi. Karjalaisten, vepsäläisten, mordvalaisten, mansien ja hantien demografinen huippu osuu taas maailmansotien väliseen aikaan, jolloin lapsikuolleisuus laski, perheiden koko kasvoi ja väestömäärä kohosi (Lallukka 1990; 2001; 2005).

Kaksi seuraavaa, Siperian kielitilannetta kuvaavaa esimerkkiä valaisevat myös kirjoittajien, Artturi Kanniston ja K. F. Karjalaisen tapaa tarkastella kohdettaan. Kannisto oli alla olevaa katkelmaa kirjoittaessaan oleskellut mansien eli tuonaikaisen terminologian mukaan vogulien parissa jo toista vuotta. Oli käynyt selväksi, että mansien eri muotojen välillä oli huomattavia eroja ja mansilaisryhmät elivät ylipäätään hajanaisina saarekkeina. Mansien lukumäärän kartoittamiseksi Kannisto oli tehnyt yksityiskohtaisen luettelon mansia puhuvista perheistä.

Koska vogulin kansan väkiluvusta, varsinkaan mikäli se on säilyttänyt kielensä, ei ole tyydyttäviä tietoja, olen kullakin paikkakunnalla tehnyt tarkan luettelon vogulia puhuvista perheistä ja niiden jäsenistä, samalla ottaen huomioon myös kaksikielisissä ja kaksirotoisissa kylissä eri kieli- ja roturyhmien jäsenlukua.

Kūžinan kylässä Tachtanan kunnassa Tobolskin lääniä marraskuun 1 p:nä 1902.

Artturi Kannisto. (Kannisto 1903, 9.)

Karjalainen sen sijaan vertaa seuraavassa näytteessä kahta hanti- eli ostjakkiryhmää toisiinsa, idempää Irtyšin hanteja lännempiin eteläisen Obin hanteihin. Karjalaisen tuomio on suora ja koruton eikä hän näe kielen ja etnisyyden säilymiselle suurta toivoa:

Asuen eteläisimpänä heimostansa ovat Irthyshin rantalaiset joutuneet vieraan vaikutuksen piiriin suuremmassa määrin kuin Obilaiset ostjakit (Karjalainen 1900, 11).

Se vähäinen osa Irtysh-rahvasta, joka jaksaa pelastua koko ostjakkikansaa uhkaavasta lopusta, sukupuuttoon kuolemisesta, ei voi säilyttää kansallisuuttansa, vaan joutuu ehdottomasti venäläisyyden tukahutettavaksi, unhoittaa isiensä kielen omistaen uuden (mts. 17).

Karjalainen ei kuitenkaan erittele kielenvaihdon syitä. Tavallista olikin, että syynä katsottiin olevan ylipäätään vieraan kulttuurin ja siihen liittyvän vieraan kielen omaksumisen. Kaksikielisyyttä esiintyi, mutta se ei ollut läheskään siinä määrin hallitsevaa kuin nykyisten Venäjän suomalais-ugrialaisten vähemmistöjen parissa (vrt. Lallukka 1990; 2001; 2005). Sitä paitsi usein saattoi olla helpompi työskennellä kaksikielisen kielenoppaan kanssa, joka kykeni selittämään sano- maansa tai jopa tulkitsemaan sen venäjäksi.

Kieliyhteisöjä koskevat havainnot eivät ole kovin yksityiskohtaisia vaan tavallisesti yleistäviä. Usein niiden kirjoittaja arvioi suorasu- kaisesti tutkimuskohteensa olevan assimiloitumassa venäjänkieliseen väestöön. Mutta monet alueet olivat siinä määrin yksikielisten suomalais-ugrialaisten yhteisöjen asuttamia, ettei kysymys kaksikielisyydestä, kielenvaihdosta, assimiloitumisesta, kulttuurisesta hiipumisesta tai talouden romahtamisesta ollut aikalaisen silmissä ollenkaan ajankohtainen.

Yksityiskohtaisimpia kielenpuhujien määrää koskevia tietoja on Frans Äimän Suomalais-Ugrilaiselle Seuralle toimittamassa matkakertomuksessa, jonka hän oli laatinut matkastaan inarinsaamelaisien pariin. Tilasto on julkaistu Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirjassa (Äimä 1902), mutta koska inarinsaame on tarkim- min 2000-luvulle asti seurattuja vähemmistökieliä ja sitä käytetään

malliesimerkkinä myös käänteisen kielenvaihdon mahdollisuudesta (ks. lähemmin Pasanen 2003; 2005), on paikallaan julkaista tilasto uudemmassakin kirjoituksessa.

Äimän julkaisemat tiedot ovat Inarin kirkkoherran Lauri Arvid Itkosen seurakunnassa keräämiä. Alkuperäisessä versiossa käytettyjen nimitysten *inarinlappi* ja *tunturilappi* sijasta käytän seuraavassa nimityksiä *inarinsaame* ja *pohjoissaame*. Taulukossa 3 esitystapaa on muutettu joiltakin osin. Taulukon alkuperäinen muoto on liitteessä 1.

Äidinkieli	Alle 15-vuotiaat		Yli 15-vuotiaat		Yhteensä
	Naisia	Miehiä	Naisia	Miehiä	
inarinsaame	97	118	238	235	688
pohjoissaame	33	32	52	48	165
suomi	133	118	168	213	632
ruotsi	–	–	3	4	7
Yhteensä	263	268	461	500	1492

Taulukko 3. Inarin seurakunnassa eri äidinkieliä puhuvien määrä 1900-luvun alussa. Frans Äimän (1902) Inarin kirkkoherralta L. A. Itkoselta saamat tiedot.

Inarin kieliyhteisöä ja erityisesti inarinsaamea koskevat tiedot ovat erittäin kiinnostavia, kun niitä verrataan sata vuotta myöhempään tilanteeseen. Yhtä tarkkoja tietoja inarinsaamen puhujamäärästä ei ole myöhemmin julkaistu, joskin esimerkiksi Inarinsaamen kielen seura *Anarâškielâ servi* on pyrkinyt kartoittamaan tilannetta. L. A. Itkosen ja Äimän tallentamassa tilanteessa äidinkieleltään inarinsaamelaisia on ollut eniten muihin ryhmiin verrattuna ja inarinsaamelaiset ja pohjoissaamelaiset ovat muodostaneet yhdessä enemmistön Inarin seurakunnan asukkaista. Inarinsaamelaisen kieliyhteisön kannalta luku on suuntaa-antava siltä osin, minkä suuruinen se on voinut suurimmillaan olla.

6. Tulokset ja niiden arviointi

Suomalais-Ugrilaisen Seuran keruuretkien arviot ovat korostaneet erityisesti kootun aineiston merkitystä ja kauaskantoisuutta. Eri puolille Pohjois-Euraasiaa rönsyilleiden retkien tuloksena oli valtava määrä korvaamatonta, autenttista tutkimusaineistoa. Peruskaava oli se, että lahjakas suomalais-ugrilainen kieli- tai kansatieteen opiskelija lähti valmistuttuaan kenttätutkimuksiin ja laati väitöskirjansa itse keräämänsä aineiston pohjalta. Monilla alueilla tutkimus lähti kunnolla liikkeelle vasta näiden retkien ja ensimmäisten tutkimusten ansiosta. (Korhonen 1989, 268.)

Tutkimusaineiston määrää kuvaa parhaiten käytännössä koko 1900-luvun jatkunut julkaisutoiminta. Suomalais-Ugrilaisen Seuran julkaisusarjoista erityisesti *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia* ja sanakirjasarja *Lexica* perustuvat suurten keruuretkien satoon. Viimeisen parinkymmenen vuoden kuluessa on valmistunut useita suuria murre-sanakirjoja, kuten kuusiosainen *Karjalan kielen sanakirja*, kuusiosainen mordvan sanakirja *Mordwinisches Wörterbuch*, marin sanakirja *Tscheremissisches Wörterbuch* ja selkupin sanakirja *Sölkupisches Wörterbuch*. Kesken on enää mansin eli vogulin sanakirjan toimittaminen.

Keruuretkien merkitys on 2000-luvun näkökulmasta tarkasteltuna epäilemättä osin toinen kuin alun perin oli tarkoitus. Sanaston-tutkimuksen ja erityisesti etymologisen tutkimuksen raaka-aineeksi tarvittu suuret sanakirjat valmistuivat kaikki kerääjiensä kuoleman jälkeen ja jäivät seuraavan tai vieläpä sitä seuraavan tutkijapolven toimitettaviksi. Suomen kielen etymologinen sanakirja taas ehdittiin kirjoittaa ennen kuin kaikki sen tueksi tarvittu aineisto oli julkaistu.

Murre-sanakirjojen kuvaama suomalais-ugrilaisien kielten alueellisten varianttien jakauma on muuttunut dramaattisesti. Vielä voimakkaammin on muuttunut julkaistujen tekstinäytekokojen ilmentämä maailma. Lähes kaikilta kielialueilta on julkaistu folklore- ja muita tekstinäytteitä, jotka ilmentävät joko erilaisten folklorielajien kirjoja tai lähinnä lähialueilta kerätyissä näytteissä tavallista kerrontaa. Kielellistä aineistoa täydentävät kansanperinnettä edustavat aineistot, kuten esinekokoelmat, piirroukset, valokuvat ja erilaiset tapojen kuvaukset.

Sen lisäksi, että vertailevan ja etymologisen sanastontutkimuksen edellytykset ovat merkittävästi parantuneet suurten sanakirjojen ansiosta ja sovellettavia metodisia mahdollisuuksia on tullut lisää, Suomalais-Ugrilaisen Seuran keruuvuosien kultakausi merkitsi myös järjestelmällistä suomalais-ugrilaisten kielialueiden dokumentointia. Kielen ilmentämä muuttuvien ja katoavien kulttuurien rikkaus on tallennettu julkaisuihin niin hyvin kuin on pystytty. Katoavan tiedon tallentamisen merkitys korostuu korostumistaan nopeasti muuttuvassa nykymaailmassa.

Kaiken kaikkiaan koko aikakausi merkitsi järjestelmällisyydessään vahvan perustan luomista kauaskantoiselle tutkimustraditiolle ja tutkimustiedon jatkuvuudelle. Kansainvälisestikin arvioiden tutkimusretket edustivat varhaista antropologisen lingvistiikan pioneerivaihetta ja järjestelmälliset, huolellisesti valmistellut keruuretket olivat uraauurtavia.

Kirjallisuutta ja lyhenteet

- Aalto, Pentti 1958: Suomalais-ugrilainen Seura 1933–1958. – *SUSA* 60,1.
- Anttila, Aarne 1931: *Elias Lönnrot: elämä ja toiminta*. SKST 190. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Anttila, Risto 2004: *Volmari Porkka: tiedemies ja kielentutkija Suursaa-resta*. Humppila: KR-kirjat.
- Ariste, Paul 1973: *Ferdinand Johann Wiedemann*. Tallinn: Valgus.
- Basilier, Hj. 1890: Vepsäläiset Isaijevan voolostissa. – *SUSA* VIII. 43–84.
- Branch, Michael 1973: *A. J. Sjögren. Studies of the North*. SUST 152. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- FUF = *Finnisch-Ugrische Forschungen*
- Grünthal, Riho 2009: Kieliyhteisön rapautuminen ja kielellisen identiteetin muutos: 2000-luvun ersämordvalaiset ja vepsäläiset. – Anna Idström ja Sachiko Sosa (toim.), *Kielissä kulttuurien ääni*. 265–289. Tietolipas 228. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hajdú, Péter & Péter Domokos 1980: *Uráli nyelvrokonaink*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Halén, Harry 1998: *Biliktu Bakshi. The Knowledgeable Teacher. G. J. Ramstedt's Career as a Scholar. In commemoration of the 125th anniversary of the birth of G. J. Ramstedt*. SUST 229. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Itkonen, Erkki 1966: *Suomalais-ugrilaisen kielen- ja historian tutkimuksen alalta*. Tietolipas 20. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kannisto, Artturi 1903: Matkakertomus vogulimailta. I. – *SUSA* XXI,6. 7–9.
- Karjalainen, K. F. 1900: Ostjakkeja oppimassa. Matkakirjeitä IV. Irtyshiltä Obille. – *SUSA* XVIII,1. 1–29.
- Karlsson, Fred 2000: *E. N. Setälä vaarallisilla vesillä. Tieteellisen vallankäytön, käyttäytymisen ja perinteen analyysi*. SKST 765. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Korhonen, Mikko 1981: *Johdatus lapin kielen historiaan*. SKST 370. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Korhonen, Mikko 1983: Etäsukukielten tutkijoita. – Mikko Korhonen, Seppo Suhonen, Pertti Virtaranta: *Sata vuotta suomen sukua tutkimassa. 100-vuotias Suomalais-ugrilainen Seura*. 53–174. Espoo: Weilin+Göös.
- Korhonen, Mikko 1986: *Finno-Ugrian Language Studies in Finland 1828–1918. The History of Learning and Science in Finland 1828–1918* 11. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.

- Korhonen, Mikko 1989: Uralilaisten kansojen ja kielten tutkijoita. – Markku Löytönen (toim.), *Matka-arkku. Suomalaisia tutkimusmatkailijoita*. 216–271. SKST 502. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Korhonen, Mikko 1993: August Ahlqvist kielitieteilijänä. – Jaakko Anhava (toim.), *Suomen kieli, Suomen mieli. August Ahlqvist vaikuttajana*. 55–69. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lallukka, Seppo 1990: *The East Finnic Minorities in the Soviet Union. An Appraisal of the Erosive Trends*. Suomalaisen Tiedeakatemia Toimituksia B 252. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Lallukka, Seppo 2001: Finno-Ugrians of Russia. Vanishing Cultural Communities? – *Nationalities Papers* 29. 9–39.
- Lallukka, Seppo 2005: Venäjän suomalais-ugrilaiset – väestölaskentojen kertomaa. – Paula Kokkonen (toim.), *Sukukansaohjelman arki. Suomalais-ugrilainen perintö ja arkipäivä*. *Studia Fenno-Ugrica* 21.9.–16.11.2004. 28–46. *Castrenianumin toimitteita* 64. Helsinki: M. A. Castrénin seura, Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsingin yliopiston suomalais-ugrilainen laitos.
- Mannerheim, C. G. 2007: *Ratsain halki Aasian 1906–1908*. Uusi lyhennetty laitos. Matkapäiväkirjasta valikoiden suomentanut Harry Halén. Helsinki: Otava.
- Paasonen, Heikki 1900: Kertomus Seuran mordvalaisten stipendiaattien keräysmatkain tuloksista. I–II. – *SUSA XVIII*,4. 1–18.
- Pasanen, Annika 2003: Kielipesä ja revitalisaatio. Karjalaisten ja inarinsaamelaisien kielipesätoiminta. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomalais-ugrilainen laitos.
- Pasanen, Annika 2005: Kielipesätoiminta osana karjalan ja inarinsaamen kielen revitalisaatiota. – Paula Kokkonen (toim.), *Sukukansaohjelman arki. Suomalais-ugrilainen perintö ja arkipäivä*. *Studia Fenno-Ugrica* 21.9.–16.11.2004. 67–81. *Castrenianumin toimitteita* 64. Helsinki: M. A. Castrénin seura, Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsingin yliopiston suomalais-ugrilainen laitos.
- Porkka, Volmari 1888: Tohtori Volmari Porkan matkakertomus. – *SUSA III*. 111–123.
- Ramstedt, G. J. 1901: Matkakertomus mongolien maalta. – *SUSA XIX*,3. 6–10.
- Ravila, Paavo 1933: Suomalais-ugrilainen Seura 1883–1933. – *SUSA XLVI*,1.
- Saarinen, Sirkka 2007: Fennougristinen kenttätyö. [<http://www.kotus.fi/index.phtml?s=734> 12.11.2008]

- Salminen, Timo 2008: *Aatteen tiede. Suomalais-Ugrilainen Seura 1883–2008*. SKST 1172, Tieto. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Setälä, E. N. 1892: Lisää suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen historiaan. – *Suomi* 3: 5. 181–350.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia
- Stipa, G. J. 1990: *Finnisch-ugrische Sprachforschung von der Renaissance bis zum Neupositivismus*. SUST 206. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Suhonen, Seppo 1983: Suomalais-ugrilaisen Seuran historiaa. – Mikko Korhonen, Seppo Suhonen, Pertti Virtaranta: *Sata vuotta suomen sukua tutkimassa. 100-vuotias Suomalais-ugrilainen Seura*. 9–52. Espoo: Weilin+Göös.
- Suhonen, Seppo 1989 (toim.): *Ferdinand Johann Wiedemannin muisto*. Suomalais-virolainen Wiedemann-seminaari Helsingissä 5.–6.10.1987. *Castrenianumin toimitteita* 31. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- SUSA* = Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja
- SUST* = Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia
- Tervonen, Viljo 1987 (toim.): *Pál Hunfalvy ja suomalaiset: Kirjeitä vuosilta 1853–1891*. SUST 197. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Tervonen, Viljo 1989 (toim.): *József Budenzin ja Otto Donnerin kirjeitä vuosilta 1867–1886*. SUST 201. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Tervonen, Viljo 1995 (toim.): *József Budenzin ja Antti Jalavan kirjeitä vuosilta 1875–1892*. SUST 220. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Tervonen, Viljo 1999 (toim.): *Europaeuksesta Setälään. Seitsemän suomalaisen kirjeenvaihtoa József Budenzin kanssa 1863–1891*. SUST 236. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Vares, Vesa & Häkkinen, Kaisa 2001: *Sanan valta. E. N. Setälän poliittinen, yhteiskunnallinen ja tieteellinen toiminta*. Helsinki: WSOY.
- Virtaranta, Pertti 1983: Lähisukuisten kielten tutkijoita. – Mikko Korhonen, Seppo Suhonen, Pertti Virtaranta: *Sata vuotta suomen sukua tutkimassa. 100-vuotias Suomalais-ugrilainen Seura*. 175–254. Espoo: Weilin+Göös.
- Äimä, Frans 1902: Matkakertomus Inarin Lapista. – *SUSA XX*,4. 10–25.

Liite 1

XX,4 F ÄIMÄ, Matkakertomus. 25			
Äidinkieli.	15 v. van- hempia.	15 v. nuor- empia.	Yhteensä.
Suomi	{ 213 mp. 168 vp.	118 mp. 133 vp.	331 mp.
			301 vp.
			632 henkeä
Ruotsi	{ 4 mp. 3 vp.	— —	4 mp.
			3 vp.
			7 henkeä
Inarilappi	{ 235 mp. 238 vp.	118 mp. 97 vp.	353 mp.
			335 vp.
			688 henkeä
Tunturilappi	{ 48 mp. 52 vp.	32 mp. 33 vp.	80 mp.
			85 vp.
			165 henkeä
Pitäjän asukasluku			1,492 henkeä

Frans Äimän Inarin kirkkoherralta L. A. Itkoselta saamat tiedot Inarin seurakunnassa eri äidinkieliä puhuvista ryhmistä 1900-luvun alussa Äimän (1902) esittämässä muodossa.

Silmäkiljas.

1.

Kun kalle kirjain kertoi's qut, seki
kalle neljän neljäs porok da puhtini
esin vilad da kisti's kroskitni, med
sethdi lottasni una qut.
Kunjin pel jur gegerid berg
porokse, da qutni. Kisti's
bergale, jur geger med
bergalas nek geger qut
qutis nre.

2.

Kun mainis enjas Abola
kalle jezid videni, med kla
mijen kagid tikkas, stki
kut nani, jona ponda's
kagid tikkas. Kalle
tikkasni. mielen pil san
"kos dno's vilas lottasni
da kalle kisse da kisse
da kisse. Woki, portsi vomi
kaga pottis qut?" mijen
kagid tikkas zel tikkas
mmoltas pil sanad. A
mmoltas, med silen
denis, da puhtini ker-ka
potans. da uas oja vid
stas vomi dno's silen qut
pe kut beroni.

3

2

Kun teine muistojukka vietaimme, jilloin puenat?
kara meita!"

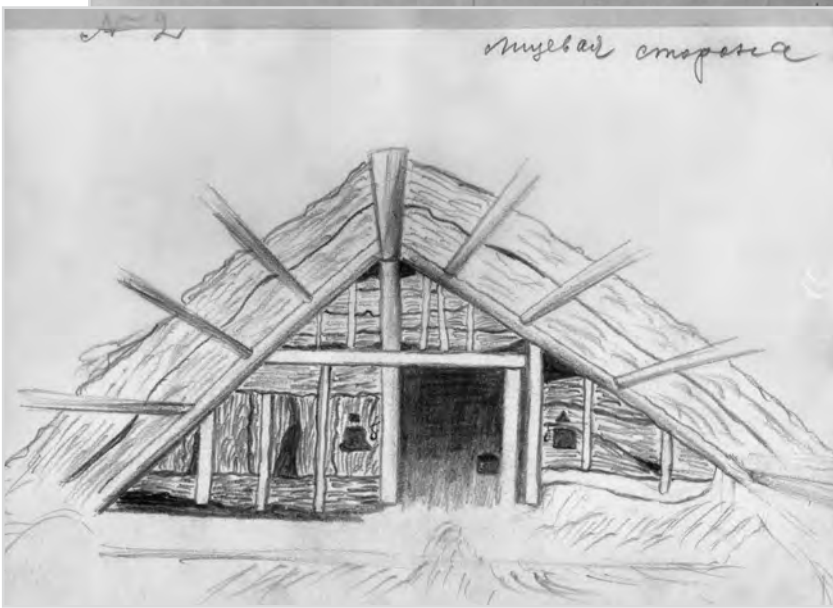
Tämän laulun aikana harjuttua vaimo veitsellä vatsaa
vatsaa ja kaikki kätösielijät ovat maassa pehoillaan.

Taulettacsa vainojia kaulausmarille lauletaan feu.
raavaa laulua:

"Erizan' kojis' nej kodamo?
Erizan' vras' son istamo:
Erizat' oznit' Nishe parne,
sin' olantit' Vere parne.
Nishe paros' marasiz'ze,
maksit' tenest' sa'i suro,
Vere paros' sint' nesin'ze,
raiti' erizan' sint' kildimast.

Menot muistan meikolajit,
tuo'n prosojen plamin:
Nisheka ruholleivat,
Vere-pas'ta palvoivat.
Tuuluvu' ylli-jumala,
kasvaa vilja vainisuu,
Nisheka kaapanor näkevi,
karkkuvu' hyläispa karja.

peur.

muistat ompesta

4

Edellisellä aukeamalla näyte T. E. Uotilan komin-
kielisestä (1) ja Heikki Paasosen ersänkielisestä (2)
käsikirjoituksesta, Artturi Kanniston valokuva mansien
karhunpeijaisnaamioista (3), jotka on peijaisten jälkeen
ripustettu metsään, vuodelta 1904 (SUK 35:36), sekä
Timofei Jevsevjevin piirros marilaisesta metsäkodasta
(4); kuvassa metsäkodan etuseinä ja eteisen katto.

MERJA SALO

Heikki Paasonen – mittavan aineiston kerääjä ja keräyttäjä sekä jälkipolvien työllistäjä

I Heikki Paasosen elämä ja tutkimusmatkat

Heikki Paasonen syntyi vuonna 1865 Mikkelissä turkiskauppiaan toisen avioliiton ainoaksi lapseksi. Isä kuoli pojan ollessa nelivuotias, ja poika kasvoi äidin, sisarpuolen, isäpuolen ja tämän sukulaistytön taloudessa (A. Paasonen 1989, 37–38). Heikki menestyi koulussa poikkeuksellisen hyvin, tuli ylioppilaaksi Mikkelin ruotsinkielisestä lyseosta vuonna 1881 harvinaisen nuorena ja kirjoittautui Helsingin yliopistoon. Siellä nuori Paasonen opiskeli tarmokkaasti ja oppi latinaa, kreikkaa, saksaa ja venäjää sekä heprean alkeet; ohjelmassa oli myös filosofiaa ja historiaa. Otettuaan opintonsa niin vakavasti, että ne haittasivat hänen terveyttään – ainakin hänellä oli verenkierto-ongelmia –, hän valmistui maisteriksi vuonna 1888 (Kannisto 1942c, 20–21). Tohtoriksi hän väitteli vuonna 1893 tutkimuksella *Mordvinische Lautlehre*. Sen ansiosta hän oli seuraavan vuoden promootiossa priimustohtori, mutta kalliille lounaalle hän ei osallistunut. Mistään tohtoritulvasta ei ollut kyse; promootioon osallistui 20 tohtoria (A. Paasonen 1989, 41). Vielä väittelyvuonnaan hän sai dosentuurin.

Ensimmäisen tutkimusmatkansa Paasonen suuntasi mordvalais-alueille vuosina 1889–1890, samaten toisen jo kesällä 1890. Pitkällä tutkimusmatkallaan 1898–1902 hän keräsi aineistoa mordvan lisäksi mišääritataarista, tšuvassista, itämarista ja etelähantista ja oleskeli tällöin mordvalaisalueilla kahteen otteeseen, ensin 1898–1899 ja vielä 1901. Kaikkiaan hänen matkansa kestivät viitisen vuotta, joista mordvalaisalueilla kului parisen. Paasonen tutki itse mordvalaisia

kahdeksassa kuvernementissa – käymättä jäi vain kaksi perimordvalaista aluetta, joista kyllä saatiin myöhemmin aineistoa hänen värväämiltään syntyperäisiltä kielenpuhujilta. Ahkeran kerääjän terveys kärsi tutkimusmatkoilla kuten niin monen muunkin.

Heikki Paasonen oli järjestyksessä toinen suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen professori Helsingin yliopistossa, vuodesta 1904. Paasonen virkaanastujaiset pidettiin 15.10.1904 (kutsukopio nähtävissä teoksessa *Castrénin perilliset*, s. 62). Esitelmän aiheena oli *Missä oli suomalais-ugrilaisten kansain alkukoti? Kielellisiä osviitoja*. Se ilmestyi saksankielisenä postuumisti Turussa vasta vuonna 1923 (Kahla 1965, 8). Arvid Genetziltä vapautuneen viran Paasonen sai valitettuaan tiedekunnan tekemästä ehdollepanosta. Jo ennen professuuria hän oli saanut opetuskokemusta ruotsinkielisen koulun yläluokkien suomen kielen opettajana.

Paasonen ehti ennen kuolemaansa 1919 olla professorina 15 vuotta, jona aikana hän hyödynsi monin tavoin matkojensa kielitieteellistä ja muutakin antia. Hän luennoi vepsästä, virosta, mordvasta, marista, unkarista ja kenties hantistakin, ja samojedilaisia kieliä hän käsitteli ainakin seminaareissaan (Wichmann 1928, 306–307). Paasonen luennoi myös suomalais-ugrilaisesta äännehistoriasta, mordvalaisten historiasta ja etnografiasta, itäisten suomalais-ugrilaisten kansain uskonnosta, kultista ja magiasta, suomalais-ugrilaisten kansain esihistoriasta sekä näiden kansojen kosketuksista naapurikansoihin.

Monien muiden fennougriestien tapaan Paasosellakin oli luottamustehtäviä Suomalais-Ugrilaisessa Seurassa: hän toimi toisena ja ensimmäisenä sihteerinä 1892–1898 sekä toisena ja ensimmäisenä varaesimiehenä 1908–1919. Hänellä oli useita ulkomaisten seurojen jäsenyyksiä ja lämpimät suhteet Unkariin, jossa hän oli puolisen vuotta diplomaattisissa tehtävissä maailmansodan viimeisenä vuotena. Hän luennoi nuoren tasavallan oloista heimoveljille useissa Unkarin kaupungeissa (Kannisto 1922; 1942c, 3; Ravila 1965a; Korhonen 1983a, 63.)

Ensimmäinen matka 1889–1890

Paasonen ensimmäinen tutkimusmatka toteutui sen ansiosta, että Suomalais-Ugrilainen Seura oli saanut 1887 englantilaiselta paronilta John Abercrombylta lahjoituksen Volgan alueen suomalais-ugrilaisten kansojen tutkimukseen (*SUSA* VI, 147). Abercromby oli kiinnostunut suomalais-ugrilaista kielistä ja opiskellut itsekin suomea (Salminen 2008, 31, 212, viite 44).

Marilaisten luona oli vastikään ennen Paasonen matkaa, vuosina 1885–1886, käynyt Wolmari Porkka (1854–1889), joka oli vilustutuaan ankarasti sairastunut keuhkotautiin ja kuollutkin siihen. Hänen aineistonsa jäi Genetzin julkaistavaksi (Ravila 1933a, 39–40; Kannisto 1942a, 10–11; Salminen 2008, 29). Genetz oli myös itse lähdössä apulaisensa ylioppilas Severi Nymanin kanssa juuri marilaisia tutkimaan. He kävivät kesällä 1889 Uralvuoriston keskivaiheilla ja jatkoivat Kamaa ja Volgaa pitkin Samaran ja Ufan kautta Kaspianmeren pohjoispuoleisille aroille. Genetz tutki matkalla monia kieliä, mutta hänen turkologisia muistiinpanojaan ei koskaan ole julkaistu (Aalto 1971, 91).

Kun Suomalais-Ugrilainen Seura julisti haettavaksi 2 000 markan apurahan yhdeksän kuukauden matkaan mordvalaisten luo (lisäksi eri korvausta vastaan oli tarjolla toimitustyötä, nimittäin mordvalais-saksalainen sanakirja, jossa olisi suomalainen sanaluettelo), ei aluksi ollut ketään halukasta lähtijää, mutta syksyllä 1888 Paasonen ilmoittautui kiinnostuneeksi (Salminen 2008, 31). Seura antoi hänelle tehtäväksi kielitieteellisten muistiinpanojen lisäksi tallentaa kansanrunoutta, hää- ja oikeustapoja ja muuta henkistä perintöä.

Paasonen lähti matkaan helmikuun lopussa (21.2.) 1889, viipyi ensin hieman Pietarissa ja Moskovassa ja saapui maaliskuun alussa (10.3.) Alkinon mokšalaiskylään Narovtšatin piirikuntaan, lähelle samannimistä kaupunkia (nyk. Kovylnin rajoni). Ensimmäisessä majapaikassa hän tutustui heti kielisukulaisten elintapoihin: tuvassa makasi lattialla lehmä ja ihmiset loikoilivat uuninpankolla. Siisteydestä huolimatta työhuone piti etsiä muualta kylästä. Kaikenlaiset huhut seurasivat vierasta matkamiestä: häntä pidettiin milloin vakoojana, milloin tsaarin poikana, milloin Antikristuksena (Kannisto 1942c, 5–6). Seuraavana kohteena (18.6.) oli toinen mokšalaiskylä

Staroje Pšenevo Insarin piirikunnassa (nyk. Kovylnin rajoni) (Paasonen 1890, 138). Kylässä piti vieraila uudemman kerran, kesällä 1901, koska siellä ”mokšalainen kansanaines ja kielimurre olivat parhaiten säilyneet” (Paasonen 1903, 20).

Laaja matkalukemisto

Paasonen ei suinkaan ollut liikkeellä tyhjin käsin – mukanaan hänellä oli Kazanissa painettu Matteuksen evankeliumin kömpelö mokšannos, jonka oli tehnyt Aleksandr Tjumenov -niminen pappi (Tjumenov 1879) sekä Staroje Pšenevossa asuneen Nikolai Barsov -nimisen papin tekemä Johanneksen evankeliumin käsikirjoitus, joka ilmestyi vasta myöhemmin (Paasonen 1890, 141)¹. Sen esipuheessa kiitetään Suomalais-Ugrilaisen Seuran sihteerä, filosofian tohtori Genrih Andrejevitš Paasosta mokšannoksen vertaamisesta kreikkalaiseen originaaliin ja käännöstä koskevista huomioista ja neuvoista (Barsov 1901, VI).

Paasonen käytti myös Kazanissa vuosina 1882 ja 1883 painetun mordvalaista folklorea sisältävän ja venäläisin käännöksin varustetun julkaisun *Obraztsy mordovskoi narodnoi slovesnosti* kahta ensimmäistä osaa (OMNS I & II, yht. yli 500 sivua), joiden tekijää ei mainita missään mutta jotka tiedetään Avksenti Jurtovin ja hänen oppilaidensa keräämiksi (Mokšin 1993, 106; Osovski 1994a). Aikalaislähde on tarkempi ja ilmoittaa Jurtovin ja Kobajevin kirjoittaneen ne osaksi omasta muististaan, osaksi omilta oppilailtaan (Ahlqvist 1890, 24). Ne sisältävät 72 ersäläistä ja kolme mokšalaista laulua sekä 28 ersäläistä satua, yhden kylvörökouksen ja 80 arvoitusta venäläisin käännöksin varustettuna². Tätä teosta nuori tutkija on hyödyntänyt transkriboimalla Hlystovkan murteelle kaksi sen laulua (*Eržan saldat* 'Ersäläissotilas' s. 4–8 ja *Mird'eñ maštoma* 'Aviomiehen surma'

¹ Tarjolla olisi ollut myös mm. tuntemattoman tekijän Matteuksen evankeliumin ersännös vuodelta 1882 ja monia muita hengellisiä painotuotteita, mutta niitä Paasonen ei ainakaan mainitse. Itse asiassa Matteuksen evankeliumi tiedetään Jurtovin kääntämäksi (Osovski 1994a).

² Kolmas samanniminen teos vuodelta 1896 – mokšalaisia lauluja – on mordvalaisen Makar Jevsejevin myös Kazanissa julkaisema (Mokšin 1993, 107–110; Bibin–Osovski 1994, 75).

s. 14–16) ensimmäisessä laajassa kansanrunousjulkaisussaan (Paasonen 1891, 80, 82).

Matkavarustuksiin kuului lisäksi Ahlqvistin mokšan kielioppi (1861); varmaankin myös tämän kahta vuotta vanhempi väitöskirja oli Paasoselle hyvin tuttu. Myös Wiedemannin ersän kielioppi (1865) oli mukana. Itse asiassa hänellä oli näitä kumpaakin sanaston sisältävää kielioppia kaksin kappalein, hän oli sidottanut ne siten, että jokaisen aukeaman väliin tuli useita tyhjiä lehtiä, joille hän kyselemällä keräsi omaa sanastoaan. Mordvan murteiden tavattoman runsauden tähden – Paasosellakin esiintyy hyvän joukon toista sataa murremerkkiä – kirjat täyttyivät nopeasti, ja hänen oli pakko siirtyä lippusysteemin käyttöön (Heikkilä 1965, 13).

Ensin mokša, sitten ersä

Kaikkiaan Paasonen opetteli noissa kahdessa Penzan kuvernementin piirikunnassa runsaat puoli vuotta mokšaa ja käväisi syyskuussa vielä kolmannessa, Krasnoslobodskin piirikunnassa Mamalajevon kylässä (Paasonen 1890, 142; 1891, VIII, X) toiveenaan löytää sama Tihon Basiltsikov -niminen vanhus, jolta V. Mainof oli tallentanut pitkän eepisen laulun Tjuštjan-ruhtinaasta (Mainof 1886, 62–69). Tämä mestarilaulaja oli kuitenkin jo kuollut, eikä kukaan muu osannut kyseistä laulua, muita lauluja myös ruhtinaasta sentään muistettiin. (Mamalajevo on jäänyt puuttumaan Paasonen matkoja esittelevästä kartasta; ks. MV I, XI; MW I, LVIII.) Sen jälkeen hän siirtyi ersäläisalueelle Simbirskin kuvernementtiin, ensin vähäksi aikaa Hlystovkaan Ardatovin piirikuntaan, vaikka tämä ei alkuperäisestä matkakertomuksesta eikä seuran vuosikertomuksesta (*SUSA* VIII, 143) käy suoraan ilmi, mutta kylläkin hänen myöhemmästä tuotannostaan (Paasonen 1891, X).

Sitten hän siirtyi saman piirikunnan alueella sijaitsevaan Maresevon kylään (lähelle Penzan kuvernementin rajaa, nyk. Tšamzinskin rajonia), jonka murteesta muodostuikin hänelle hyvin keskeinen kylän rikkaan kansanrunouden tähden. Tässä vaiheessa Paasonen mokšan taito oli jo melkoinen, mutta sillä ei ensi alkuun päässyt pitkällekin ersäläisympäristössä. Ersän opettelu Maresevossa vei häneltä nelisen kuukautta, ja hän havaitsi ersän ja mokšan välisen eron olevan

Bolšoje Maresevon eli Mariz velen (Tšamzinskin rajonissa sijaitsevan) ersäläiskylän opettajia ja muita asukkaita elokuussa 1997, yli sata vuotta Paasonen matkan jälkeen. Kuva Merja Salo.

niin suuren, että näiden päämurteiden puhujat tarvitsivat apukieleksi venäjää tavatessaan toisiaan (Paasonen 1891, XI).

Paasonen luonnehtii mokšan äänneitä (Paasonen 1890a, 139), esittelee seuralle pienen folklorekokoelmansa ja kuvailee eri perinnejaljen esittämistilanteita (mm. Paasonen 1890, 140–141; 1891, XI–XIX) ja toteaa tyytyväisenä pystyvänsä muista tutkijoista poiketen kirjoittamaan kansanrunoutta muistiin muutenkin kuin sanelun perusteella. Varsinaisen matkustuspuolen raportointi jää hyvin vähälle. Toisaalta hän ilmoittaa keränneensä suku- ja paikannimiä noin 12 kylässä (Paasonen 1890, 142), mikä voi viitata siihen, että kartan reitti on muiltakin osin tiedoiltaan vajavainen – ellei tutkija sitten hieman epätarkasti tarkoita tallentaneensa näiden kylien tietoja, vaikkapa tavattuun niiden asukkaita markkinoilla.

Ensimmäisen matkan loppupuoli jää hieman arvoitukselliseksi, sillä painetun tiedon mukaan Paasonen olisi pitänyt esitelmän matkoistaan vielä samana vuonna Suomalais-Ugrilaisen Seuran kokouksessa (Vuosikertomus 1889, *SUSA* VIII, 147). Luultavasti joku luki Paasonen matkaraportteja, sillä hänen kotiinpaluunsa ajoittui virallisten tietojen mukaan vasta helmikuun alkuun 1890.

Joki jyrkkine törmineen ersäläisten ydinalueella Bolšebereznikovin rajonissa kesällä 1991. Kuva Merja Salo.

Toinen matka vuonna 1890

Paasonen toisesta matkasta on vain vähän tietoja. Tietävästi hän kävi kesä- ja heinäkuussa tarkistamassa ja täydentämässä aineistoaan kahdessa Tambovin kuvernementin Spasskin piirikunnan kylässä Selištšessä (uudelta nimeltään Pokrovskije Selištši, Zubovo-Poljanskin rajoni) ja Kažlodkassa (nyk. Torbejevon rajoni). Tuloksena saatiin mm. kolmisenkymmentä mokšalaista laulua (Paasonen 1891, XII).

Perheen perustaminen

Pitkien Venäjän-matkojensa välissä Paasonen kävi kesällä 1893 Unkarissa kieltä opiskelemaan. Siellä hän tutustui unkarilaisten ystäviensä välityksellä aristokraattiseen luostarikoulun kasvattiin Mária Josefina Charlotta Palásthin Paskayhin, jonka kanssa solmi avioliiton seuraavana vuonna. Aluksi hän toivoi vaimostaan työparia Venäjälle, mutta vaikka tämä olikin välillä mukana kenttätöalueilla, ei hänellä kuitenkaan ollut taipumuksia tutkijaksi. Niinpä vaimon harteille jäivät käytännön järjestelyt. Heidän kaksi vanhinta lastaan, vuonna 1895 syntynyt tytär Irma ja kolme vuotta nuorempi poika Aladár, olivat tutkimusmatkoilla vanhempiensa mukana. Vuonna 1902 syntyivät kaksoset Ilona Anna ja Arvid. Aladárin tytär Aino Paasonen on kirjoittanut unkarilais-suomalaisen sukunsa tarinan *Äänettömyyden toinen puoli* (1989).

Kilpailua tiedepiireissä

Keväällä 1897 oli alustavasti keskusteltu Paasonen siirtymisestä Pietarin tiedeakatemiaan, mutta hanke raukesi (Ravila 1965a, 2–3). Huhuttiin suomalais-ugrilaisen kielitieteen professorin viran perustamisesta Pietarin yliopistoon ja akateemikon viran yhdistämisestä siihen. Kuitenkin Akatemiassa oli pikemminkin ajatus muuttaa suomalais-ugrilaisen kielitieteen akateemikon virka indoeurooppalaisen kielitieteen akateemikon viraksi (Salminen 2008, 87).

Tilanne oli tuolloin myös Suomalais-Ugrilaisen Seuran piirissä aika kireä, sillä E. N. Setälä oli ottanut esiin suunnitelman tutkijan lähettämistä hantien ja ehkäpä saman tien mansien luo. Syntyi suorastaan kilpailua siitä, kuka pääsisi Uralin toiselle puolelle. Paaso-

nen erosi kirpein sanoin seuran sihteerin tehtävistä ja jäi johtokunnan ulkopuolelle. Marraskuussa 1897 Paasonen esitti Helsingin yliopistolle ensimmäisen apurahasuunnitelmansa, johon hanti kuului osana. Tarkoitus oli perehtyä sen kaikkiin murteisiin ja kerätä kansanrunoutakin. Ensimmäinen hakemus ei tuottanut tulosta, mutta huhtikuussa 1898 konsistori myönsi hänelle kamarineuvos Herman Rosenbergin matka-apurahan. Tutkijoita oli pian kentälle lähdessä useitakin – ja vielä samaan suuntaan. Talvella 1898 seura oli nimittäin hyväksynyt kansatieteilijä U. T. Sireliuksen apuraha-anomuksen ”Ostjakian” retkeä varten, ja huhtikuun lopussa maisteri K. F. Karjalainen sai stipendin hantilaistutkimuksiin. Tietävästi tämän jälkeen Paasonen välit Karjalaisen taustalla toimineeseen Setälään huononivat, vaikka molemmat myöhemmin työskentelivät seuran hallituksessa vielä vuosikymmenen verran samaan aikaan. (Salminen 2008, 61–62.)

Kolmas matka 1898–1902

Paasonen pisin matka alkoi vuoden 1898 heinäkuun alussa (3.7.) poikkeamisella Unkariin perheen luo. Syyskuun alussa (9.9.) hän ylitti Venäjän rajan, ja ensimmäisenä etappina oli 13.9. Kazan. Siellä hän kävi tutustumassa vierasheimoisia varten perustetun kansakoulunopettajaseminaarin opettajiin ja oppilaisiin hankkiakseen tietoja vielä tutkimattomista mordvan murteista matkareitin suunnittelua varten. Paasonen saapui 23.9. ersäläiskylä Isaklyyn Buguruslanin piirikuntaan Samaran kuvernementtiin. Naapurissa Bugulman piirikunnassa asui sopivasti toisenlaisen ersän murteen sekä mokšan puhujia. Tältä alueelta hän keräsi ja keräytti kirjoitustaitoisilla mordvalaisilla ennen näkemättömän runsasta ja arvokasta kansanrunoutta noin 12 kylästä. Mordvalaisten uskonnolliset käsitykset saivat uutta valoa pitkistä loitsuista ja uhrirukouksista; kylä- ja kotiuhreja toimitettiin vielä tuolloin. Vetškanovon kylän häämenoista syntyi pieni kokonaisuus. Fonografille hän tallensi näytteeksi mordvalaisesta säveltaiteesta noin 30 laulusävelmää. Loppuvuodesta hän matkusti vielä Samaran piirikunnan pohjoisosiin. Eräässä kirjeessään hän kertoo sairastelleensa ja viettäneensä jouluaattoja seuranaan mordvalainen tietäjäakka, joka mm. luki loitsun ja kuljetti leipäkannikkaa potilaan vartaloa pitkin. (Paasonen 1900a, 1–5; Kannisto 1942c, 7–8.)

Vuoden 1899 alussa Paasonen siirtyi Orenburgin kuvernementin länsiosaan, jonka muutamat mokšalaiskylät hän totesi hyvin venäläistyneiksi: perinteinen mordvalainen vaateparsa ja folklore olivat miltei kokonaan kadonneet.

Kevättalvella mokšalaisia ja vanhakantainen ersäläismurre

Kevättalvella 1899 reitti jatkui länteen eteläisten mokšalaisten luo ja sekamurrealueelle ja koukkasi sitten pohjoiseen nykyisen Tšuvassian puolelle ja Nižni Novgorodin kuvernementtiin. Hänen matkavauhtinsa oli melkoinen, sillä 31.1. hän suuntasi etelään ja saapui 2.2. junalla Saratovin kuvernementin Kuznetskin kaupunkiin, jossa hän koetti hankkia torille kokoontuneilta mordvalaisilta yleistietoja kuvernementin vähän tunnetuista mordvalaisalueista. Sieltä hän matkasi Hvalynskin piirikuntaan Baranovon volostiin, jossa hän kävi mm.

Bajevkan kylässä. 17.2. oli vuorossa Naskaftym ja Staraja Jak-sarka Kuznetskin piirikunnassa (nykyisin molemmat Šemišeiskin rajonissa Penzan alueella). 6.3. alkaen hänellä olivat kohteena Penzan kuvernementin 12 mokšalaista kyläkuntaa, esimerkiksi Karsajevka Tšembarin piirikunnassa. Siellä kieli oli jo venäläistynyttä ja folklore häviämäisillään; sen sijaan mordvalainen puku ja asuntotyyppi olivat vielä hyvin säilyneet. (Paasonen 1900a, 6–8.)

Mokšalaisnainen Karsajevkassa Belniskin rajonissa Penzan alueella kevättalvella 1999. Perinteinen vaateparsa ja murre todistavat venäläiskylien keskellä olevan mokšalaissaarekkeen yhteyksistä pohjoisempiin Zubovo-Poljanan asukkaisiin. Kuva Merja Salo.

Matka jatkui, ja 17.3. Paasonen saapui Simbirskin kuvernementtiin Alatyryn kaupunkiin, koska hän oli kuullut, että sen lähitöllä puhutaan kielihistorialliselta kannalta tärkeää ersän murretta, jossa muualla mm. latiivin tunnuksena esiintyvä *v* tai *j* oli vielä alkuperäisellä kannallaan *ɣ*:nä. Hän kävi melko venäläistyneessä Atratin kylässä murrehavaintoja tekemässä. 28.3. hän lähti länteen ja poikkesi muutamassa Sergatšin piirikunnan kylässä. Seuraavaksi hän asettui Nižni Novgorodin kuvernementin Arzamasin piirikuntaan, Veliki Vragin suureen mordvalaiskylään samannimiseen volostiin. Täältäkin hän tallensi häihin kuuluvan itku- ja lauluohjelman kokonaisuudessaan. Paasonen mukaan Nižni Novgorodin kuvernementin ersäläisten murre oli vielä tavallista enemmän venäläistynyttä ja monet Rittihin (myös muodossa Rittich) kartalle merkityt mordvalaiskylät olivat jo aikoja sitten venäläistyneet.

Atratin hienoksi entistetty kirkko kullattuine kupoleineen Alatyryn rajonissa Tšuvassiassa kesällä 1992. Kylän asukkaat arastelivat suomalaisia tutkijoita ja kieltäytyivät yhteistyöstä sulkeutumalla taloihinsa. Kuva Merja Salo.

Työtä kirjastoissa ja kentällä

Nižni Novgorodin hiippakunnan sanomissa vuonna 1886 julkaistusta artikkelista Paasonen sai idean käydä sikäläisen hengellisen seminäärin kirjastossa tutustumassa piispa Damaskinin käsin kirjoitettuun tataarilais-tšuvassilais-mordvalais-tšeremissiläiseen sanakirjaan vuodelta 1785. Hän teki siitä muistiinpanoja omien arvelujensa mukaan ensimmäisenä kielentutkijana. Paasonen otaksui sanakirjan mordvalaisaineiston tulleen tallennetuksi kaupungin eteläpuolella asuneilta jo venäläistyneiltä terjuhaaneilta. Tämän kirjan erittäin arvokas mordvalainen sanaluettelo – yli 11 000 venäjän sanan vastineet – on julkaistu vasta melko äskettäin (Feoktistov 1971). Huhtikuun alussa (8.4.) hän lopetti sillä erää mordvan tutkimukset, joita hän oli tehnyt puolisen vuotta; tänä aikana oli kertynyt seitsemän murteen sanasto ja kielioppi (viisi ersäläis- ja kaksi mokšalaismurretta). 28.4. Paasonen saapui Kazaniin, ja 9.5. seurasi Buguruslanin piirikunta Samarann kuvernementissa, jossa hän ilmoitti valmistelevänsä mordvan sanakirjaansa painokuntoon ja opiskelevansa tataaria ja tšuvassia. Tälöin perhe, vaimo, kaksi pientä lasta ja slovakkilainen imettäjä olivat mukana, ja he asettuvat joksikin aikaa Sernyja vody -nimiseen kylään lähelle Sergijevskin kauppalaan parantamaan vesihoidolla Paasonen reumatismia. Kylpylä oli mahdollisimman rappeutunut, mutta rikki-lähteen vesi osoittautui tehokkaaksi. (Paasonen 1900a, 8–13; 1903, 1; Kannisto 1942c, 8.)

Kesän aikana Paasonella oli aikaa hoitaa kirjeenvaihtoaan Suomeen ja pitää yhteyttä paikallisiin avustajiinsa, joista parikin kävi häntä tapaamassa ja tuomassa uutta aineistoa. Vähitellen hän alkoi jo kaipailla uusia haasteita mutta oli todennut, että ”paha vaan, etten uusien aineiden runsauden vuoksi tahdo päästä mordvalaisistani erille” (Kannisto 1942c, 9). Hänellä oli mukanaan Smirnovin kuvaus mordvalaisista (Smirnov 1892–1895), jota hän kritisoi tuoreen folkloristisen aineistonsa valossa. Hän muun muassa osoitti selvästi perättömäksi oletuksen, että mordvalaisten rukoukset olisivat improvisoituja (Paasonen 1900b, 3–5). Vaikka Smirnovin kuvaukset perustuivat etupäässä vain painettuihin lähteisiin, hän oli saanut vuonna 1896 useista suomalais-ugrilaisista kansoista Venäjän tiede-

akatemian Uvarovin palkinnon³. Lausuntoa Smirnovin etnografisten töiden lingvistiksestä puolesta eli sanaetymologioista oli pyydytty E. N. Setälältä, joka päätyikin tietyn varauksin kohtalaisen suojeaan arvioon tosin huomauttaen mm., että tämä tekee yksinomaan kielellisten todisteiden nojalla turhan epävarmoja johtopäätöksiä ”itäsuomalaisen” kansojen varhaisemmista perhesuhteista (Setälä 1900, 17–).

Turkologiset tutkimukset

Syyskuussa koko perhe muutti tuttuun Isaklyn kylään, jossa Paasonen oli jo viettänyt edellisenä syksynä ja talvena yli kolme kuukautta. He vuokrasivat sikäläiseltä kauppiaalta melko hyvän asunnon ja alkoivat pitää omaa karjaakin – omaa porsasta, kanaa poikasineen ja paria ankkua – ja kerätä omenia ja sieniä talveksi. Lapset kasvoivat ja kehittyivät ja olivat alituisena ilona. Perheessä työskenteli myös vaihtuvia palvelijoita: ensin oli ”kelvoton ja kunnoton venakko”, jonka tilalle tuli taitavampi, Paasonen tataarilaisen kielimestarin ”puolivilli” puoliso. (Kannisto 1942c, 9.)

Isaklyssa Paasonen ryhtyi opiskelemaan tataaria; Bugulman piirikunnasta löytyi kielimestari, mišäärimurteen puhuja, jonka kanssa käytiin läpi Ostroumovin tataarilais-venäläinen sanakirja vuodelta 1892⁴ ja verrattiin mišääritataaria Kazanin tataariin Bálintin yli 500-sivuisen tutkimuksen pohjalta (Bálint 1875–1877) ja täydennettiin puuttuvia kantasanoja. Tämä unkarilainen teos oli hänelle hyvin tuttu, sillä sen kieliopillista osaa oli hänen opettajansa Genetz jo käyttänyt suomenkielisen Kazanin tataarin tutkimuksensa mallina (Paasonen 1916, 11, alaviite). Tässä 21-sivuisessa vihkosessa verbioppia oli helppotettu ja johto-oppi oli jätetty pois (Genetz 1884, esipuhe). Kenties Paasonella oli myös tämä kirjanen mukanaan tai ainakin hän varmasti

³ Palkinnon oli isänsä kunniaksi perustanut 1857 kreivi Aleksei Sergejevitš Uvarov.

⁴ Sanakirjan ensimmäinen versio tai painos ilmestyi jo 1876. Vuoden 1892 laitoksessa kerrotaan sen olevan kolmen henkilön yhteistyötä: Ilminskin, Ostroumovin ja Voskresenskin. Sen pari, venäläis-tataarilainen sanakirja ilmestyi 1894 Voskresenskin toimesta.

tunsi sen sisällön, vaikkei sitä ehkä vähäpätöisyytensä takia kannattanut mainita.

Marraskuussa Paasonen siirtyi tšuvassin opiskeluun apunaan tuore Ašmarinin kielioppi vuodelta 1898 – sitä hän kehui ensimmäiseksi kunnolliseksi esitykseksi – ja Zolotnitskin sanakirja vuodelta 1875 – sitä hän arvosteli epätarkasta transkribointitavasta. Tuossa vaiheessa tšuvassin kirjakieli oli kehitystilassa ja kielioppi perustui toiseen ja sanakirja toiseen kahdesta päämurteesta. Muina apuneuvoina olivat vielä Venäjän historian kertomusten (1898) ja kolmen evankeliumin käännökset sekä tšuvasseille tarkoitettu Kazanin Lähetysseuran suppea venäjän oppikirja. (Paasonen 1903, 2–6).

Paasonen innokkuus siirtyä turkologian puolelle herätti ristiriitaisia tunteita, sillä sekä Artturi Kannisto että G. J. Ramstedt olivat suunnitelleet erikoistuvansa tšuvassiin. Kanniston siirtyminen sitten mansin tutkijaksi huoletti kovasti K. F. Karjalaista, joka pelkäsi omiin kaukomatkoihinsa jäävän vähemmän rahaa ja syytti vaikeuksistaan Paasosta, jonka kirjoitti ”tahtovan monopolikseen vielä turkkilais-takin aluetta”. Todellisuudessa sotkun taustalla oli Suomalais-Ugri-laisen Seuran puheenjohtaja Otto Donner, joka oli kaiken arvostelun yläpuolella. Hän oli peräti ehdottanut Paasoselle siirtymistä kokonaan turkologiksi. (Salminen 2008, 74.)

Alkuvuodesta 1900 Paasonen tutki itsenäisesti tšuvassia, kasvatti sanakokoelmaansa ja valmisteli sen vertaamista muihin alueen kieliin. Hänen kansanperinnekeräelmänsä oli lyhyessä ajassa kerätyksi varsin monipuolinen. Se koostui lauluista, arvoituksista, sananlaskuista, saduista, loitsuista, hautajais- ja häämenoista, muisto- ja uhrijuhlista. Paasonen käsitys tšuvassin tulevaisuudesta ei ollut kovin valoisa. Hänestä jokaiseen kyläpahaseen levittäytyvä koulu antoi venäläistymiselle tuntuvasti vauhtia (Paasonen 1903, 4–7). Hänen omaa työrauhaansa häiritisivät myös kotimaan uutiset: elettiin pahinta venäläistämisaikaa. Sanomalehden lukemisen jälkeen mies tarvitsi tuntikausia rauhoittuakseen (Kannisto 1942c, 10). Huhtikuun alussa Isaklyn oleskelu päättyi; viimeisellä rekikelillä perhe palasi Samaraan ja hajaantui sieltä eri teille, palvelijatar Unkariin, rouva Paasonen lapsineen Suomeen.

Itämarilaisten luo

Paasonen itse lähti Ufan kuvernementtiin Birskin kaupungin pohjoispuolelle isoon Tšurajevan kylään tutkimaan marilaisia ja viipyi siellä runsaat kolme kuukautta. Hänen työnsä siellä kohdistui etupäässä mahdollisimman täydellisen ja tarkan sanaston keräämiseen. Sitä varten hän kävi läpi erilaisia luetteloita ja painettuja sanakirjoja, kuten József Budenzin niitty- ja vuorimaria sisältävän sanakirjan (Budenz 1866a). Kielimestarina hänellä oli tuntemattomaksi jäänyt, noin 50-vuotias marilainen, jonka kanssa tehtiin pitkiä päiviä. Vertailevia Volgan seudun kielten tutkimuksiaan varten hän keräsi myös marilaisia tekstejä ja folklorea: lyyrisiä lauluja, satuja, uhrirukouksia, loitsuja, arvoituksia ja sananlaskuja. Seikkaperäisiä tietoja hänelle kertyi myös marilaisten naimatavoista ja häämenoista sekä varsin ”pakanallisenä” pysyneen alueen uhrilehdoista ja -juhlista. Hänen oleskelunsa sattui sopivasti juuri siihen vuodenaikaan, jolloin niitä eniten järjestettiin. Uhrirukoukset saattoivat olla hyvinkin pitkiä, kevätkynnön alkajaisissa pidetty rukous kesti 25 minuuttia. Juhlassa rukoiltiin 44 jumalaa, joilla jokaisella oli oma paikkansa jumalien arvoasteikossa. Pidettiin myös suuria uhrijuhlia, joihin kerääntyi parinkymmenen kylän väkeä pariiksi viikoksi uhraamaan isojakin kotieläimiä. Marilaisilla ei ollut Antikristuksen pelkoa, ja heistä välittyi melko edullinen kuva. (Paasonen 1903, 8–10; Kannisto 1942c, 11–12.)

Virkistyäkseen ja pitääkseen itsensä kunnossa Paasonen hakkasi välillä halkoja ja ratsasteli joka toinen päivä säälitellen hevosparan selkää. Silti häntä vaivasi unettomuus. Joskus aikaisemmin mordvalaismailla ollessaan hän oli aamuvoimisteluna harjoittanut myös painonnostoa, minkä joku oli nähnyt ja kommentoinut kylällä: ”On sillä meidän pajarilla kumma se jumalanpalvelus.” (Kannisto 1942c, 11.)

Hantien luo Siperiaan

Keskikesällä (15.7.) oli lähtö hantien luo. Mutta ensin oli käväistävä Kazanissa silmälääkärin puheilla, ja samalla saattoi tutustua kansatieteellisen museon Siperian kansoja käsittelevään kirjallisuuteen. Heinäkuun lopulla (27.7.) Paasonen saapui Tobolskiin. Elokuun alussa (1.8.) hän pääsi laivalla Irtyšiä pitkin Demjanskojeen, jossa hän viipyi

kaksi kuukautta. Sitten ohjelmassa oli puolentoista viikon käynti hantilaiskylässä, paikassa nimeltä Tsingalynskija jurty. Paasonen vietti Siperiassa aikaa mm. lempiharrastuksensa parissa ja metsästi sorsia ja ainakin haaveili isommasta riistasta; hän oli likinäköisyydestään huolimatta ilmiömäisen tarkka ampuja. Sitten hän siirtyi vielä avoveden aikaan Juganin varren hantien luo, lokakuun alusta hän asui Surgutin kaupungissa otettuaan mukaansa kuitenkin Kondan murteen kielimestarin, jonka kanssa työ jatkui seuraavan vuoden helmikuun lopulle saakka. Sinä aikana vietettiin kielimestarin häitä; kielimestari oli löytänyt maineeltaan tahriintuneen tytön, joka suostui lähtemään syrjäiselle Kondalle (Karjalainen 1921, 179).

Vertailuaineistona Paasosella olivat Ahlqvistin (1891, ehkä myös 1894) ja Szilasin (1896) mansilaiset sanastot. Omasta mielestään hänen tutkimuksensa edistyivät hitaasti, mistä hän syytti oppimateriaalin niukkuutta ja vaillinaisuutta, kielimestarin tottumattomuutta ja ennen kaikkea etenkin äänteellisessä suhteessa vaikeaksi koettua kieltä. Hänen tarkka korvansa erotti peräti kolmisenkymmentä vokaaliäännettä, neljää eri vertikaalista sarjaa ja kolmea pituusastetta, mikä oli enemmän kuin samaa murretta aiemmin tutkinut M. A. Castrén oli esittänyt hantin kieliopissaan (Castrén 1849; 1858). Mutta tämä olikin viipynyt Irtyšin murrealueella vain vähän aikaa, mikä vuoksi virheelliset merkinnät olivat ymmärrettäviä. (Paasonen 1903, 10–15.)

Paasonen tutki kaikkiaan seitsemän kuukautta hantin kielen Kondan murretta, sai aikaan kieliopin luonnoksen ja laajahkon sanaston ja keräsi tekstejä. Kondan folklorekokoelma sisälsi 15 satua, niiden joukossa useita samanlaisia sankarisatuja kuin Serafim Patkanovin juuri teoksensa toisessa osassa julkaisemat (Patkanov 1897–1900).

Surgutiin saapui myös Suomalais-Ugrilaisen Seuran lähettämä nuorempi stipendiaatti, maisteri K. F. Karjalainen, jonka kanssa käytiin yhdessä metsästämisessä. Herrojen välit lienevät olleet muodollisesti kunnossa, vaikka epäilemättä pinnan alla toisinaan kiehui. Mielenkiintoista kyllä kumpikaan ei virallisessa matkakertomuksessan mainitse kilpailijaansa (vrt. Karjalainen 1903). Sen sijaan molemmat kyllä kertovat kirjeissään maanmiehestään, jonka kanssa jouluyökin venyi jutellessa pikkutunneille. Eivätpä miehet muuten tuntuneet erityisesti viihtyneen Surgutissa, jonka venäläinen ”intelligentsija” nurinkurisine tapoineen oli vähemmän puoleensa vetävää. ”Kuusen palettua ava-

taan korttipöydät ja niiden ääressä istutaan aamuyöhön. Siinä onkin siperialainen joulutunnelma.” (Karjalainen 1921, 168.) Nämä ”kaksi Pekkaa” saivat tai oikeammin joutuivat viettämään kahdet joulu- ja uudenvuodenjuhlat, sillä Venäjällä ortodoksinen ajanlasku perustui eri kalenteriin⁵. Alkuperäisasukkaiden kohtalo sääliitti: hantit olivat jatkuvassa velassa venäläisille kauppiaille. Matkamiesten vaatteet kuluivat, ja uusia voitiin tilata paikalliselta räätäiltä. Yleinen epärehellisyys kohdistui myös suomalaisiin, viranomaisten apua tarvittiin laskutuksen korjaamiseen. Koti-ikäväkin alkoi jo vaivata. (Paasonen 1903, 16; Karjalainen 1921, 165–167, 186; Kannisto 1942c, 14–17.)

Keväällä 1901 Paasonen hankki itselleen uuden kielimestarin Obin eteläpuolisen sivujoen Juganin hantilaisalueelta. Tätä murretta hän piti äänteellisesti vielä vaikeampana. Surgutin länsipuolella hän pääsi seuraamaan aitoa karhunpeijaisesitystä suomalaistoverinsa kanssa. Siellä karhun palvonta oli elävää – kolmipäiväisissä peijaisissa esitettiin tuohinaamarit kasvoilla karhun viihdyttämiseksi ehkä 400 laulunäytelmää, mutta luku voi joskus nousta tuhanteenkin (Kannisto 1942c, 17–18, siteeraa kirjettä). Virallisesta matkakertomuksesta voi lukea, että Paasonen näkemien esitysten määrä oli yli 700 (Paasonen 1903, 17). Samaa juhlaa laajemmin on kuvannut kirjeessään myös Karjalainen (1921, 174–179), joka arvelee laulujen määräksi yli 300 – eivätkä oikeat laulajat olleet vielä mukana. Peijaisaiheeseen Paasonen oli jo etukäteen tutustunut Ahlqvistin julkaisun *Unter Wogulen und Ostjaken* (1883) välityksellä.

Hän ehti opiskella hantia kahdeksisen kuukautta ja arvioi siinä vaiheessa tekemistä hantien parissa riittävän kahdeksaksi vuodeksi, ennen kuin kielestä olisi kunnollinen selvitys. Stipendiaattejakin olisi ollut hyvä lähettää kaksi tai kolme. Vielä kauempana idässä asuvien hyvin alkuperäisellä kannalla säilyneiden Vahin varren hantien tutkimista hän piti kyllä tärkeänä mutta epäili oman aikansa riittävyyttä moiseen hankkeeseen. Samoin pohjoishantit jäivät sivuun. Rahojen loputtua Paasonen anoi yliopistolta kahden vuoden lisäapurahaa, mutta kelirikko esti anomuksen ja matkakertomuksen lähettämisen ajoissa Helsinkiin (Salminen 2008, 69). Hän harkitsi myös

⁵ Suomessa gregoriaaninen kalenteri otettiin käyttöön 1869, mutta Venäjä jatkoi juliaanisen kalenterin käyttöä. Kalentereiden ero oli 1800-luvulla 12 päivää ja 1900-luvulla 13 päivää. (www.ortodoksi.net/kirkkovuosi/kalenteri.htm 8.2.2010)

mansien maille matkustamista, koska halusi omalta kuulemalta oppia heidänkin kieltään. Hän oli itse kuitenkin kirjoittanut ohjelmaansa Tobolskin tataarien kielen tutkimisen, josta hänen myös täytyi luopua. Paasonen joutui nimittäin keskeyttämään äkisti kielitieteelliset puuhansa toukokuussa, koska hänen oli lähdettävä kotimatalle suomalais-ugrilaisen kielitieteen professuurin viranhakuun, sillä sen haltija Arvid Genetz oli nimitetty senaatin jäseneksi. Matka Surgutista 30.5. tapahtui Tomskin kautta, jonne hän ehti 5.6. Suomeen hän saapui 18.6. ja lähti taas 14.7. takaisin itään ensisijaisesti mordvalaisten luo saattaakseen aiempia töitään valmiiksi. Hän sai mukaansa Pietarista ministeri-valtiosihteerin suosituskirjeen ja Kazanista sikäläisiltä hallintoviranomaisilta tarpeelliset matkakirjat. (Paasonen 1903, 16–19; Kannisto 1942c, 18–19.)

*Nopeaa matkantekoa:
mordvalaisia, tataareja ja tšuvasseja...*

Loppukesällä (22.7.–13.8.) Paasonen oleskeli Kazanin kuvernementin Spasskin piirikunnan eteläosissa Mordovskije Jurtkulissa tutkien mokšalaisia, tataareja ja tšuvasseja. Nyt hallinnollinen raja on siirtynyt ja mordvalaisasutus – tai ainakin kylä nimeltään Bazarno-Mordovski Jurtkul – sijaitseekin juuri ja juuri Uljanovskin alueen puolella Staromainskin rajonissa (Feoktistov–Saarinen 2005, 407). Sieltä hän matkusti Volgan yli Tetjušin piirikuntaan karataimordvalaisten pääkylään

Ainoa silta päätieltä Mordovskije Karatain kylään (Kamsko-Ustjnskin rajoni, Tatarstan) kesällä 2006. Viimeiset karatait ovat tataarilaistuneita. Kuva Merja Salo.

Mordovskije Karataihin pariaksi päiväksi ja viiyyi samalla läheisessä Urjumissa mokšalaisten luona kaksi viikkoa syyskuun alkuun (2.9.) asti. Urjumin suuressa kylässä oli mordvalainen kansanpuku vielä aivan yleinen ja kansanrunouttakin löytyi. Paasonen havaintojen mukaan Kazanin kuvernementin mokšalaismurteet poikkesivat äännteellisesti ja sanapainon suhteen muiden alueiden mokšalaismurteista.

Sitten seurasi pitkä harppaus Staroje Pšenevooon Insarin piirikuntaan Penzan kuvernementtiin, jossa hän oli käynyt toistakymmentä vuotta aiemmin. Viivytyään siellä runsaat kaksi viikkoa Paasonen teki ranskalaisen visiitin Anajevon mokšalaiskylään toiseen Spasskin piirikuntaan, tällä kertaa Tambovin kuvernementtiin (nyk. Zubovo-Poljanskin rajoni).

Kadomin kaupungin luona olevien ersäläisten luo hän saapui 24.9. Kohteena olivat kaupungin luoteis- ja pohjoispuolella sijaitsevat 11 ersäläistä kyläkuntaa, jotka olivat varmaankin jo kauan olleet eristyksissä muista heimolaisistaan ja joiden asukkaiden murre siksi erosi jyrkimmin yleisestä ersäläistyyppistä. Paasonen itse asui Širomasovon kylässä, kävi läpi paikallisten informanttien kanssa mordvan sanastonsa, kieliopin ja keräsi etupäässä häälauluja ja -itkuja; tavalliset laulut olivat jo katoamaisillaan (nyk. Tenguševin rajoni). Sieltä tuli lähtö 14.10.

Tähän päättyivät Paasonen omat mordvalaismatkat kaikkiaan kahdeksassa kuvernementissa. Käymättä jäi vielä kaksi perimordvalaista aluetta: ersäläinen Petrovskin piirikunta Saratovin kuvernementissa (nyk. Petrovskin rajoni, Saratovin alue) ja Temnikovin piirikunnan mokšalaisalue Tambovin kuvernementissa (nyk. Temnikovin rajoni). Sen jälkeen Paasonen kävi Nižni Novgorodissa hakemassa perheensä. Sieltä lähdettiin laivalla Kazaniin, jonne saavuttiin 17.10. Siellä perhe asui sitten koko seuraavan talvi- ja kesäkauden. Paasonen toimitteli mordvalaisaineiksia ja vertailevia tutkimuksia; 51-sivuinen eripainos karataimordvalaisista *Die sogenannten Karataj-mordwinen oder Karatajen* (SUSA XXI,1, 1903) oli jo tullut painosta. Tämä tärkeä tutkimus on edelleenkin paljon siteerattu, ja kuten Ravila (1965a, 5) ennusti, hyvin säilyttänyt arvonsa. (Paasonen 1903, 19–22; Kannisto 1942c, 19; Salo 2009, 265–271.)

Vuonna 1902 Paasonen päätti matkansa Kazaniin, jossa hän viiyyi kuitenkin elokuuhun asti muun perheen palatessa jo toukokuussa Suomeen (Kannisto 1942c, 19).

II Heikki Paasosen teokset

Seuraavassa esitellään tarkemmin tärkeimmät julkaisut, jotka Paasosen mordvalaisesta ja muusta suomalais-ugrilaisesta sekä turkologisesta aineistosta on toimitettu. Koska valtaosa työstä jäi jälkipolville, pyrin esittelemään myös julkaisujen syntyyn keskeisesti vaikuttaneita henkilöitä.

Heikki Paasosen 100-vuotisjuhlakirjassa *Suomalais-Ugri-laisen Seuran Aikakauskirjassa* 66 (Kahla 1965) on julkaistu senhetkinen bibliografia, mutta sen jälkeen on ilmestynyt vielä paljon lisää nimekkeitä. Lähdeluetteloon olen kerännyt myös suppeita ja laajoja Paasosen keskittyviä tai vain jostakin hänen toimintansa osa-alueesta kertovia artikkeleita, vaikka en ole niihin aina viitannut (mm. Ojan-suu 1915; Donner 1919; Szinnyi 1920; Kannisto 1922; Wichmann 1928; Ravila 1933a; 1933b; 1965a; 1965b; Aalto 1958; Feoktistov 1962; Alhoniemi 1974; 1976, Korhonen 1983a; 1986; 1989; Kulonen 2009).

Paasonen laati lisäksi suppeita matkakertomuksia ja artikkeleita etymologioista, äännehistoriasta, kansanrunoudesta ja kansanuskosta. Hän ei pitänyt matkapäiväkirjaa, eivätkä hänen kirjoittamansa *Suomalais-Ugri-laisen Seuran Aikakauskirjoissa* julkaistut usein myös esitelminä ensin luetut lyhyehköt matkakertomukset kata koko aikaa – väliin jää aukkoja. Silti myös päiväkirjat ja etenkin hänen matkakirjeensä sisältävät arvokasta aineistoa; niistä löytyy eloisia kansatieteellisiä kuvauksia ja tarkkoja kielitieteellisiä havaintoja. Matkakirjeistä ei kaiketi ole tehty mitään tarkempaa luetteloa; ne lienevät eri arkistoissa saajiansa mukaan.

Julkaisut mordvalaisaineistosta

Paasosen mordvalaisaineiston perusaineiston muodostaneita sanalippuja on n. 100 000; joukossa on jonkin verran päällekkäisyyksiä. Sen julkaisukuntoon saattamisen otti harteilleen Paavo Ravila vuonna 1934 ollessaan Turun yliopiston dosenttina. Ravila sai kaksi vuotta myöhemmin työhön mukaan kaksi itse kouluttamaansa avustajaa, maisterit Heikki Aikion ja Kaino Heikkilän, joille hän opetti

mordvaa ja venäjää. Avustajien myötä *Mordwinische Volksdichtungin* kaksi ensimmäistä osaa ilmestyivät nopeasti jo vuosina 1938 ja 1939.

Aikion työrupeamasta ei tullut pitkää, sillä hän kaatui jatkosodan kentillä vuonna 1941. Hankkeen päävastuu siirtyi nyt maisteri Heikkilälle, joka vuoroin käänsi talonpoikaisstipendiaattien tekstejä, vuoroin valmisti sanakirjaa. Heikkiläkin sai hieman kenttätökokemusta työskennellessään mordvalaisten sotavankien parissa seuran stipendillä vuonna 1942 (Salminen 2008, 265). Hän toimi myös unkarilaisen tohtorin Jenő Juhászín tutkimusapulaisena tämän haastattelussa mokšalaisia sotavankeja. Heikkilällä oli tekeillä mordvan väitöskirjatyö, ja hän toivoi voivansa tarkistaa kielienoppaiden avulla vielä painamatta olevia mokšalaisia kansanrunousaineiksia sekä ersäläisten talonpoikaisstipendiaattien selityksiä vailla olleita keräelmiä (Pimiä 2007, 218–220, 225; 2009, 221–223, 228). On oletettu työn onnistuneen kohtuullisesti, vaikka asevelvollisuusikäisten kielitaitoa epäiltiin (Penttilä 1942, 149). Juhászín sanakirja ilmestyi vasta vuonna 1961, ja Heikkilä laati siitä murhaavan arvostelun, jossa hän tuomitsi kyselymenetelmän täysin, mm. koska piti aliravittuja ja heikkoja sotavankeja epäluotettavina kielienoppaina (Heikkilä 1962).

Suomalais-Ugri-laisen Seuran vuoden 1936 vuosikertomuksesta ilmenee, että sanalipukkeita oli silloin kertynyt 60 000 kappaletta. Sotien jälkeen vuonna 1947 kerrottiin sanakirjan aineistoa täydennettävän, ja vuoden 1965 vuosikertomus ilmoittaa sanakirjan käsikirjoituksen olevan melko valmis. Lisensiaatti Heikkilä kuoli vuonna 1971 työskenneltyään mordvan parissa Suomalais-Ugri-laisen Seuran stipendiaattina 37 vuotta. Lisensiaatintyön mordvan kielen nominijohtimista hän oli tehnyt Turun yliopistoon vuonna 1963.

Vuonna 1970 maisteri Hans-Hermann Bartens tuli mukaan sanakirjatyöhön, jossa hän viipyi lokakuuhun 1973 tarkistaen myös murre- ja lyhenneluettelot. Ravilan aikana saksannoksista oli pääasiassa vastannut Turun yliopiston saksan kielen lehtori Erich Kunze, joka oli jo sotien aikana joutunut lähtemään Suomesta. Aluksi myös maisteri Pentti Tilvis oli hoitanut tätä työosaa alkuvuoteen 1937. Vuosina 1973–1975 tohtori Raija Bartens tuli mukaan verbijohdosten kuvailuja tekemään. Pitkässä hankkeessa oli välillä hiljaisempiakin kausia, vuosina 1976–1979 se lepäsi. Lisensiaatti Martti Kahla tuli

vuoden 1981 alusta tutkijaksi Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen palvelukseen, ja siitä eteenpäin mordvalaisaineistojen julkaiseminen oli Kotuksen ja Suomalais-Ugrilaisen Seuran yhteisprojekti. Vuonna 1985 tehtiin päätös ottaa mukaan kaksi äidinkielistä tutkijaa Moskovasta Kielitieteen instituutista – mokšalainen Aleksandr Feoktistov ja ersäläinen Grigori Jermuškin – merkitsemään sanojen venäläiset vastineet. He aloittivat seuraavana vuonna, ja tietokonekorrehtuureja alkoi kulkea edestakaisin Moskovan ja Helsingin väliä. Myös ersäläinen professori Mihail Mosin Mordvan valtionyliopistosta on auttanut korjausluvussa. Kaiken kaikkiaan Mordvan sanakirjan julkaiseminen on ollut puolen vuosisadan mittainen työ, johon on osallistunut kymmenkunta henkeä eripituisia jaksoja.

H. Paasonens Mordwinisches Wörterbuch

Suurin ja merkittävin Heikki Paasonen mordvalaisaineistosta syntynyt teos on vuosina 1990–1999 julkaistu *H. Paasonens Mordwinisches Wörterbuch* (Lexica XXIII). Teossarja pönkittää Heikki Paasonen ykkösasemaa mordvan kielten tutkimushistoriassa siten, että Paasonen tulee jäämään vaille vakavia kilpailijoita.

Sanakirjan osat I–IV (1990–1996) toimittivat Kaino Heikkilä ja Martti Kahla, ja ne sisältävät yhteensä 2 703 sivua. Sanakirjaan on tehty samojen toimittajien voimin myös kaksi laajaa hakemistoa, saksalainen ja venäläinen, osat V ja VI (1998–1999), joissa on yhteensä 833 sivua. Paasonen sanakirjan julkaisukuntoon työstäminen on vienyt varovaisestikin arvioiden useita kymmeniä työvuosia; jo Kahla itse vietti sanakirjan parissa 18 vuotta!

Mordwinische Volksdichtung

Paasonen toinen suurtyö on vuosina 1938–1981 julkaistu *Mordwinische Volksdichtung I–VIII*, (SUST:n niteet 77, 81, 84, 91, 161, 162, 176 ja 178), joka käsittää yhteensä 4 057 sivua. Sen toimittivat Paavo Ravila, Kaino Heikkilä ja Martti Kahla. Paasonen kuollessa vuonna 1919 hänen omat julkaisemattomat kansanrunouskeräelmänsä olivat kääntämättä, koska hän varmaankin oli sujuvasti mordvantaitoisena ajatellut kääntävänsä ne milloin vain. Talonpoikaisstipendiaattien keräelmät Paasonen oli luovuttanut seuran arkistoon; sen sijaan hänen oma aineistonsa myytiin Kai Donnerille. Vuonna 1932 Donner ja seura

päätyivät siihen tulokseen, että Paavo Ravila ainoana mordvalaisten luona opissa käyneenä⁶ oli sovelias mordvalaisaineiston julkaisijaksi. Aluksi Ravila käytti käsikirjoitusten kopioita, kunnes Greta Donner miehensä kuoltua lahjoitti kaiken seuralle.

Martti Kahla on laskenut folklorea olevan 10 osaa, yhteensä 4 552 sivua. Aineisto on kerätty vuosina 1889–1912 ja julkaistu 1891–1981. Joukkoon mahtuu satunnaisesti myös tuolloin kenttätöissä kulkeneiden tutkijoiden keräelmiä, kuten MV:n II osassa sivuilla 531–574 julkaistut 28 laulua, jotka ovat merkinneet muistiin Arvid Genetz ja Severi Nyman elokuussa 1889 Jegorovkasta Samaran kuvernementista (nykyisin kylä tunnetaan uudella nimellä Novojegorjovka, ja se sijaitsee Abdulinskin rajonissa Orenburgin alueella).

Itse informanteista tai vanhemmalla termillä kielimestareista on siellä täällä vaihtelevia tietoja, tyyppiä ”Ivan Kozlovkan kylä”, Kifo-ñize Bagana eli Kirilin vaimo Baganjan kylästä tai Palaga-baba Večkañ-vele eli Pelageja-mummo Vetškanovon kylästä ja päiväys, toisinaan on merkitty pelkkä kylän nimi ja ajankohta.

Proben der mordwinischen Volksliteratur

Paasonen ehti itse julkaista teoksen *Proben der mordwinischen Volksliteratur* I, 1–2 (SUSA IX, 1891; SUSA XII, 1894 – yhteensä 413 sivua). Joukossa on 13 Genetzin ja Nymanin vuonna 1889 keräämää laulua (SUSA IX, 86–109), jotka Paasonen on omien sanojensa mukaan valinnut noin 30:n joukosta omaan julkaisuunsa.

Mordvinische Lautlehre

Paasonen 123-sivuinen väitöskirja *Mordvinische Lautlehre* vuodelta 1893 on julkaistu pienin muutoksin uudelleen vuonna 1903 (SUST 22). Sen rungon muodostaa ensimmäisen tutkimusmatkan aikana kerätty aines. Siihen oli ollut tarkoituksena liittää vielä vertaileva suomalais-mordvalainen äänneoppi ja etymologinen sanasto, mutta tällaiseen työhön hänelle ei koskaan jäänyt aikaa, sillä muut suomalais-ugrilaiseen kenttään kohdistuneet harrastukset tulivat väliin. (Ravila 1965a, 3.)

⁶ Ravila kävi vuonna 1929 viranomaisten tietämättä Buguruslanin piirikunnassa Malyi Tolkein kylässä (nyk. Pohvistnevskin rajoni, Samaran alue) ja julkaisi myöhemmin sieltä keräämänsä sanaston (Ravila 1959).

*Mordwinische Chrestomathie mit Glossar
und grammatikalischem Abriss*

Kaikkien fennougristien tuntema oppikirja *Mordwinische Chrestomathie mit Glossar und grammatikalischem Abriss* (Apuneuvoja suomalais-ugrialaisten kielten opintoja varten IV, 1909, 2. painos 1953) sisältää sanavertailuja mm. venäjään, liettuaan, tataariin ja tšuvassisiin.

*Paasosta vuosina 1892–1913 avustaneet
ns. talonpoikaistipendiaatit*

Tätä esitystä ja Timo Salmisen tutkimushistoriaa varten halusin selvittää, tiedetäänkö Saranskin tutkimuspiireissä jotakin niistä rohkeista opettajista ja talonpojista, jotka vaikeuksia ja viranomaisia uhmaten keräsivät katoavaa kansanperinnettä kotiseuduiltaan ja kauempainkin. Kollegani, ersäläinen folkloristi Vasili Petrovitš Beljakov selvitti tilannetta ja tiedusteli asiaa kirjastoista ja muilta tutkijoilta, mutta tuloksetta. Ilmeisesti varovaisuussyistä kaikki yhteydet Suomeen haluttiin unohtaa, niistähän olisi voinut joutua puhdistetuksi kansanvihollisena. Tässä suhteessa Mordvassa on oltu vanhoillisempia ja varovaisempia kuin muissa sukukansatasavalloissa. Kaikki kunnia työstään Paasoselle, mutta olisi myös mielenkiintoista tietää, miten hänen tuttavuutensa vaikutti aikanaan hänen kielimestariensa ja apulaistensa, näiden poikkeuksellisen lahjakkaiden miesten elämään. Heidän henkilötietonsa jäivät varsin vajavaisiksi – edes Venäjällä tuiki tärkeää isännimeä ei monellekaan heistä löytynyt – ja myös tiedot siitä, kuinka monet heistä olivat opettajia ja kuinka monet talonpoikia, vaihtelevat. Heikkilästä poiketen Ravila (1933a, 38) ilmoittaa ns. talonpoikaistipendiaatteja olleen kahdeksan, joista kaksi oli kansakoulunopettajia; Jevsevjeviä hän ei laske tähän joukkoon mukaan. *Mordwinische Volksdichtungin* osat V–VIII koostuvat heidän lähettämistään teksteistä, mutta jotakin on myös (erehdyksessä) julkaistu jo aiemmissa osissa.

Ignati Zorin

Talonpoika Ignati Zorin, (synt. n. 1870), kotoisin Vetškanovon kylästä Buguruslanin piirikunnasta Samaran kuvernementista, keräsi kaikkea folkloren alaan kuuluvaa aineistoa myös naapurista Bugulman

piirikunnasta. Noilla takamailla Paasosta oli pidetty ”Antikristinä” ja hänen lähettiläänsä sai samanlaisen, hyvin epäluuloisen kohtelun. Zorinin muistiinpanot mm. takavarikoitiin – palautettiin tosin seuraavana päivänä – ja hänet pakotettiin lähtemään takaisin kotiseudulleen, eikä hän päässyt Kazanin kuvernementin puolelle. Vaikeudet eivät kuitenkaan lannistaneet miestä, vaan hän jatkoi saamaansa tehtävää vielä monen vuoden ajan. Hänen kokoelmansa on erityisen arvokas, sillä kouliintuneena kenttätyöntekijänä hän osasi keskittyä uuteen aineistoon (Paasonen 1900b, 1–3). Ahkerimman kerääjän aineistoa kertyi vuosilta 1899, 1900, 1904, 1905 ja 1910 (mahd. myös 1903 ja 1911). Ne on julkaistu MV:n V ja VI osassa. Aineiston perin pohjin tuntenut Heikkilä (1965, 9–10) mainitsee, että Paasonen oli transkriboinut osia Zorinin teksteistä niiden nuhrisuuden takia ja että ne siten olivat jo tulleet julkaistuiksi aiemmin hänen nimissään.

Zorinista on julkaistu A. O. Väisäsen mordvalaisten luo suuntautuneella stipendimatkallaan 1914 ottama valokuva, jossa häntä kutsutaan ”mordvalaisten kansanmuistojen kerääjäksi” (Harva 1942, 15; 1952, 29). Hän auttoi myös Väisästä kokoamalla miesten laulukuvon, joka esitti erinomaisen kauniita lauluja viinapalkalla⁷ (Pekkilä 1990, 25). Zorin sai seuran stipendiä vuosina 1899, 1900 ja 1903 (Salminen 2008, 263–264).

Roman Fjodorovitš Utšajev

Kansakoulunopettaja Roman Fjodorovitš Utšajev keräsi aineistoa Saratovin kuvernementin ersäläisiltä muun muassa vuonna 1912. Seuran arkistossa on tallessa kaksi hänen nidettään, hää- ja hautajaismenot, mutta kolme Saratovin kuvernementista tallennettua nidettä on kateissa – Dubrovkan (nyk. Kameškirin rajoni, Saratovin alue) ja Orkinon (Petrovskin rajoni, Saratovin alue) kylän uhrijuhlat, Orkinon hautajais- ja muistojuhlakuvauksia – kaikissa lienee ollut venäläiset käännökset. Heikkilä (1965, 10) toteaa, että kadonneisiin niteisiin on useasti viitattu Paasosen mytologisissa poiminnoissa. Utšajevin keräämä aineisto on julkaistu MV:n VIII osassa (kolmella kielellä).

⁷ Mahdollisesti juuri tästä tilanteesta on myös kuva (Pekkilä 1990, 26) epätasällisella kuvatekstillä; mitään ”Kuibyševin kylää” ei ole, kylä vain sijaitsee Kuibyševin (nyk. Samaran) alueella. Venäjän taidosta huolimatta Väisäsen paikannimissä on muitakin epätarkkuuksia.

Kukkuloiden keskellä sijaitseva vuonna 1712 perustettu Orkino eli ersäksi Kutšugury Petrovskin rajonissa Saratovin alueella syksyllä 2006. Kuva Merja Salo.

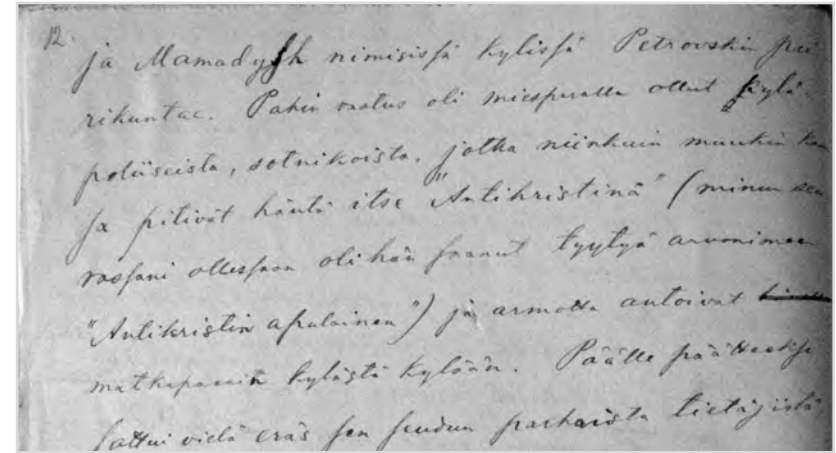
Hän sai seuran stipendiä 1910, 1912 ja 1913 (Salminen 2008, 264). Utšajev oli Suomalais-Ugrilaisen Seuran avustajajäsen vuodesta 1914.

Ivan Maksimovitš Školnikov

Kansakoulunopettaja Ivan Maksimovitš Školnikovin aineistoa on kolme nidettä ersäläisiltä Gorodištšen piirikunnan Penzan kuvernementista ja Petrovskin piirikunnasta Saratovin kuvernementista: hääitkuja, lauluja, loitsuja ja rukouksia vuosilta 1899 ja 1902 (ei käännöksiä). Gorodištšen piirikunnan aineistoa Paasonen oli osittain itse ehtinyt transkriboida (Heikkilä 1965, 10). Školnikovin keräelmät julkaistiin MV:n VII osassa. Hän sai seuran stipendiä vuosina 1900, 1902 ja 1903 (Vuosikertomus 1902 *SUSA XXI*, 6, 29; Salminen 2008, 263).

Andrei Šuvalov

Kansakoulunopettaja – toisen lähteen mukaan talonpoika – Andrei Šuvalov (synt. n. 1850) oli kotoisin Bajevkan kylästä Hvalynskin piirikunnasta Saratovin kuvernementista (Paasonen 1900b, 4). Hänen kokoelmansa yksi nide on vuodelta 1899: se sisältää Saratovin kuvernementin Kuznetskin ja Petrovskin piirikuntien ersäläisten kansanrunoutta: lauluja, hääitkuja, uhri- ja muistojuhlavauksia ja sadun ilman käännöksiä (Heikkilä 1965, 10–11). Nämä on julkaistu MV:n VII osassa. Šuvalov teki epäonnistuneen keruumatkan silloiseen Pet-

Heikki Paasonen käsikirjoitus Kertomus Seuran mordvalaisten stipendiaattien keräysmatkain tuloksista (Otteita Suomalais-ugrilaisen Seuran keskustelukumusta v. 1899). "– Pahin vastus oli miesparalla [Šuvalovilla] ollut kyläpoliiseista, sotnikoista, jotka niinkuin muukin kansa pitivät häntä itse 'Antikristinä' (minun seurassani ollessaan oli hän saanut tyytyä arvonimeen 'Antikristin apulainen') ja armosta antoivat matkapassin kylästä kylään. –"

rovskin piirikuntaan ja onnistuneemman kotiseudulle Hvalynskin piirikunnan pohjoisosiin. Miesparkaa oli tällä kertaa pidetty "Antikristinä" eikä vain "Antikristin apulaisena" kuten yhdessä Paasonen kanssa liikkueensa (Paasonen 1900b, 4–5). Hän sai seuran stipendiä vuonna 1899 (Salminen 2008, 263).

Makar Jevsevjevitš Jevsevjev

Opettaja, tiedemies ja kansanrunouden kerääjä Makar Jevsevjevitš Jevsevjev (1864–1931) oli kotoisin Malyje Karmalyn kylästä Buinskin ujestista eli piirikunnasta Simbirskin kuvernementista (nyk. Ibresin rajoni, Tšuvassia). Vuonna 1892 hän lähetti 41 ersäläistä kansanlaulua Buinskin (nyk. Tatarstan), Saranskin piirikunnasta (nyk. Kotškurovon rajoni) ja Belebein piirikunnasta Ufan kuvernementista (nyk. Baškortostan). Jevsevjev oli jo julkaissut itse vuonna 1928 niistä suurimman osan *Eržan morot* 'Ersäläislauluja' -kokoelmassaan (Heikkilä 1965, 11). Jevsevjevin aineisto on julkaistu MV:n VII osassa.

Paitsi Paasosta Jevsevjev avusti myös suomalaisista kansatieteilijöistä ainakin Albert Hämäläistä (1881–1949) tämän matkojen suun-

nittelussa ja toteuttamisessa vuosina 1908, 1909 ja 1910 (Hämäläinen 1913, I–II). Jevsevjev kiersi itsekin vuodesta 1884 alkaen kuolemaansa asti muutamassa sadassa mordvalaiskylässä. Hän oli kiinnostunut kaikkien Volgan tienoon kansojen ja niiden kansankulttuurin valokuvaamisesta jo 1880-luvun jälkipuoliskolta lähtien (Jevsevjev 2004). Muutamia hänen kuviaan on päätynyt meidänkin arkistoihimme. Jevsevjev kävi Suomessa vuonna 1898 ja sai seuran stipendiä vuosina 1892 ja 1910 (Salminen 2008, 94, 263–264). Vuonna 1910 hän sai seuralta käyttöönsä fonografin mordvalaisten ja marilaisten sävelmien keräämiseen (Ravila 1933a, 38). Jevsevjev oli Suomalais-Ugrilaisen Seuran avustajajäsen vuodesta 1910 alkaen.

Mihail Taraikin

Mihail Taraikinilta on tullut pienin ersäläiskokoelma, lauluja ja satuja Šokšan kylästä Temnikovin piirikunnasta Tambovin kuvernementista vuodelta 1902, ei käännöksiä (Heikkilä 1965, 11). Ne on julkaistu MV:n VII osassa.

Sergei Tšigin

Kansakoulunopettaja Sergei Tšigin keräsi mokšalaista kansanrunousaineistoa neljästä kylästä Temnikovin volostista Tambovin kuvernementista (nyk. Atjurevin ja Temnikovin rajonit) vuonna 1902. Aineistossa on lauluja, hääkuvauksia ja mm. loitsuja, ei käännöksiä (Heikkilä 1965, 11), ja se on julkaistu MV:n VIII osassa (kolmella kielellä) (Vuosikertomus 1902 *SUSA XXI*,6, 30). Tšigin sai seuran stipendiä vuosina 1902 ja 1903 (Salminen 2008, 263). Hänet mainitaan seuran työskenteleväksi jäseneksi vuodesta 1903 alkaen (*SUSA XXII*,4, 4). Seuran piirissä oli jopa ajatus kutsua Tšigin Suomeen ja kouluttaa hänet kansansa sivistäjäksi, mutta Paasonen torjui ajatuksen moniin vaikeuksiin vedoten (Salminen 2008, 93).

Vladimir Savkin

Vladimir Savkin tallensi 18 mokšalaista laulua Vertelimin ja Temjaševon kylästä Insarin tai Krasnoslobodskin piirikunnasta Penzan kuvernementista (nyk. Starošaigovin rajoni) vuonna 1908. Muu hänen aineistonsa lienee kateissa, sillä mytologisissa poiminnoissa viitataan

uhrijuhliin ja rukouksiin, joiden originaalit puuttuvat. Mukana oli venäläiset käännökset. (Heikkilä 1965, 11.) Savkinin aineisto löytyy MV:n VIII osasta (kolmella kielellä). Savkin totesi Paasoselle vuonna 1908 kirjoittamassaan kirjeessä, että hän saattoi kyllä tutuissa kylissä kerätä aineksia mutta pelkäsi joutuvansa vaikeuksiin vierailta seu-duilla (Salminen 2008, 92).

Stepan Sirikin

Stepan Sirikin (vainajaksi mainittu, Paasonen 1903, 20) oli kotoisin Staroje Pšenevosta Insarin piirikunnasta Penzan kuvernementista (nyk. Kovylninon rajoni). Tämä talonpoika lähetti mokšalaisia sanakokoelmia ja kansanrunoutta, jota on Paasonen transkriboimana painettu jo MV:n IV osassa, minkä Heikkilä (1965, 12) huomasi jälkeensä mytologisia merkintöjä penkoessaan. Sirikin sai seuralta stipendiä vuonna 1892 (Salminen 2008, 263).

Andrei Leontjev

Myös talonpoika Andrei Leontjev on kerännyt loitsuja ja laulun Tjustjan-ruhtinaasta. Hän oli kotoisin Novaja Surkinan kylästä Buguruslanin piirikunnasta (nyk. Šentalan rajoni) Samaran kuvernementista (Paasonen 1901, 5). Se, missä MV:n osissa Leontjevin keräämä aines on julkaistu, on kuitenkin jäänyt epäselväksi.

Julkaisut muusta suomalais-ugrilaisesta aineistosta

Ostjakisches Wörterbuch nach den Dialekten an der Konda und am Jugan

Muusta aineistosta ehti ensimmäisenä valmiiksi hantin sanakirja *Ostjakisches Wörterbuch nach den Dialekten an der Konda und am Jugan* (Lexica II, 1926, etelä- ja itähantia, 334 sivua). Sen on toimitannut Kai Donner (tudelleen transkriboinut ja julkaissut). Donner oli Paasonen oppilas ja harras ystävä, samojedologi ja Luoteis-Siperian tutkija, muttei hantin tuntija. Paasonen halusi sanakirjojensa materiaalin tueksi tekstejä eikä luottanut pelkkiin sanaluetteloihin ilman lauseyhteyttä.

Ostjakische grammatikalische Aufzeichnungen nach den Dialekten an der Konda und am Jugan von H. Paasonen
Seuraavaksi valmistui samoista murteista laaja kielipiillinen esitys *Ostjakische grammatikalische Aufzeichnungen nach den Dialekten an der Konda und am Jugan von H. Paasonen*. Se julkaistiin Paasonen juhla- ja kirjallisuustieteiden tutkimuslaitoksen julkaisussa (SUSA 66,2, 1–96) vuonna 1965. Hantilaisaineisto – neljä paksua valkoisista paperiarkeista yhteen ommeltua vihkoa – oli annettu vuonna 1962 nähtäväksi ostjakologi Edith Vértesille, joka oli tullut Helsinkiin suomalais-unkarilaisen kulttuurisopimuksen puitteissa. Vértes toimitti ja transkriboi uudelleen lähes 100-sivuisen työn nopeasti; esipuhe on kirjoitettu jo seuraavana kesänä.

H. Paasonens Südostjakische Textsammlungen
Kenties jo kuolleen etelähantin kielen merkkiteos on *H. Paasonens Südostjakische Textsammlungen I–IV* (SUST 172–175, 1980), jossa on yhteensä 1 135 sivua. Senkin on toimittanut Edith Vértes. Etelähantin Kondan murteen neliosainen kokoelma sisältää lauluja ja proosatekstejä, joiden kaiketi kahdesta esittäjästä ei ole edes nimitietoa. Nämäkin olivat suuren joukon yhteistyötä; professori Vértes kiittää esipuheessa peräti 14:ää henkeä! Paasonen esitti, että samoin kuin itähantissa myös etelähantissa on eräänlainen vokaalisointu. Tätä eivät myöhemmät tutkijat ole huomanneet, ja voihan olla, että ilmiö oli pitemmälle 1900-luvulle tultaessa jo kielestä kadonnut (Eiras 1978).

H. Paasonens surgutostjakische Textsammlungen am Jugan
Itähantin Surgutin murteen melko pienistä aineksista syntyi *H. Paasonens surgutostjakische Textsammlungen am Jugan* (SUST 240, 2001), joka käsittelee vain neljä kertomusta. Kertomukset päättyivät 1990-luvun puolivälissä Unkariin niin ikään professori Edith Vértesille. Käännökset ja laaja kommentaariosuus kasvattivat työn kuitenkin runsaaseen 100 sivuun. Vértes kiittää avusta nuorempaa ostjakologia Márta Csepregiä ja muutamia muita.

Tscheremissische Texte

Paasonen marian kielen Birskin murteen aineistojen julkaisijaksi seura valitsi maisteri Paavo Siron, joka ryhtyi toimitustyöhön syksyllä 1936, ja koko teos valmistui jo alkuvuodesta 1939: *Tscheremissische Texte*

(SUST 78, 1939, 251 sivua). Siro oli opiskellut maria lukuvuonna 1935–1936 tohtori Ödön Beken johdolla ollessaan Budapestissa Unkarin valtion stipendiaattina. Teksteistä käy ilmi monien kenttätutkimusten kohteena olleen Tšurajevan kylä tai sen naapurusto, mutta yleensä ei informaation henkilölähde. Muutamilta muistiinpanosivuilta löytyy maininta ”sen-ja-sen kylän uhripapilta”; lopussa on lisäksi muutama teksti kyrillitsalla ja vieressä tarkekirjoituksella. Siro kiittää esipuheessa neljää asiantuntijaa neuvoista ja korjauksista.

Ost-tscheremissisches Wörterbuch

Sota-aikana Siro kutsuttiin isänmaan palvelukseen ja marilaisaineiston käsittely keskeytyi moneksi vuodeksi. Sanakirja *Ost-tscheremissisches Wörterbuch* (Lexica XI, 1948, 210 sivua) ilmestyi vasta vuonna 1948, ja siinä sanojen merkitykset ovat suomeksi ja saksaksi. Siro kiittää esipuheessa professori Martti Räsästä koko sanakirjan oikoluvusta ja korjausehdotuksista. Paasonen oli käynyt itse marilaisaineistoaan läpi Helsingissä kuusi viikkoa vuonna 1910 seuran stipendiaattina vierailleen marilaisen kansakoulunopettajan Guri Karmazinin kanssa. (Salminen 2008, 90.) Karmazin kuului marilaisnationalisteihin ja oli kotoisin juuri tuolta samalta alueelta Tšurajevan volostista Išimovan kylästä.

Beiträge zur finnisch-ugrisch-samojedischen Lautgeschichte

Paasonen elinaikana syntyneenä pääteoksena pidetään yleisesti tutkimussarjaa *Beiträge zur finnisch-ugrisch-samojedischen Lautgeschichte*, joka ilmestyi *Keleti Szemle* -nimisessä unkarilaisessa aikakauskirjassa vuosina 1912–1917 ja vielä 375-sivuisena eripainoksena vuonna 1917. Se perustuu lähinnä vuoden 1908 luentoihin ja vuoden 1911 seminaariharjoituksiin (Donner 1919, 83). Teoksen painopiste on samojedilaisissa kielissä, joissa hän tukeutuu Castrénin aineistoon, myös julkaisematta jääneisiin. Siinä korjataan aiempien tutkijoiden erehdyksiä. Paasonen hyväksyi astevaihtelun uralilaisen alkuperän sitä tarkemmin määrittelemättä (Ravila 1965a, 6–7).

Die finnisch-ugrischen s-laute

Koko suomalais-ugrilaista kielikuntaa käsitteli hänen tutkimuksensa *Die finnisch-ugrischen s-laute* (SUST XLI, 1918), jossa hän toteaa, että etäsukukielten sibilanttien moninaisuus on alkuperäisempää kuin suomen tilanne. Perustellusti voidaan sanoa Paasonen olleen etäsukukielten tuntijana, etymologina ja äännehistorian tutkijana aikansa ensimmäinen (Ravila 1965a, 6–7).

Julkaisut turkologisesta aineistosta

Gebräuche und Volksdichtung der Tschuwassen

Kai Donnerin kuoltua 1935 Paasonen turkologinen aineisto päättyi Suomalais-Ugrilaiselle Seuralle. Paasonen tšuvassilaisten ja mišääritataarilaisten tekstien julkaisemisen seura antoi maisteri Eino Karahkalle loppuvuodesta 1937. Tämäkin työ keskeytyi sotaan. Sotien aikana seuran arkisto evakuoitiin ja jotkin aineistot, kuten tur-

Mehiläistenhoito on mordvalaisten ja tšuvassien perinteinen elinkeino. Stenkinin perheen mehiläistarha Vorožilovossa Alatyryn rajonissa Tšuvassiasassa kesällä 1992. Kuva Merja Salo.

kologinen, saivat pahoja vaurioita. Sotien jälkeen vuonna 1947 työhön otettiin mukaan turkologi, professori Martti Räsänen, joka oli opiskellut Kazanin yliopistossa 1915–1917 ja siten saanut omakohteisesti perehtyä volganturkkilaisiin kieliin. Vuonna 1949 ilmestyi *Gebräuche und Volksdichtung der Tschuwassen* (SUST 94), toimittajinaan Eino Karahka ja Martti Räsänen. Myös Karahka oli hankkinut käytännön kielitaitoa työskennellessään vuonna 1943 seuran stipendiaattina tšuvassilaisten ja mišääritataarilaisten sotavankien kanssa (Ravila 1933a, 52; Pimiä 2007, 221–223; 2009, 223–226; Salminen 2008, 265).

Kirjan esipuheessa mainitaan, että Paasonen kielimestarina oli ollut luku- ja kirjoitustaitoinen 25-vuotias talonpoika nimeltään Dormidontov. Valtaosa aineistosta oli peräisin hänen anatri-murteen alueeseen kuuluvasta kotikylästään Novoje Jakuškinosta Buguruslanin piirikunnasta Samaran kuvernementista. Tämä kielimestari oli antanut ortografisesti ontuvia tekstejä Paasoselle – muuta ei hänestä paljastu. Teoksen runot ovat vailla tietoja informanteista, ja siksi onkin epäilty, että teos perustuu kenties vain yhteen lähteeseen. Joka tapauksessa Dormidontov oli jonkin aikaa myös seuran stipendiaattina⁸ ja lähetti Suomeen tšuvassilaisia lauluja, loitsuja ja uhritoimitusten kuvauksia (Vuosikertomus 1902 *SUSA XXI*, 6, 30; Ravila 1933a, 52).

Mischärtatarische Volksdichtung

Teoksen *Mischärtatarische Volksdichtung* (SUST 105, 1953, 136 sivua) toimitti Eino Karahka. Teos sisältää 21 satua ja kertomusta, jotka lienee kaikki kerätty Mubərrakša-nimiseltä mieheltä, joka toimi Paasonen tulkkina kuukauden ajan syksyllä 1899. Tämä kielimestari puhui Samaran kuvernementin Bugulman piirikunnan Tšagadaikan kylien murretta. Teoksessa on myös yhdeksän laulua, jotka nuori kirjoitustaitoinen tataari oli tuonut Paasoselle Isaklyyn.

⁸ Dormidontovia ei kuitenkaan mainita Suomalais-Ugrilaisen Seuran tutkimusmatkastipendiaattien listassa (Salminen 2008, 263–266). Seuran arkistoluettelossa tosin nimi esiintyy muodossa Grigori Dorimedontov (Kecskeméti 1969, 5).

H. Paasonen's Tatarisches Dialektwörterverzeichnis

Edellä mainittuun teokseen liittyvän G. J. Ramstedtin jäämistöstä löytyneen noin 500 sanalipun kokoisen murreosanaston on julkaissut vuonna 1965 Paasonen juhla- ja muistikirjassaan *H. Paasonen's Tatarisches Dialektwörterverzeichnis* (SUSA 66,3, 1–47) unkarilainen István Kecskeméti, joka oli siirtynyt Suomeen 1950-luvulla.

Tatarische Lieder

Keräämistään turkologisista aineistoista Paasonen ehti itse julkaista vain kaksi osiota. Näistä ensimmäisen, *Tatarische Lieder* (SUSA XIX,2, 1901), hän valmisteli julkaisukuntoon pitkän tutkimusmatkansa aikana; esipuhe on kirjoitettu 10. joulukuuta vuonna 1900 Surgutissa. Nämä laulut ovat viittä sivua lukuun ottamatta peräisin hänen Mubarrakša-tulkiltaan. Ennen julkaisemista Paasonen oli käynyt kirjeenvaihtoa joidenkin sanojen etymologioista professori Nikolai Katanovin kanssa.

Csuvas szójegyzék

Toinen Paasonen itsensä julkaisemista turkologisesta aineistosta syntyneistä teoksista on tšuvassin sanakirja *Csuvas szójegyzék* (NyK XXXVII–XXXVIII), joka on painettu Unkarissa vuonna 1908, turkiksi vuonna 1950. Siinä merkitykset on selitetty sekä unkariksi että saksaksi, ja se sisältää myös hakemistot molemmilla kielillä. Paasonen kiittää esipuheessa avusta oikovedoksen luvussa professoreita József Szinnyei ja Zoltán Gombocz.

Die türkischen lehnwörter im mordwinischen

Tärkeitä turkologisia lainasanatutkimuksia Paasonen julkaisi useita; sekä lingvistisesti että kulttuurihistoriallisesti sängen mielenkiintoinen on Paasoselta ilmestynyt tutkimus *Die türkischen lehnwörter im mordwinischen* (SUSA XV,2, 1897). Siinä mordvan turkkilaiset lainasanat jaetaan kielellisten kriteerien mukaan kolmii: 1) tšuvassilaisperäiset, 2) tataarilaisperäiset ja 3) alkuperältään epäselvät turkkilaisperäiset sanat (Kannisto 1922, 31). Hantin turkkilaislainojakin Paasonen on käsitellyt ansiokkaasti (*FUF* II, 1902).

Paasonen vaikutus kotimaisten kollegojen tuotantoon

Jo ennen aineistonsa julkaisemista Paasonen antoi kansatieteelliset kuvauksensa Albert Hämäläisen käyttöön. Tämä kävi itse mordvalaisten luona kesinä 1908, 1909 ja 1910, ja hänen volgalaisten kansojen kosinta- ja häätapoja käsittelevä vertaileva väitöskirjatutkimuksensa ilmestyikin varsin pian (Hämäläinen 1913).

Paasonen mytologiset kokoelmat koostuivat 157 aihepiireittäin järjestetystä kirjekuoresta. Kutakin jumaluutta ja haltijaa koskevat tiedot oli kerätty aina yhteen kirjekuoreen lipuille, samoin eri juhlien kuvaukset. Runsaasti oli myös kirjallisuudesta tehtyjä vertailevia poimintoja eri kansojen mytologiasta (Heikkilä 1965, 12). Näitä keräelmiä ja talonpoikaistipendiaattien käsikirjoituksia käytti hyväkseen hänen entinen oppilaansa uskontotieteilijä, professori Uno Harva laatiessaan perustavaa laatua olevaa teostaan *Mordvalaisten muinaisuus* vuodelta 1942 (ilmestynyt saksaksi 1952). Siinä tekijä kiittelee Paasonen esitöitä ja kertoo kuunnelleensa tämän luentoja keväällä 1911 ja vuonna 1915. Tältä vuodelta on seuran arkistossa Martti Rapolan osin pikakirjoituksella muistiinmerkitsemä 101-sivuinen luentosarja. (Harva 1942, 15; 1952, 17–18; Kecskeméti 1969, 17.)

Suomen merkittävimpiin kansanmusiikin tuntijoihin kuuluva A. O. Väisänen sai Paasonen ansiosta Suomalais-Ugrilaisen Seuran apurahan sävelmien ja runojen keruumatkalleen Samaran eli silloin juuri uudelleen nimetyn Kuibyševin kuvernementin mordvalaisalueille kesällä 1914 (Väisänen 1918; Pekkilä 1990, 24–27). Koke-neempi tutkija ehdotti aloittamista juuri itselleen tutuista kylistä ja suunnitteli matkareitin. Paasoselta itsestään oli näihin kyliin jäänyt hyvin positiivinen kuva, ja häntä aina keuhuttiin nuoremmalle tutkijalle. Viime hetkellä sekasortoisena aikana tehdyn matkan tuloksena saatiin fonografirullia ja lopulta vuosikymmenien kuluttua teos *Mordwinische Melodien* (Väisänen 1948).

Kirjailija, runoilija ja suomentaja Otto Mannisen suomentamassa teoksessa *Heimokannel III. Volgan ja Perman kannel* (1932) on puolet sivumäärästä omistettu mordvalaisille kansanrunoille. Näistä 61 runokäännöksestä 21 on peräisin Paasonen julkaisuista ja kaksi hänen stipendiaattinsa lähettämästä tuolloin vielä painamattomasta käsikirjoituksesta. Myös suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen

professorin Raija Bartensin suomentamassa *Omenakasvoisessa morsiamessa* (1993) valtaosa aineistosta on joko Paasonen keräämää tai keräyttämää.

Puhtaasti kielitieteen puolella useimmat fennougristit ja kaikki mordvan tutkijat tarttuvat mielihyvin sekä Paasonen tutkimuksiin että valtaviin aineskokoelmiin. Niitä onkin käytetty lukuisien opinäytteiden ja julkaisujen luotettavana pohjana.

Lopuksi

Monet arviot pitävät Heikki Paasonen tutkimusmatkojen tuloksia parhaina tuona aikana tehdyistä, ja ehkä vain M. A. Castrénin voi asettaa hänen edelleen. 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun alussa suomen etäsukukielten materiaalia Venäjällä keränneitä kielitieteilijöitä oli tusina: kahdeksan fennougristia, kaksi samojedologia ja kaksi altaistia.

On vahinko, ettei Paasosella ollut kameraa mukanaan toisin kuin K. F. Karjalaisella. Kaiketi tieteellisestä kilpailuasemastaan johtuen herrat eivät kuvanneet toisiaan, vaikka he työskentelivät sentään koko pitkän Siperian talven samalla paikkakunnalla Surgutissa. Karjalaisen ansiokkaita etnografisia valokuvia on nähtävissä hänen omissa julkaisuissaan (ja mm. Korhonen 1983b). Paasonen ainoa tekninen saavutus lienee joukko fonogrammilieriöitä, joiden kunto ja kohtalo on tällä hetkellä epäselvä.

Kirjallisia tuotoksia sen sijaan kertyi päätä huimaava määrä. Martti Kahlan huolellisen bibliografian perusteella voi laskea, että Paasonen ehti elinaikanaan julkaista 2 354 sivua (aivan kaikista, esim. tietosanakirja-artikkeleista, ei sivumääriä ole esitetty). Nuorempien tutkijoiden muokattavaksi jäi peräti 10 702 sivua, jotka ovat ilmestyneet vuosien 1926 ja 2001 välisenä aikana. Paasonen ehti siis saattaa valmiiksi vain noin 18 % kaikesta keräämästään ja keräyttämästään materiaalista. Julkaisujen kokonaismääräksi tulee siis huikeat noin 13 000 sivua, mikä on uskomaton saavutus, kun ottaa huomioon, että hänen elämänsä päättyi vain 54-vuotiaana. Mutta onpa kaiken valmistumisessa ollut mukana myös kymmenien muiden tutkijoiden ja

teknisten apuvoimien erimittaisia työskentelyjaksoja, osin virkatöinä tehtyjä, osin erilaisin stipendein rahoitettuja.

Paasonen kirjeet on arkistoitu vastaanottajiensa mukaan eri paikkoihin. Vaimolleen hän kirjoitti saksaksi ja ilmeisesti osittain unkariksi. Nämä kirjeet ovat hänen jälkeläistensä hallussa. Suuri osa runsaasta kirjeenvaihdosta on kuitenkin kateissa, etenkin Venäjälle päätyneet kirjeet. Sortovallan hankaluudet ja jonkinlainen ajatus kansojen hierarkiasta heijastuvat kyllä Paasonen ja muiden senaikaisten matkamiesten kirjoituksista. Mordvalaisista hän piti kovasti henkilökohtaisellakin tasolla (Mordvassa huhutaan jopa, että häneltä olisi jäänyt maaseudulle jälkikasvuakin), mutta kielen säilymisen suhteen hän oli hyvin pessimistinen.

Paasonen terveys ei ollut kovin vankka. Nuorena häntä ahdistivat rahahuolet, eikä hän koskaan voinut omistautua tieteelle yhtä vapaana kuin rahakkaammat kollegat. Tutkimusmatkoille häntä ajoivat voimakas tiedonjano, kunnianhimo ja akateemisen meritoitumisen pakko, ja sitä paitsi talous oli turvattu useita vuosia. Tarmokas Mariska-puoliso vapautti hänet kotihuolista ja seurasi jopa lapsineen tutkimusmatkoille. Onneksi fennougristiikalle Paasonen sai kuitenkin jo suhteellisen nuorena professuurin. Häntä kiitettiin erinomaisen perusteelliseksi, tarkaksi ja itsenäiseksi tutkimuksissaan, ja hän esitti mielipiteensä lyhyesti, selvästi ja suoraan (Heikel 1940, 754–755). Hän ei ollut niinkään massoihin vetoava säkenöivä esiintyjä vaan pikemminkin syvällisesti aiheeseensa perehtynyt kokenut tutkimusmatkailija, joka kykeni tartuttamaan oman intonsa kuulijoihinsa. Hänen suullinen esityksensä oli ”verkkaisaa, rauhallista ja hätäilemättöntä” (Kannisto 1922, 84). Harvasta opettajasta oppilaat pitivät niin paljon kuin Paasosesta. He lähtivät jopa onnittelemaan 50-vuotiasta Pietariin tämän ollessa siellä uppoutuneena arkistoihin ja kirjastoihin (Donner 1915, 3).

Paasonen tutkimustyön kannalta keskeisiä henkilöitä

- Abercromby, John (1841–1924), SUS:n kirjeenvaihtajajäsen vuodesta 1888, perustajajäsen ja kunniajäsen vuodesta 1903. Paasonen ensimmäinen laaja kansanrunojulkaisu oli omistettu Abercrombylle (Paasonen 1891).
- Ašmarin, Nikolai Ivanovitš (1870–1933), turkologi ja tšuvassin kielen tutkija, valmistui Lazarevskin itämaisten kielten instituutista Moskovasta 1894, opetti tataaria kristittyjen tataarien koulussa Kazanissa 1895–1899 ja maantiedettä vierasheimoisten opettajaseminaarissa vuoteen 1919, toimi vuodesta 1917 monessa korkeakoulussa tšuvassin ja tataarin kielen tai turkologian professorina. Ašmarin väitteli turkologian tohtoriksi 1925. Hän teki perustavanlaatuista työtä tšuvassin fonetiikan, kieliopin, dialektologian ja leksikografian alalla, folkloren lajien ja kansanuskon kuvaaja. (Huzangai 2000.)
- Barsov, Nikolai Petrovitš (1835–1904), mordvalainen pedagogi, kielentutkija, kääntäjä, kotiseuduntutkija, joka laati 1800-luvun lopulla useita alkeisoppikirjoja Penzan kuvernementin mordvalaisille, erityisesti mokšalaisille. Barsov oli käynyt Penzan hengellisen seminaarin ja toiminut ensin opettajana Pitšeilin mordvalaisessa kansanopistossa. 1880-luvulla hän ryhtyi papiksi, mutta jatkoi opettajan työtään hengellisissä oppilaitoksissa. (Kiržajeva–Osovski 1994, 24.) Hän nautti SUS:n stipendiä 1891 (Salminen 2008, 263) ja lähetti 1891 joitakin kansanlaulujen sävelmiä ja seuraavana vuonna Penzan kuvernementin mordvalaisatusta valaisevan kartan ynnä kokoelman mordvalaisia paikannimiä (Ravila 1933a, 38). Hänet mainitaan SUS:n työskenteleväksi jäseneksi 1892 alkaen (SUSA XXII,4, 4).
- Damaskin, Ioann (1737–1795, maalliselta nimeltään alun perin Dmitri Semjonov, myöhemmin hänelle annettiin uusi sukunimi Rudnev) keräsi keisarinna Katariina II:n käskystä sanakirjan *Slovar jazykov raznyh narodov v Nižgorodskoj Jeparhii obitajuštših, imjanno Rossijan, Tatar, Tšjuvašei, Mordvy i Tšeremis...*, jota säilytetään Pietarissa Saltykov-Ščedrinin valtiollisen yleisökirjaston käsikirjoitusosastolla. Damaskin toimi Nižni Novgorodin piispana 1783–1794. Tuolloin kaupungin pappisseminaarissa uudistettiin opetusta, jonka tarkoituksena oli ohjata vierasheimoisia kristinuskoon. Valistusaikana kansan kielen osaamista pidettiin tärkeänä, piispa itse hoiti mordvan, tataarin ja tšuvassin opetusta. Hänen tiedetään valmistelleen mordvan kielioppia, joka jäi kuitenkin julkaisematta. (Feoktistov 1968, 70–77; Mokšin 1993, 79–81.)

- Feoktistov, Aleksandr Pavlovitš (1928–2004), mokšalainen kielentutkija, leksikografi ja professori. Hän opiskeli ensin Mordvan pedagogisessa instituutissa 1948–1952, valmistui filologiatieteiden kandidaatiksi 1955 ja työskenteli Moskovassa Venäjän tiedeakatemian kielitieteen instituutin fennougristiikan sektorissa vuodesta 1955 lähes 35 vuotta. Feoktistov muutti 1980-luvun lopulla Saranskiin ja työskenteli siellä ensin Pedagogisen instituutin dosenttina ja vuodesta 1991 professorina, 1990-luvun lopulla siirtyi Mordvan valtionyliopiston professoriksi opettamaan yleistä fennougristiikkaa ja unkaria. Hän oli vieraillevana professorina Turussa, Wienissä ja Budapestissä. Feoktistov keräsi murremateriaalia yli 500 mokšalaisesta kylästä. (Mokšin 1993, 189–191; Saarinen 2004.) Suomalais-Ugrilaisen Seuran ulkojäsen vuodesta 1973.
- Gombocz, Zoltán (1877–1935), ural-altailaisen kielitieteen professori Kolozsvárisissa alkaen vuodesta 1914 ja unkarin kielen professori Budapestissa vuodesta 1920.
- Jermuškin, Grigori Ivanovitš (1932–2010), ersäläinen kielentutkija, valmistunut Arzamasin pedagogisesta instituutista 1959, työskennellyt Moskovassa Venäjän tiedeakatemian kielitieteen instituutissa alkaen vuodesta 1967, väitellyt 1997 (Aljamkin 1994). Suomalais-Ugrilaisen Seuran ulkojäsen vuodesta 1984.
- Jevsevjev, Makar Jevsevjevitš (1864–1931, alkuperäiseltä nimeltään Kobajev), mordvalainen tiedemies ja kansanvalistaja, valmistui Kazanin ei-venäläisten opettajaseminaarista 1883 ja Kazanin yliopiston historiallis-filologisesta tiedekunnasta 1892. Samana vuonna hän alkoi työskennellä kyseisessä seminaarissa ja sittemmin muissakin Kazanin opilaitoksissa, opetti mordvalaisten historiaa ja etnografiaa ja mordvan kieliä. 1920-luvulla hän organisoii mm. 3-vuotisen koulutuksen mordvalaisille opettajille. Hänellä oli huomattava rooli kansallisen intelligentsijan kasvattajana. Jevsevjev laati ensimmäisen mokšan aapisen 1892 ja ersän 1897. (Bibin–Osovski 1994.) Ks. myös s. 81–82.
- Jurtov, Avksenti (Arsenti) Filippovitš (1854–1916), ensimmäinen syntyperäinen mordvalainen oppinut, kääntäjä ja pedagogi. Jurtov kävi ensin Kazanin kristittyjen tataarien koulun, ja 1872 hänestä tuli ensimmäinen mordvalainen opiskelija Kazanin opettajaseminaarissa ja valmistuttuaan saman seminaarin opettaja. Hän loi mordvan aakkoset kyrillisten pohjalta, ja niillä ilmestyi ensimmäinen ersän aapinen 1884. Hän otti papin arvon 1891, mutta jatkoi edelleen valistustyötään, perusti kolmiluokkaisen kirkollisen koulun 1895, maallisen koulun 1906 ja kirjaston talonpojille 1912. (Mokšin 1993, 106–107; Osovski 1994a.)

- Katanov, Nikolai Fjodorovitš (1862–1922), ensimmäinen hakassilainen tiedemies, kielentutkija ja etnografi, opiskeli Pietarin Keisarillisessa yliopistossa itämaisten kielten tiedekunnassa 1884–1888, teki useita tutkimusmatkoja Siperiaan, Mongoliaan ja Kiinan Turkestaniin sekä Ufan kuvernementtiin turkkilaisten kansojen keskuuteen, osallistui pontevasti alkoholismiin vastaiseen toimintaan, nimitettiin Keisarillisen Kazanin yliopiston turkkilais-tataarilaisen filologian ylimääräiseksi professoriksi 1893 ja varsinaiseksi 1917, siinä välissä hän opetti ainakin Kazanin hengellisessä akatemiassa. Suomalais-Ugrilaisen Seuran kirjeenvaihtajajäsen (nykyterminä ulkojäsen) vuodesta 1901. (BSE 11, 522; ru.wikipedia.org/.../Катанов_Николай_Фёдорович 22.1.2010)
- Leontjev, Andrei, ks. s. 83.
- Mainov, Vladimir Nikolajevitš (1845–1888), julkaisukielen mukaan myös V. Mainof tai Mainoff, venäläinen antropologi ja etnografi, Venäjän Maantieteellisen Seuran etnografian osaston tieteellinen sihteeri. Hänen aloitteestaan tehtiin 1877 tutkimusmatka kuuteen Venäjän Euroopan-puoleiseen kuvernementtiin (Nižegorodskin, Simbirskin, Kazanin, Tambovin, Samaran ja Penzan). Hän on kirjoittanut mordvalaisten oikeustavoista (onnistuneesti) ja mytologiasta (vähemmän onnistuneesti) ja heidän yleisestä demografisesta tilanteestaan. (Mokšin 1993, 103–106; 1994.)
- Mosin, Mihail Vasiljevitš (s. 1940), ersäläinen, professori, filologisen tiedekunnan dekaani, opiskellut Moskovassa 1961–1966, ollut Tartossa aspirantuurissa 1966–1969, väitellyt tohtoriksi 1987, professori vuodesta 1988. Hän on opettanut venäjää Itävallassa ja Tampereella ja ersää Helsingin ja Turun yliopistoissa 1980–1982 sekä Unkarissa 1991–1993. Mosinin erikoisalana on leksikologia. (Buzakova 1997.) Suomalais-Ugrilaisen Seuran ulkojäsen vuodesta 1990.
- Nyman, Severi (1865–1924, vuodesta 1906 Nuormaa), myöhemmin sanoittaja, toimittaja ja kansansivistäjä, oli tullut ylioppilaaksi 1888 juuri ennen Keski-Venäjän matkaa. Ensimmäisen sortokauden aikana häntä uhkasi karkotus Siperiaan, ja hän vietti vuodet 1903–1905 Yhdysvalloissa (Nest 2005).
- Ostroumov, Nikolai Petrovitš (1846–1930), orientalisti, ensimmäisiä Turkestanin tutkijoita, kävi Kazanin hengellisen seminaarin 1866–1870, opiskeli turkkilaisia kieliä ja arabiaa ja opetti myöhemmin samassa seminaarissa, nimitettiin Turkestanin kansallisten oppilaitosten tarkastajaksi 1877. (ru.wikipedia.org/wiki/Остроумов_Николай_Петрович 22.1.2010)

- Patkanov, Serafim Keropovitš (1861–1918, sukunimen aikaisempi muoto Patkanjan), tilasto- ja taloustieteilijä, etnografi, tutki Länsi-Siperian talonpoikien ja ei-venäläisten taloudellista tilannetta ja keräsi samalla kansanperinnettä. (de.wikipedia.org/wiki/Serafim_Keropowitsch_Patkanow 30.1.2010)
- Rittih (myös Rittich), Aleksandr Fjodorovitš (1831–1910), sotilaskartografi, kansatieteilijä, laati useita kansatieteellisiä ja uskonnollisia karttoja Venäjän kansoista, piti mordvalaisia ”Kazanin kuvernementin Volgan oikealla rannalla asuvana alkuperäiskansana” ja laski heitä olevan neljä ryhmää: ersäläiset, mokšalaiset, karatait ja terjuhaanit (Mezin 1994).
- Savkin, Vladimir, ks. s. 82–83.
- Sirikin, Stepan, ks. s. 83.
- Školnikov, Ivan Maksimovitš, ks. s. 80.
- Smirnov, Ivan Nikolajevitš (1856–1904), historioitsija ja etnografi, Kazanin yliopiston yleisen historian laitoksen professori 1884–. Hän teki useita tutkimusmatkoja Volgan varren kansojen luo, laati useita monipuolisia historiallis-etnografisia katsauksia: marilaisista (1889), udmurteista (1890), permjakeista (1891) ja mordvalaisista (1895), ja perehtyi mm. mordvalaisten esikristillisiin uskomuksiin. Hän oli myös Balkanin tuntija. (Mokšin 1993, 123–126; 1997.) Smirnov kutsuttiin SUS:n kirjeenvaihtajajäseneksi 1891. (BSE 23, 612; ru.wikipedia.org/wiki/Смирнов_Иван_Николаевич 5.2.2010)
- Šuvalov, Andrei, ks. s. 80–81.
- Szentkatolnai Bálint, Gábor (1844–1913), székely-unkarilainen kielitieteilijä, joka osasi jo nuorena 12 kieltä, klassisia ja läntisiä. Hän opiskeli altailaisia ja suomalais-ugrilaisia kieliä Wienin, Budapestin ja Pietarin yliopistoissa ja kulki kenttätöissä Venäjällä ja Mongoliassa 1871–1874. (hu.wikipedia.org/.../Szentkatolnai_Bálint_Gábor 22.1.2010)
- Šzilasi, Móricz (1854–1905), unkarin kielen ja vertailevan ugrilaisen kielitieteen professori, Kolozsvár. Hän tutki mansia ja maria kirjallisten lähteiden pohjalta. Suomalais-Ugrilaisen Seuran kirjeenvaihtajajäsen vuodesta 1899.
- Taraikin, Mihail, ks. s. 82.
- Tjumenov, Aleksandr Ivanovitš (1817–?), venäläinen pedagogi, filologi, kääntäjä, valtioneuvos, joka oli venäläisen pedagogin, kielentutkijan ja ensimmäisen mordvan kieliopin (ilm. 1838) laatijan Pavel Petrovitš Ornatovin (1808–1840) johdolla opiskellut mokšaa. Tjumenov valmistui Tambovin hengellisestä seminaarista 1836 ja toimi itse myöhemmin saman seminaarin professorina. Hän opetti mordvaa ja kehitti sen opetuksen metodiikkaa. (Kotševatkina 1997, 379; Osovski 1994b, 201.)

- Tšigin, Sergei, ks. s. 82.
 Utšajev, Roman Fjodorovitš, ks. s. 79–80.
 Uvarov, Aleksei Sergejevitš (1828–1884), kreivi, muinaistutkija, tieteen organisaattori, 1864 perustetun Venäjän arkeologisen seuran perustaja ja sen ensimmäinen puheenjohtaja, myös Historiallisen museon perustaja. Hän kirjoitti kaivaustensa pohjalta mm. teoksen merjalaisista. Hänen isänsä oli osin ajatuksiltaan vanhoillinen kreivi Sergei Semjonovitš Uvarov (1786–1855), Venäjän tiedeakatemian puheenjohtaja 1818–1855 ja kansanvalistusministeri 1833–1849. A. S:n puoliso kreivitär Praskovja Sergejevna Uvarova (1840–1924) toimi miehensä jälkeen Venäjän arkeologisen seuran puheenjohtajana. Molemmat olivat Suomalais-Ugrilaisen Seuran alkuvuosien kunniajäseniä. (BSE 26, 438; runeberg.org/pieni/4/0571.html 7.2.2010; ru.wikipedia.org/wiki/Уваров,_Алексе́й_Сергеевич 7.2.2010)
 Zolotnitski, Nikolai Ivanovitš (1829–1880), tšuvassin kielen tutkija ja etnografi, valmistui Kazanin yliopiston filologisesta tiedekunnasta 1851, nimitettiin Kazanin seudun tšuvassilaisten koulujen tarkastajaksi 1867. Hän kannatti innokkaasti kansankielistä opetusta ja laati ensimmäisen aapisen tšuvassilaisille kouluille samana vuonna. Zolotnitski sai sanakirjastaan Venäjän maantieteellisen seuran kultaisen mitalin 1879 (Pavlov 2001).
 Zorin, Ignati, ks. s. 78–79.

Kirjallisuutta ja lyhenteet

- Aalto, Pentti 1958: Suomalais-ugrilainen Seura 1933–1958. – *SUSA* 60,1.
 Aalto, Pentti 1971: *Oriental Studies in Finland 1828–1918*. The History of Learning and Science in Finland 1828–1918 10.b. Helsinki: Societas Scientiarum Fennicae.
 Ahlqvist, August 1859a: *Läran om Verbet i Mordvinskans Mokscha-dialekt*. Helsingfors.
 Ahlqwist, Aug. 1859b: *Muistelmia Matkoilta Wenäjällä vuosina 1854–1858*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
 Ahlqvist, Aug. 1861: *Versuch einer Mokscha-Mordwinischen Grammatik nebst Texten und Wörterverzeichniss*. Forschungen auf dem Gebiete der Ural-altaischen Sprachen von Dr. August Ahlquist I. St. Petersburg: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.
 Ahlqvist, Aug. 1883: Unter Wogulen und Ostjaken. Reisebriefe und ethnographische Mittheilungen. – *Acta Societatis Scientiarum Fennicae*. Tomus XIV. 135–307. Helsingfors: Societas Scientiarum Fennicae.
 Ahlqvist, Aug. 1890: Einige Proben mordvinischer Volksdichtung. – *SUSA* VIII. 23–42.
 Ahlqvist, August 1891: *Wogulisches Wörterverzeichnis*. [Forschungen auf dem Gebiete der ural-altaischen Sprachen von August Ahlqvist. Vierter Teil. Ueber die Sprache der Wogulen. I. Abteilung.] SUST II. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
 Ahlqvist, August 1894: *August Ahlqvist's wogulische Sprachtexte nebst Entwürfe einer wogulischen Grammatik aus dem Nachlasse des Verfassers*. Herausgegeben von Yrjö Wichmann. [Forschungen auf dem Gebiete der ural-altaischen Sprachen von August Ahlqvist. Vierter Teil. Ueber die Sprache der Wogulen. II. Abteilung.] SUST VII. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
 Alhoniemi, Alho 1974: Suomalais-Ugrilaisen kielentutkijoiden tutkimusmatkoista etäisten sukukansojemme pariin. – *Sananjalka* 16. 138–143.
 Alhoniemi, Alho 1976: Tieteellisen julkaisutoiminnan murros. – *Sananjalka* 18. 183–187.
 Aljamkin 1997 = Н. Алямки́н: Ермушкин Григорий Иванович. – П. Д. Грузнов (räätoim.), *История Мордовии в лицах. Биографический сборник* 2. 160–161. Труды НИИЯЛИЭ 112, Сер. ист. Саранск: НИИЯЛИЭ.
 Ašmarin 1898 = Н. И. Ашмаринъ: *Матеріалы для изслѣдованія чувашскаго языка*. Ученыя Записки Императорскаго Казанскаго Уни-

- верситета. Казань: Типо-литография Императорского Университета.
- Bálint, Gábor 1875–1877: *Kazáni-tatár nyelvtanulmányok*. 1–3 füzet. Budapest: A M. T. Akadémia könyvkiadó hivatalában.
- Barsov 1901 = *Иоан-вельденыне шкайтънь ёнь-куля*. Мокшънь кяельс кепедиец Пшыеняряеень поп Н. Барсов / *Отъ Иоанна сятое евангеліе*. На центральномъ Мокшанскомъ нарѣчїи Мордовскаго языка. Перевель села Ст. Пшенева Пенз. г. Инсарскаго у. Священникъ Николай Барсовъ. Гельсингфорсъ: Изданіе Британскаго и Иностраннаго Библейскаго Общества.
- Bibin–Osovski 1994 = М. Бибин, Е. Осовский: Евсевьев Макар Евсевьевич. – П. Д. Грузнов (рäätoim.), *История Мордовии в лицах. Биографический сборник*. 75–77. Труды НИИЯЛИЭ 111, Сер. ист. Саранск: НИИЯЛИЭ.
- BSE = А. М. Прохоров (рäätoim.), *Большая советская энциклопедия* 11 (1973), 23 (1976), 26 (1977). (3. painos). Москва: «Советская энциклопедия».
- Budenz, József 1866a: *Erdei- és hegyi cseremis szótár főleg Reguly csere-misz szógyűjteményéből és az Újtestamentom cseremis fordításából = Vocabularium čeremissicum utriusque dialecti. Imprimis e collectione Regulyana et ex versione Novi Testamenti čeremissica*. Pest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Budenz, József 1866b: *Mordvin közlések*. – *NyK* V,1. 81–238. Pest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Budenz, József 1877: *Moksa- és erza-mordvin nyelvtan*. – *NyK* XIII. 1–134. Budapest: M. Tudom. Akadémia Könyvkiadó-Hivatala.
- Budenz, József 1881: *Máté evangélioma moksa-mordvin nyelven: Tyumenyev A. fordításából. Bevezetéssel és szójegyzékkal közölte Budenz József*. Ugor füzetek 4. (= *NyK* XVI. 325–408.) Budapest: Magyar Tudom. Akadémia Könyvkiadó Hivatala.
- Buzakova 1997 = Р. Бузакова: Мосин Михаил Васильевич. – П. Д. Грузнов (рäätoim.), *История Мордовии в лицах. Биографический сборник* 2. 355–356. Труды НИИЯЛИЭ 112, Сер. ист. Саранск: НИИЯЛИЭ.
- Castrén, M. Alexander 1849: *Versuch einer ostjakischen Sprachlehre nebst kurzem Wörterverzeichnis*. Nordische Reisen und Forschungen von Dr. M. Alexander Castrén I. St. Petersburg: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.
- Castrén, M. Alexander 1858: *Versuch einer ostjakischen Sprachlehre nebst kurzem Wörterverzeichnis*. Im Auflage der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften herausgegeben von Anton Schiefner. Nordische

- Reisen und Forschungen von Dr. M. Alexander Castrén I. St. Petersburg: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.
- Castrénin perilliset. Helsingin yliopiston suomen ja sen sukukielten professorit 1851–2001*. Toim. Toni Suutari & Merja Salo. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos. 2001.
- Donner, Kai 1919: † Heikki Paasonen. – *Virittäjä* 23. 81–84.
- Eiras, Vuokko 1978: *Eteläostjakin vokaalisointuongelmia*. – *Sananjalka* 20. 195–196.
- Feoktistov 1962 = А. П. Феоктистов: О трудах Х. Паасонена по мордовским языкам. – *Вопросы финно-угорского языкознания*. 275–281.
- Feoktistov 1968 = А. П. Феоктистов: *Истоки мордовской письменности*. Москва: Издательство «Наука».
- Feoktistov 1971 = А. П. Феоктистов: *Русско-мордовский словарь. Из истории отечественной лексикографии*. Москва: Издательство «Наука».
- Feoktistov 1976 = А. П. Феоктистов: *Очерки по истории формирования мордовских письменно-литературных языков. (Ранний период)*. Москва: Издательство «Наука».
- Feoktistov, Aleksandr & Sirkka Saarinen 2005: *Mokšamordvan murteet*. SUST 249. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- FFC = F[olklore] F[ellows] Communications*
FUF = Finnisch-Ugrische Forschungen
- Genetz, Arvid 1884: *Lyhyt Kasan' in tatarin kielen kielioppi*. Hämeenlinna.
- Grünthal, Riho 2001: *H. Paasonens Mordwinisches Wörterbuch – Ein hundertjährige Riese*. – *FUF* 56. 355–359.
- Harva, Uno 1942: *Mordvalaisten muinaisusko*. Suomensuvun uskonnot 6. Porvoo, Helsinki: WSOY.
- Harva, Uno 1952: *Die religiösen Vorstellungen der Mordwinen*. FFC 142. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Heikel, Ivar A. 1940. *Helsingin yliopisto 1640–1940*. Helsinki: Otava.
- Heikkilä, Kaino 1962: *Mokša-mordvan sanakirja ilmestynyt Unkarissa*. – *Sananjalka* 4. 148–162.
- Heikkilä, Kaino 1965: *Heikki Paasonen mordvalaiskeräelmät*. – *SUSA* 66,4. *Heimokannel III. Volgan ja Perman kannel. Mordvalaisia, tšeremissiläisiä, syrjäniläisiä ja votjakkilaisia kansanrunoja*. Suomentanut O. Manninen. Kalevalaseuran julkaisu 5. Porvoo: WSOY. 1932.
- Huzangai 2000 = А. П. Хузангай: Ашмарин Николай Иванович. – А. А. Трофимов (рäätoim.), *Краткая чувашская энциклопедия*. 77. Чебоксары: Чувашское книжное издательство.

- Hämäläinen, Albert 1913 [tai 1915]: Mordvalaisten, tšeremissien ja votjakkien kosinta- ja häätavoista. – *SUSA XXIX*,1.
- Itkonen, Erkki 1961: Suomalais-ugrilaisien kielten tutkimus Suomessa. – Erkki Itkonen, *Suomalais-ugrilaisen kielen- ja historian tutkimuksen alalta*. 132–215. Tietolipas 20. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Janhunen, Juha 1989: Siperia Suomen tieteessä. – Markku Löytönen (toim.), *Matka-arkku. Suomalaisia tutkimusmatkailijoita*. 138–147. SKST 502. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Jevsevjev 1928 = *Эрзянь морот*. Пырныньзе М. Е. Евсевьев. Москов: СССР-энь наротнэнь Центриздатось.
- Jevsevjev 2004 = М. Е. Евсевьев: *Жизнь мордвы в фотографиях. К 140-летию со дня рождения*. Саранск: Мордовское книжное издательство.
- Kahla, Martti 1965: Heikki Paasosen julkaisut. – *SUSA 66*,5.
- Kannisto, Artturi 1922: Heikki Paasonen. Muistopuhe Suomalaisen Tiedeakatemia kokouksessa marraskuun 12 päivänä 1921. – *Suomalainen Tiedeakatemia. Esitelmät ja Pöytäkirjat 1921*. 75–85. Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Kannisto, Artturi 1942a: Muistojen vuosi. – *SUSA LI*,2.
- Kannisto, Artturi 1942b: Ein Jahr der Erinnerungen. – *SUSA LI*,2. 14–26.
- Kannisto, Artturi 1942c: Heikki Paasosen tutkimusmatkat. – *SUSA LI*,3. 1–24.
- Kannisto, Artturi 1942d: Die Forschungsreisen Heikki Paasosens. – *SUSA LI*,3. 25–49.
- Karjalainen, K. F. 1903: Matkakertomus ostjakkien maalta IV. – *SUSA XXI*,6. 3–7.
- Karjalainen, K. F. 1921: *Siperian matkoilta. 100 kirjettä [morsiamelle]*. Kirjoittajan elämäkerran esittänyt Kaarle Krohn. Porvoo: WSOY.
- Karjalainen, K. F. 1983: *Matkakirjeitä Siperiasta 1898–1902*. SKST 394. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kecsckeméti, István 1969: Suomalais-Ugrilaisen Seuran arkisto ja julkaisut vuoteen 1968. Verzeichnis über das Archiv der Finnisch-ugrischen Gesellschaft und ihre Veröffentlichungen bis zum Jahre 1968. – *SUSA 70*,5.
- Kiržajeva–Osovski 1994 = В. Киржаева, Е. Осовский: Барсов Николай Петрович. – П. Д. Грузнов (räätoim.), *История Мордовии в лицах. Биографический сборник*. Труды НИИЯЛИЭ 111, Сер. ист. 24. Саранск: НИИЯЛИЭ.

- Korhonen, Mikko 1983a: Heikki Paasonen. – Mikko Korhonen, Seppo Suhonen, Pertti Virtaranta: *Sata vuotta suomen sukua tutkimassa. 100-vuotias Suomalais-Ugrilainen Seura*. 63–78. Espoo: Weilin+Göös.
- Korhonen, Mikko 1983b: Kustaa Fredrik Karjalainen. – Mikko Korhonen, Seppo Suhonen, Pertti Virtaranta: *Sata vuotta suomen sukua tutkimassa. 100-vuotias Suomalais-Ugrilainen Seura*. 95–111. Espoo: Weilin+Göös.
- Korhonen, Mikko 1986: *Finno-Ugrian language studies in Finland 1828–1918*. The History of Learning and Science in Finland 1828–1918 11. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
- Korhonen, Mikko 1989: Uralilaisten kansojen ja kielten tutkijoita. – Markku Löytönen (toim.), *Matka-arkku. Suomalaisia tutkimusmatkailijoita*. 216–271. SKST 502. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kotševatkina 1997 = А. Кочеваткина: Орнатов Павел Петрович. – П. Д. Грузнов (räätoim.), *История Мордовии в лицах. Биографический сборник 2*. 379. Труды НИИЯЛИЭ 112, Сер. ист. Саранск: НИИЯЛИЭ.
- Kulonen, Ulla-Maija 2009: Suomen suvun kartoitusta itsenäisyyden ajalla. – Markku Löytönen (toim.), *Suomalaiset tutkimusmatkat*. 205–237. SKST 1187, Tieto. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lexica = *Lexica Societatis Fenno-Ugricae*
- Mainof, V. 1886. Kafta tiyamatnä moksan narodjn literaturan. – *SUSA I*. 57–70.
- Mezin 2000 = П. Мезин: Риттих Александр Федорович. – П. Д. Грузнов (räätoim.), *История Мордовии в лицах. Биографический сборник 3*. 166–167. Труды НИИЯЛИЭ 111, Сер. ист. Саранск: НИИЯЛИЭ.
- Mokšin 1993 = Н. Ф. Мокшин: *Мордва глазами зарубежных и российских путешественников*. Саранск: Мордовское книжное издательство.
- Mokšin 1994 = Н. Ф. Мокшин: Майнов Владимир Николаевич. – П. Д. Грузнов (räätoim.), *История Мордовии в лицах. Биографический сборник 2*. 116–117. Труды НИИЯЛИЭ 111, Сер. ист. Саранск: НИИЯЛИЭ.
- Mokšin 1997 = Н. Ф. Мокшин: Смирнов Иван Николаевич. – П. Д. Грузнов (räätoim.), *История Мордовии в лицах. Биографический сборник*. 470–471. Труды НИИЯЛИЭ 112, Сер. ист. Саранск: НИИЯЛИЭ.
- MV = *Mordwinische Volksdichtung*
- MW = *H. Paasonens Mordwinisches Wörterbuch*

- Nest, Mauri 2005: *Kansan, sivistyksen tähden: Severi Nuorman vaiheita kansallisen murroksen vuosina*. [Tampere:] Pilot-kustannus Oy.
- Нук = *Nyelvtudományi Közlemények*
- OMNS I = *Образцы мордовской народной словесности. Выпускъ I. Пъсни на Эрзянскомъ и некоторыя на Мокшанскомъ нарѣчїи*. Казань: Типографія губернскаго правления. 1882.
- OMNS II = *Образцы мордовской народной словесности. Выпускъ II. Сказки и загадки на эрзянскомъ нарѣчїи мордовскаго языка съ русскимъ переводомъ*. Казань: Изданіе Православнаго Миссіонерскаго Общества. 1883.
- Ojansuu, Heikki 1915: Prof. Heikki Paasosen syntymäpäivän johdosta. – *Virittäjä* 19. 1–3.
- Omenakasvoinen morsian. Mordvalaista kansanrunoutta*. Valikoinut ja suomentanut Raija Bartens. SKST 592. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 1993.
- Osovski 1994a = Е. Осовский: Юртов Авксентий (Арсентий) Филиппович. – П. Д. Грузнов (päätoim.), *История Мордовии в лицах. Биографический сборник*. 231–232. Труды НИИЯЛИЭ 111, Сер. ист. Саранск: НИИЯЛИЭ.
- Osovski 1994b = Е. Осовский: Тюменев Александр Иванович. – П. Д. Грузнов (päätoim.), *История Мордовии в лицах. Биографический сборник*. 201. Труды НИИЯЛИЭ 111, Сер. ист. Саранск: НИИЯЛИЭ.
- Ostroumov 1892 = *Татарско-русский словарь* Н. Остроумова. Казань: Изданіе Православнаго Миссіонерскаго Общества.
- Paasonen, Aino 1989: *Äänettömyyden toinen puoli. Unkarilais-suomalainen sukutarina*. Helsinki: Otava.
- Paasonen, H[еikki]. 1890: Matkakertomus mordvalaisten maalta. – *SUSA* VIII. 138–142.
- Paasonen, H[еikki]. 1891: Proben der Mordwinischen Volkslitteratur. I. Erzjanischer Theil. Erstes Heft. Erzjanische Lieder. – *SUSA* IX.
- Paasonen, H[еikki]. 1894: Proben der Mordwinischen Volkslitteratur. I. Erzjanischer Theil. Zweites Heft. Erzjanische zaubersprüche, opfergebete, räthsel, sprichwörter und märchen. – *SUSA* XII,1.
- Paasonen, Heikki 1897: Itäsuomalaisten kansain runoudesta. – *Valvoja* 17. 65–78, 127–140.
- Paasonen, H[еikki]. 1900a: Matkakertomus mordvalaisten maalta. – *SUSA* XVII,3.
- Paasonen, H[еikki]. 1900b: Kertomus Seuran mordvalaisten stipendiaattien keräysmatkain tuloksista I–II. – *SUSA* XVIII,4. 1–18.

- Paasonen, H[еikki]. 1901: Kertomus Seuran mordvalaisten stipendiaattien keräysmatkain tuloksista III. – *SUSA* XIX,3. 5–6.
- Paasonen, H[еikki]. 1903: Matkakertomuksia vuosilta 1900–1902. – *SUSA* XXI,5. 1–22.
- Paasonen, Heikki 1916: Muistopuhe Arvid Oskar Gustav Genetzistä. – *Öfversigt af Finska Vetenskaps-Societetens Förhandlingar* LVII C. 1–20. Helsingfors: Finska Vetenskaps-Societetet.
- Patkanov, S. 1897–1900: *Die Irtysch-Ostjaken und ihre Volkspoesie*. I–II. St. Petersburg.
- Pavlov 2001 = И. П. Павлов: Золотницкий Николай Иванович. – А. А. Трофимов (päätoim.), *Краткая чувашская энциклопедия*. 174. Чебоксары: Чувашское книжное издательство.
- Pekkilä, Erkki (toim.) 1990: *Hiljainen haltioituminen. A. O. Väisäsen tutkielmia kansanmusiikista*. SKST 527. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Penttilä, Aarni 1942: Suomenheimoiset sotavangit kielen oppaina. – *Virittäjä* 46. 148–160.
- Pimiä, Tenho 2007: *Sotasaalista Itä-Karjalasta. Suomalaisuutensa miehityillä alueilla 1941–1944*. Helsinki: Ajatus Kirjat [Gummerus Kustannus Oy].
- Pimiä, Tenho 2009: *Tähtäin idässä. Suomalainen sukukansojen tutkimus toisessa maailmansodassa*. Jyväskylä Studies in Humanities 124. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Ravila, Paavo 1933a: Suomalais-ugrilainen Seura 1883–1933. – *SUSA* XLVI,1.
- Ravila, Paavo 1933b: La Société Finno-Ougrienne 1883–1933. – *SUSA* XLVI,2.
- Ravila, Paavo 1938: Vorwort. – *Mordwinische Volksdichtung*. Gesammelt von H. Paasonen. Herausgegeben von Paavo Ravila. I. Band. SUST LXXVII. VII–XXIV. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Ravila, Paavo 1959: Ersämordwinisches Wörterverzeichnis aus Malyj Tol-kaj. – *SUSA* 61,3.
- Ravila, Paavo 1965a: Heikki Paasonen ja hänen tutkijantyönsä. – *Virittäjä* 69. 1–8.
- Ravila, Paavo 1965b: Heikki Paasonen und sein Forscherwerk. – *SUSA* 66,1.
- Ravila, Paavo 1971: † Kaino Heikkilä. – *Sananjalka* 19. 194–197.
- Saarinen, Sirkka 2004: Aleksandr Feoktistov 1928–2004. – *FUF* 58. 483–485.
- Salminen, Timo 2008: *Aatteen tie. Suomalais-Ugrilainen Seura 1883–2008*. SKST 1172, Tieto. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- Salo, Merja 2009: Katoava mordvalainen identiteetti – karatait ja Saratovin alueen ersäläiset. – *SUSA* 92. 264–281.
- Setälä, E. N. 1900: *I. N. Smirnow's Untersuchungen über die Ostfinnen. Ein Gutahten, an die Kaiserl. Akademie der Wissenschaften zu Petersburg abgegeben.* – *SUSA* XVII,4.
- SKST = *Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia*
- Smirnov 1892–1895 = И. Н. Смирновъ: Мордва. – *Извѣстія Общества Археологiи, Исторiи и Этнографiи при Императорскомъ Казанскомъ Университетѣ* X.–XII. [X, 65–79, 161–194, 300–322, 599–642; XI, 426–477, 535–564; XII, 273–373.] Казань.
- SUSA* = *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikauskirja*
- SUST = *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia*
- Szilasi, Móricz 1896: Vogul szójegyzék. – *NyK* XXV. 19–48, 214–254, 304–346, 388–441. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Sz[innyei], J[ózsef]. 1920: † Paasonen Henrik. (1865–1919) – *NyK* XLV. 471–474. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Tjumenov 1879 = *Господа нашего Иисуса Христа святое евангеліе отъ Матѳея.* На мокшанское нарѣчіе Мордовскаго языка переведено А. И. Тюменевымъ. Казань: Изданіе Православнаго Миссіонерскаго Общества.
- Väisänen, A. O. 1918: Sotaanlähtö. Muistelma Mordvan matkalta kesällä 1915 [po. 1914]. – *Otava. Kuvallinen kuukauslehti* 1918, 9. 327–332. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.
- Väisänen, A. O. 1948: *Mordwinische Melodien.* SUST XCII. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Wichmann, Yrjö 1924: † H. Paasonen (1865–1919), † K. F. Karjalainen (1871–1919), † Heikki Ojansuu (1873–1923). – *FUF* XVI. Anzeiger. 69–78.
- Wichmann, Yrjö 1928: Silmäys suomen ja sen sukukielten edustukseen vuosisadan kuluessa. – *Helsingin yliopiston alkuajoilta.* 290–310. Porvoo: WSOY.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1865: *Grammatik der ersa-mordwinischen Sprache nebst einem kleinen mordwinisch-deutschen und deutsch-mordwinischen Wörterbuch.* Memoires de l'Académie impériale des sciences de St.-Petersbourg, VII ser. T. 9, Nr 5. St. Petersburg: Eggers.
- Zolotnitski 1875 = *Корневой чувашско-русскій словарь, сравненный съ языками и нарѣчiями разныхъ народовъ тюркскаго, финскаго и другихъ племенъ.* Составленъ Н. И. Золотницкимъ. Казань: въ типографіи Императорскаго университета.

SIRKKA SAARINEN

Timofei Jevsevjev – marilaisen perinteen tallentaja

Suomalais-Ugrilainen Seura perustettiin vuonna 1883; se asetti tärkeimmäksi tehtäväkseen kerätä ja tutkia suomalais-ugrilaiden kansojen kieltä ja kansanperinnettä. Koska tiedot näistä kansoista olivat riittämättömät, seura rekrytoi nuoria tutkijoita kenttätyöhön stipendiaateiksi. Kolmenkymmenen vuoden aikana perustamisvuodesta ensimmäisen maailmansodan puhkeamiseen asti seura lähetti kolmisenkymmentä stipendiaattia läheisten ja etäisempien sukukieltä puhuvien kansojen luo lyhyemmäksi (muutamaksi kuukaudeksi) tai pitemmäksi ajaksi (useiksi vuosiksi).

Yksi seuran stipendiaateista oli Yrjö Wichmann (ks. Irene Wichmannin artikkeli tässä julkaisussa); hän tutki mm. maria eli tšeremisiä ja oleskeli Marinmaalla lokakuusta 1905 elokuuhun 1906. Wichmann liikkui laajasti marilaisilla alueilla saadakseen merkityksi muistiin eri murteita. Toukokuun lopussa 1906 Wichmann saapui Morkiin, jossa häneltä kului hukkaan monta viikkoa epäkelpojen informanttien kanssa tuskaillessa. Vihdoin hän sai informantikseen, ”kielimestarikseen”, nuoren 18-vuotiaan kirkonkylän koulun opettajan Timofei Jevsevjevin, jota Wichmann muistiinpanoissaan kiittää erinomaiseksi ja uutteraksi kielenoppaaksi. Jevsevjev jopa keräsi vapaa-aikanaan folklorenäytteitä Wichmannille. (Wichmann 1931, VIII–IX.)

Tällainen oli ensikosketus Jevsevjevin ja suomalaisten tutkijoiden ja heidän kauttaan Suomalais-Ugrilaisen Seuran kanssa. Jevsevjevin yhteistyö seuran kanssa jatkui tavattoman pitkään, yli kaksikymmentä vuotta.

Artikkelini jakaantuu kolmeen lukuun. Niistä ensimmäinen ja laajin kuvaa Timofei Jevsevjevin elämää, toinen hänen yhteistyötään suomalaisten tutkijoiden kanssa ja kolmas hänen Suomeen lähettämäänsä aineistoa.

Timofei Jevsevjev nuorena kansakoulunopettajana.
 Kuva A. Vjatkina – A. A. Nesiplov.
 Museovirasto.

1. Jevsevjevin elämä

Timofei Jevsevjevitš Jevsevjev (tai – kuten hän usein itse kirjoitti – Jevsejev) oli kotoisin lähellä Morkia sijaitsevasta Azjalin marilaiskylästä, jossa oli tuolloin asukkaita noin 500 (Lehtinen 1985, 10). Jevsevjev käytti monasti etunimestään marilaisia muotoja *Təmapi* tai *Čimopoj* ja merkitsi toisinaan – sekä julkaisuihinsa että seuralle lähettämiinsä käsikirjoituksiin – koko nimensäkin marilaiseen asuun, jossa isän etunimi edeltää omaa etunimeä määritteenomaisesti ja tarkempi paikallistaminen voidaan tehdä sijoittamalla kotipaikkakunnan nimi näiden molempien eteen: *Azjal Jepsej Čimopoj* tai *Jepsi Təmapi* (vrt. Aktsorin 1988, 36).

Timofei Jevsevjev syntyi 1.2.1887 talonpoikaisperheeseen; myöhemmin perhe kasvoi vielä tyttärellä. Jevsevjevin äiti kuoli pojan ollessa vielä nuori, ja Timofei muutti asumaan isoäitinsä luo. Hän kävi kansakoulun kotikylässään Azjalissa vuosina 1896–1900 mutta joutui sitten perheen köyhyyden vuoksi pitämään pari välivuotta ennen kuin vuonna 1902 pääsi kaksiluokkaiseen Arənin kouluun. Sieltä Jevsevjev valmistui opettajaksi vuonna 1904. (Nikitina 2002, 65.)

Koulun jälkeen vuonna 1905 Jevsevjev aloitti työn Kužnurin kylän opettajana. Kesälomilla hän työskenteli perheensä apuna maataloustöissä. Toimittuaan kesällä 1906 Wichmannin informanttina hän aloitti kansanperinteen keruun, jota hän jatkoi ansiotyönsä ohella pääasiassa kesäisin. Opastusta keruutyöhön Jevsevjev sai Wichmannin lisäksi kansatieteilijä U. T. Sireliukselta, jonka hän tapasi kesällä 1907. Hän lähetti sen jälkeen toistuvasti materiaalia Suomeen. Vuonna 1909 Jevsevjev ryhtyi yhteistyöhön tunnetun marilaisen tutkijan ja kansanvalistajan Valerian Mihailovitš Vasiljevin kanssa ja alkoi toimia ensimmäisen marinkielisen maallisen aikakausjulkaisun *Marla kalendar* (‘marilainen almanakka’) kirjeenvaihtajana. Hän julkaisi siinä keräämiään satuja ja arvoituksia. (Nikitina 2002, 65–66; Sepejev 1988, 11–12.)

Kesällä 1908 Jevsevjev teki seuran kutsusta opintomatkan Suomeen. Samana vuonna hän siirtyi opettajaksi Pulanurin kylään. Siellä Jevsevjev tapasi tulevan vaimonsa Jevdokija Larionovna Izibajevan. Heille syntyi kaksi tytärtä, Jelizaveta ja Zinaida. Jevsevjevin vaimo ja sisar auttoivat häntä etenkin naiseen liittyvän folkloren keruussa

ja kirjontamallien ompelemisessa. (Lehtinen 1985, 15; Nikitina 2002, 66–67.)

Jevsevjev toimi sotavuosia lukuun ottamatta opettajana 1920-luvun puoliväliin asti, ensin Pulanurissa, sitten jälleen Azjalissa. Sotapalvelukseen hänet kutsuttiin vuonna 1916 (joidenkin tietojen mukaan jo vuonna 1914, mikä ei voi pitää paikkaansa). G. A. Sepejev kirjoittaa Jevsevjevin palvelleen sen jälkeen punakaartissa ja palanneen sodasta vuonna 1919 haavoittuneena. Tämäkin tieto on kiistanalainen, sillä ilmeisesti Jevsevjev tuli kotiin jo vuonna 1917 tai viimeistään v. 1918. Tämä käy ilmi hänen omasta keruukertomuksestaan: hän kertoo merkinneensä rukouksia muistiin Oreškinan kylässä vuonna 1918, jolloin hän oli omien sanojensa mukaan viimeistä vuotta opettajana naapurikylässä Pulanurissa. Kun Jevsevjev myös vastasi sodan aikana loka-kuussa 1916 ja uudelleen tammikuussa 1917 Sireliuksen kyselyihin juustonvalmistuksesta, hän tuskin on voinut olla ainakaan rintamalla. (Jevsevjev 1992, 132; Lehtinen 1985, 17; Nikitina 2002, 67–69; Sepejev 1988, 13.)

Jevsevjevin ensimmäinen vaimo Jevdokija kuoli sairauten vuoden 1918 paikkeilla. Ilmeisesti seuraavana vuonna Jevsevjev meni naimisiin Marfa Stepanovnan kanssa. Vuonna 1920 heille syntyi ensimmäinen lapsi Marija, vuonna 1923 tytär Nina ja seuraavana vuonna poika Vasili. Heidän lisäksi Jevsevjevit saivat vielä kaksi lasta, jotka kuitenkin kuolivat pieninä. (Nikitina 2002, 68–69.)

Vuonna 1920 Joškar-Olaan (silloiseen Krasnokokšaiskiin) päätettiin perustaa keskusmuseo. Jevsevjev työskenteli alusta asti museon hyväksi opettajantyönsä ohella. Uusi museo kuului hallinnollisesti kansansivistystyön elinten alaisuuteen. Museon alkutaival oli vaikea, sillä 1920-luvun alussa Marin alueella vallitsi nälänhätä, puutetta oli kaikesta. Vuoden 1924 loppupuolella Jevsevjev kutsuttiin työhön Marin aluemuseoon, joka myöhemmin muuttui Marin keskusmuseoksi ja edelleen nykyiseksi Marin kansallismuseoksi. Seuraavana vuonna hänestä tuli sen johtaja, mutta aluksi museossa työskenteli hänen lisäksi vain yksi tekninen työntekijä. Tilanne parani vuonna 1926, kun museoon nimitettiin tutkijaksi jo edellä mainittu Valerian Vasiljev. (Lehtinen 1985, 17; Matukova 1988, 42–43; Nikitina 2002, 68–69; Sepejev 1988, 13–14.)

Timofei Jevsevjev Marin aluemuseon johtajana 1920-luvulla. Marin museon valokuva.

Kansatieteilijänä ja museotyöntekijänä Timofei Jevsevjev oli itseoppinut; mitään koulutusta hän ei työhön Suomen-matkojensa lisäksi ollut saanut. Suomessa ollessaan hän perehtyi tšekäläiseen museotoimeen ja sen käytänteisiin: Ildikó Lehtisen mukaan Marin kansallismuseossa noudatettiin vielä 1980-luvulla samaa luettelointi- ja arkistointisysteemiä kuin aikanaan Suomen Kansallismuseossa (Lehtinen 1985, 17–18).

Museotyötä tuki omalta osaltaan Marin kotiseuduntutkimuksen seuran perustaminen vuonna 1926. Sen puuhamiehiä olivat Jevsevjevin ja Vasiljevin lisäksi mm. M. N. Jantemir, Sergei Tšavain ja V. A. Muhin. Seura tuki museota taloudellisestikin. Jevsevjev organisoi laajan kansanomaisen esineiden keruun, pani alulle museon laajennuksen, järjesti uusia näyttelyitä ja sai vuosien mittaan hankituksi museolle uudet tilat, jotka avattiin vuonna 1927. Jevsevjev myös käynnisti museon julkaisutoiminnan, hän itse kirjoitti kansanomaisesta kulttuurista monia artikkeleita, jotka julkaistiin paikallisissa lehdissä, etenkin *Mari El* -lehden numeroissa. Hän tilasi taiteilijoilta maalauksia marien historiasta ja etnografiasta ja solmi eräisiin Venäjän museoihin aktiiviset suhteet, joiden puitteissa toteutettiin

materiaalien ja näyttelyesineiden vaihtoa. Jevsevjev itse piti museon keskeisimpinä toimintoina keruuta, esineiden systematisointia, näyttellepanoa ja julkaisutoimintaa. (Matukova 1988, 43–45; Nikitina 2002, 70; Sepejev 1988, 14–17.)

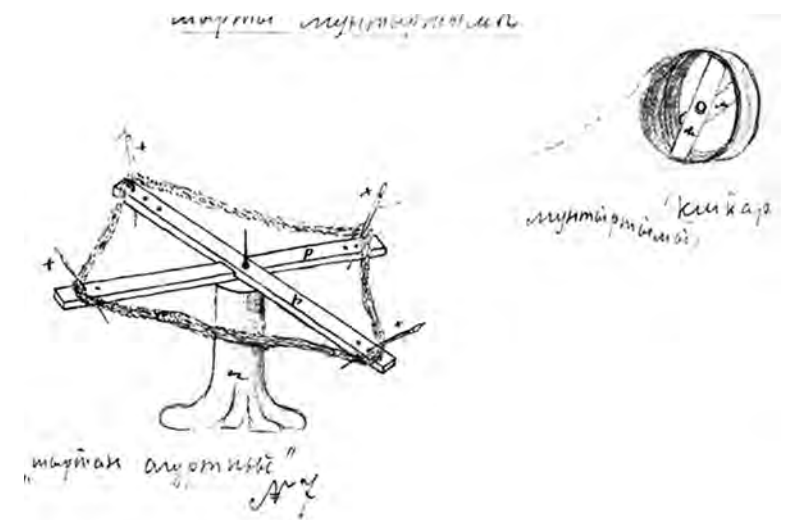
Vuonna 1924 Jevsevjev teki Suomalais-Ugrilaisen Seuran kustannuksella kahden kuukauden matkan itämarien pariin ja keräsi sieltä sekä folklorea että esineitä. Vuosina 1925–1930 Jevsevjev teki oman museonsa materiaalien kartuttamiseksi kenttätyömatkoja, useimmiten Valerian Vasiljevin kanssa: Vuoden 1925 kaksi keruumatkaa suuntautuivat Vetlugan ja Jaranskin alueille. Vuonna 1926 oli vuorossa kahden kuukauden kenttätyö Marin alueen koillisosissa sekä Kaman alueella Tatariassa ja Baškiriassa ja edelleen Uralin alueella. Vuonna 1927 keruutyötä tehtiin Zvenigovossa, vuonna 1928 Morkissa ja Zvenigovossa. Vuoden 1929 retken tarkoituksena oli kartoittaa metsästyksen liittyviä asioita ja vuonna 1930 musiikkiperinnettä; molemmat tutkimusmatkat ulottuivat moniin kantoneihin. Keruuohjelma oli temaattinen, vuosina 1925–1926 kartoitettiin marilaista vaateetusta, folklorea, musiikkia ja elintapoja, vuonna 1927 kieltä, vaateetusta ja lauluja, vuonna 1928 puolestaan kalastusta, mehiläistenhoitoa, vuonna 1929 metsästystä, vuonna 1930 musiikkia ja soittimia. (Lehtinen 1985, 29–31; Sepejev 1988, 15.) Kenttätyömatkojensa lomassa vuonna 1927 Jevsevjev vieraili Suomalais-Ugrilaisen Seuran kustannuksella toisen kerran Suomessa (Lehtinen 1985, 17–18).

Jevsevjev halusi saada myös opettajat ja oppilaat keräämään kansanperinnettä. Tätä tarkoitusta varten hän julkaisi *Tunaktmä paša* ('opetustyö') -lehdessä heille tarkoitettun kansanperinteen keruuohjelman. Jevsevjev halusi tutustuttaa ihmiset marilaiseen folkloreeseen ja tapoihin ja kirjoitti niistä monia artikkeleita lehtiin sekä esitelmöi niistä erilaisissa tilaisuuksissa. Hän koosti tietoutensa pohjalta laajaa monografiaa, mutta sitä ei koskaan julkaistu. (Sepejev 1988, 16–19.)

Neuvostoliitossa koitti Stalinin kausi. Jo 1920-luvun lopulla alettiin julkisuudessa, mm. Kotiseuduntutkimuksen seuran taholta, kritisoida Jevsevjeviä, hänen kirjoituksiaan ja ylipäänsä marilaista sivistyneistöä, josta suurin osa leimattiin porvarilliseksi. Jevsevjeviä kritisoitiin julkisesti siitä, että hänen museonsa oli kääntynyt historiaan, se näytti marien entistä elämää mutta ei tuonut esiin sosialistisen rakennustyön ja vallankumouksen saavutuksia. Jevsevjev erosi

työstään museon johtajana vuonna 1930. (Lehtinen 1985, 33; Nikitina 2002, 70–71; Sanukov 1996, 5–6.)

Tammikuussa 1931 alkoi ensimmäinen marilaisen sivistyneistön edustajia koskenut pidätysaalto. Myös Jevsevjev otettiin kiinni ja suljettiin Joškar-Olan vankilaan. Helmikuussa kaikki vangitut siirrettiin Nižni Novgorodin vankilaan. Heitä syytettiin mm. vastavallankumouksellisesta trotskilaisuudesta, porvarillisesta nationalismista ja vakoilusta fasistisen Suomen hyväksi. Jevsevjevin tiiviit ja pitkäaikaiset suhteet suomalaisiin olivat hyvin raskauttava todiste ja osoittivat hänet suomalaisten vakoojaksi. Hänhän oli saanut rahaa Suomalais-Ugrilaiselta Seuralta, ja sen väitettiin olevan suomalais-ugrilaista federaatiota suunnitteleva fasistinen instituutio, jonka tarkoituksena oli liittää Marinmaa ja muut Neuvostoliiton suomalais-ugrilaiset alueet Suomeen. Jevsevjev kuten muutkaan vangitut eivät ensin myöntäneet syyttöksiä todeksi, mutta yli puoli vuotta kestäneen kuulustelun ja kidutuksen jälkeen he elo-syyskuussa myönsivät syyllistyneensä kaikkiin niihin rikoksiin, joista heitä syytettiin, ja allekirjoittivat tunnustuksensa. (Nikitina 2002, 71; Sanukov 1996, 6–16.)

Langan keriminen kerinpuille. Timofei Jevsevjevin piirros. Museovirasto.

Vangituille tuli joulukuussa 1931 Moskovasta tuomio: heidät oli päästettävä vapaaksi mutta karkotettava kolmeksi vuodeksi Marin autonomiselta alueelta ja sen naapurirajoneista. Jevsevjev vapautettiin näillä ehdoin tammikuun alussa 1932. Hänen oli asetettava Nižni Novgorodiin. (Nikitina 2002, 71; Sanukov 1996, 16.)

Jevsevjev työskenteli Nižni Novgorodin vallankumouksellishistoriallisessa museossa vajaat kaksi vuotta. Hänen kuitenkin sallittiin palata Mariin jo vuonna 1933. Seuraavina vuosina hän työskenteli ensin sihteerinä Marin alueen kansansivistyksen alueosastossa, sitten toimittajana *Kommunizm werč* ('kommunismin puolesta') -lehdessä, kolhoosin kirjanpitäjänä kotikylässään ja Marin tutkimusinstituutin folkloremateriaalien jäljentäjänä. Näiden töiden ohella hän jatkoi käsikirjoitustensa muokkaamista julkaisemista varten. Ne eivät kuitenkaan koskaan ilmestyneet, ja suurin osa niistä hävisi jäljettömiin. Jevsevjevin elämäntyö häivytettiin moneksi vuosikymmeneksi. (Lehtinen 1985, 33; Sepejev 1988, 20–21.)

Vuoden 1936 lopulla Marinmaassa alettiin uudelleen vangita yksittäisiä kirjailijoita ja tutkijoita. Talvella 1937 alkoi pidätysaalto, joka koski kaikkia marilaisen sivistyneistön jäseniä. Tällä kertaa pidätetyt eivät palanneet, vaan suurin osa heistä teloitettiin, osa tuomittiin pitkiksi ajoiksi leireille. Timofei Jevsevjev ammuttiin Joškar-Olassa marraskuussa 1937. (Sanukov 1996, 16, 21–25.)

2. Jevsevjev ja suomalaiset tutkijat

Timofei Jevsevjev tutustui siis Yrjö Wichmanniin ja tämän vaimoon kansatieteilijä Julie Wichmanniin kesällä vuonna 1906. Wichmann totesi hänet hyväksi kielen- ja perinteentuntijaksi ja kotiseutunsa kulttuurista innostuneeksi henkilöksi ja merkitsi häneltä muistiin paljon sanastoa ja suullista kansanperinnettä. Jevsevjev ymmärsi keruutyön tarkoituksen ja myös sen merkityksen marilaisen kulttuurin kannalta, mikä ei ollut tuolloin tavallista. Kuten Ildikó Lehtinen kirjoittaa julkaisemiensa Jevsevjevin etnografisten kokoelmien ensimmäisen osan johdannossa, Wichmannilla ja myöhemmin Jevsevjevilläkin oli vaikeuksia kerätä materiaalia, sillä monet kansanihmiset suhtautuivat tuollaiseen toimintaan torjuvasti, pelätenkin. Wichmannit matkusti-

vat jopa muutamaksi päiväksi Jevsevjevin kotiin Azjaliin, joka sijaitsi noin viiden kilometrin päässä heidän asemapaikastaan Morkista. Kun Jevsevjevin isän ainoa hevonen sitten kuoli tuona aikana, kylän asukkaat selittivät onnettomuuden syyksi Jevsevjevin veljeilyn vieraiden vääräuskoisten kanssa. Haltia siis rankaisi perhettä tällaisen käytöksen takia. (Lehtinen 1985, 13–15.)

Seuraavana vuonna 1907 Jevsevjev tutustui Kasanissa kansatieteilijä U. T. Sireliukseen. Sirelius kehotti Jevsevjeviä keräämään kansatieteellistä materiaalia, kuvaamaan kansanelämää kotiseudultaan Morkista. Jevsevjev tarttui työhön innokkaasti. Jo saman vuoden syksyllä Sirelius sai Helsinkiin selostuksen kalastuksesta Morkin alueella, ja Jevsevjev puolestaan vastaanotti tästä ensimmäisen Suomalais-Ugrilaisen Seuran maksaman palkkionsa. (Lehtinen 1985, 15.)

Suomalais-Ugrilaisessa Seurassa oli keskusteltu tarpeesta antaa osa keruutyöstä syntyperäisten suomalais-ugrilaisten harteille, sillä heillä oli mahdollisuus työskennellä alueella pitempään, tehdä keruutyötä rauhallisemmin ja kuitenkin intensiivisemmin ja he myös ymmärsivät kansaansa ja sen kulttuuria paremmin kuin ulkopuolelta tullut tutkija. Syntyperäisiin kielenpuhujiin, ”omiin”, ei suhtauduttu niin ennakkoluuloisesti kuin ulkomaalaisiin käypäläisiin. Seurassa suunniteltiin jopa keruukurssien järjestämistä suomalais-ugrilaisten kansojen edustajille. Ne eivät toteutuneet, mutta yksittäisiä henkilöitä kutsuttiin Suomeen perehtymään keruutekniikkaan ja tallennukseen. (Lehtinen 1985, 15; Salminen 2008, 91.)

Mahdollisesti palkkion kannustamana Jevsevjev lähetti vielä saman vuoden 1907 lopussa Suomen kansallismuseon kokoelmiin esineitä. Sirelius ehdotti seuran vuosikokouksessa, että Jevsevjev kutsuttaisiin Suomeen perehtymään kansatieteellisiin menetelmiin ja kohteiden piirtämiseen. Matka toteutui seuran kustantamana seuraavan vuoden 1908 kesällä, mitä ennen Jevsevjev oli jo ehtinyt useita kertoja lähettää esineitä Suomeen. Sirelius perehdytti häntä etnografiaan, suomalais-ugrilaisiin kansoihin ja esineiden piirtämiseen. Wichmann ilmeisesti opasti Jevsevjeviä folkloren keruuseen, koska matkan jälkeen hän alkoi lähettää Suomeen myös tekstejä. Hän keräsi materiaalia kesäisin ja kirjoitti sen puhtaaksi ja varusti venäläisiin käännöksiin talvilomiensa aikana. (Lehtinen 1985, 15–16.)

Marilainen tyttö on ripustanut kaikki korunsa pukemisjärjestyksessä riu'ulle. Kuva Timofei Jevsevjev. Museovirasto.

Tyttö on pukeutunut kaikki korunsa ylleen. Kuva Timofei Jevsevjev. Museovirasto.

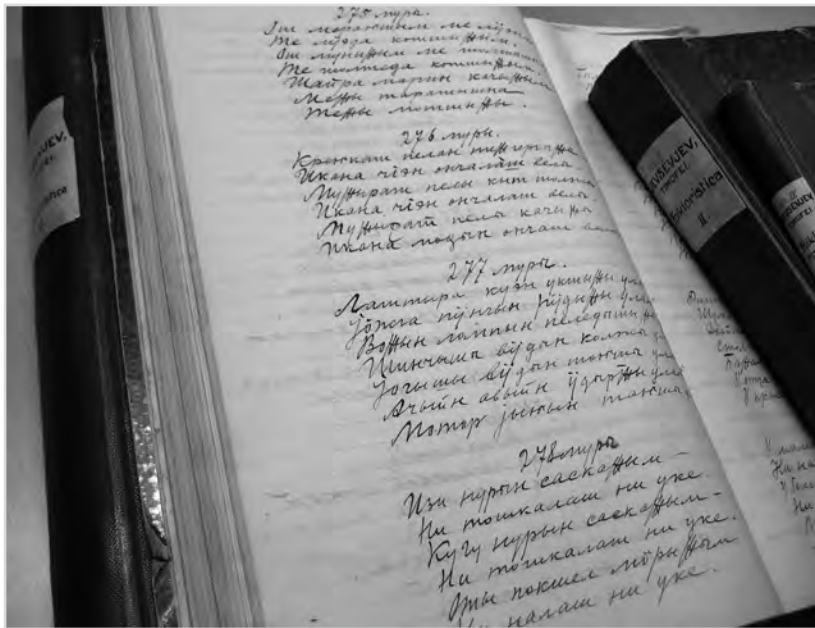
Vuonna 1910 Jevsevjev tutustui kansatieteilijä Axel Olai Heikeleihin. Heikel tutki kirjontamalleja, ja häneltä puuttuivat tiedot itämarilaisesta kirjailusta. Sireliuksen kautta hän sai yhteyden Jevsevjeviin ja tapasi tämän Kasanissa, minkä jälkeen he matkustivat yhdessä Birskiin itämarien alueelle. (Lehtinen 1985, 16.)

Tästä eteenpäin Jevsevjev lähetti materiaalia (esineitä ja kuvauksia) sekä Heikelille että Sireliukselle ja sai aina lähetyksistään korvauksen. Vuonna 1910 Jevsevjev hankki itselleen kameran, ja siitä lähtien piirustusten ja kuvausten mukana tuli myös valokuvia. Valokuvaaminen oli kuitenkin vaikeata, sillä monet pelkäsivät sitä eivätkä suostuneet paljastamaan kasvojaan kuvattavaksi. Jevsevjev maksoi informanteilleen pieniä palkkioita esineistä ja teksteistä, mutta valokuvaamisesta hän joutui maksamaan enemmän. (Lehtinen 1985, 25–26.)

Vuonna 1914 Jevsevjev aikoi uudelleen tulla Suomeen, mutta matka peruuntui levottomien aikojen vuoksi. Kirjeenvaihto Jevsevjevin ja suomalaisten tutkijoiden välillä ei kuitenkaan lakannut kokonaan edes sotavuosina. (Lehtinen 1985, 27.) 1920-luvulla Jevsevjev teki edellä mainitut keruumatkat monille marilaisille alueille. Matkoilta hän lähetti materiaalia myös Suomeen. Toisen kerran Jevsevjev pääsi käymään Suomessa vuonna 1927; isäntinä olivat tuolloin sekä Suomalais-Ugrilainen Seura että Museovirasto. (Lehtinen 1985, 30–32.)

3. Jevsevjevin seuralle keräämä aines

Timofei Jevsevjevin Suomeen lähettämä aineisto on laaja. Se sisältää folklorea, kaikkia suullisen kansanperinteen lajeja ja etnografista ainesta, kansan tapojen ja elinkeinoihin liittyvien tekniikoiden kuvauksia, joihin liittyy paljon piirroksia ja valokuvia. Lisäksi hän lähetti Suomeen Kansallismuseomme esineitä, mm. pukuja. Jevsevjev säilytti keräämistään teksteistä kopiot, mutta suurin osa hänen käsikirjoituksistaan tuhottiin 1930-luvun vainoissa. Marin kansallismuseossa on säilynyt jonkin verran Jevsevjevin keräämiä esineitä. Yrjö Wichmann julkaisi vuonna 1906 Jevsevjeviltä keräämiään folkloretekstejä kokoelmassaan *Volksdichtung und Volksbräuche der Tscheremissen* (Helsinki 1931). Ne on varustettu saksankielisin käännöksin.

Timofei Jevsevjevin alkuperäisiä folklorekäsikirjoituksia. Kuva Sirkka Saarinen.

Jevsevjevin itse keräämät ja seuralle lähettämät tekstit on julkaistu neljänä niteenä suomalais-ugrilaiselle tarkekirjoitukselle transkriboituina ja saksalaisin käännöksin varustettuina vasta 1980- ja 90-luvuilla. Ensimmäinen osa sisältää proosamuotoisen kertomusperinteen, sadut ja tarinat: *Timofei Jevsevjevs Folklore-Sammlungen aus dem Tscheremissischen I. Märchen, Sagen und Volkserzählungen* (Helsinki 1983, 212 s.). Toisessa osassa on julkaistu pienfolklore eli sananlaskut, arvoitukset, pilat, enteet: *Timofei Jevsevjevs Folklore-Sammlungen aus dem Tscheremissischen II. Vorzeichen, Traumdeutungen, Sprichwörter, Spottverse und Rätsel* (Helsinki 1989, 312 s.). Kolmannessa osassa on julkaistu marien luonnonuskoon liittyvä perinne eli rukoukset ja loitsut, joista suurin osa on kerätty itämareilta: *Timofej Jevsevjevs Folklore-Sammlungen aus dem Tscheremissischen III. Gebete und Zaubersprüche* (Helsinki 1992, 237 s.). Nämä kolme osaa on julkaistu yhtenä niteenä Marinmaalla vuonna 1994: T. J. Jevsevjev, *Kalak ojpogo* (Joškar-Ola, 208 s.). Jevsevjevin folkloremateriaalien viimeinen osa sisältää laulut: *Timofej Jevsevjevs Folk-*

Kalakota. Valokuva Timofei Jevsevjev.

Kalakota. Timofei Jevsevjevin piirros. Museovirasto.

lore-Sammlungen aus dem Tscheremissischen IV. Lieder (Helsinki 1994, 447 s.)

Vihdoin Suomalais-Ugrilaisen Seuran 125-vuotisjuhlavuonna valmistui laaja marin murresanakirja *Tscheremissisches Wörterbuch* (Moisio – Saarinen 2008), joka on koostettu monen eri kerääjän materiaalista. Sanankirjan ydin on kuitenkin Yrjö Wichmannin kuudesta eri murteesta keräämä sanasto. Kaikki Morkin murteen sanat ovat peräisin Jevsevjeviltä. Lisäksi sanakirjaan on poimittu Jevsevjevin tekstiniteistä jonkin verran esimerkkejä.

Jevsevjevin seuralle toimittamien tekstien määrä oli paljon suurempi kuin neljän folkloreniteen laajuus antaa ymmärtää. Hän lähetti osan teksteistä – etenkin pienfolkloren ja laulut – kahteen tai kolmeen kertaan. Ainoat erot eri vuosina lähetetyissä identtisissä teksteissä löytyvät ortografiasta, joka muuttui niiden 20 vuoden aikana, jona Jevsevjev materiaalia keräsi. Julkaisuista nämä identtiset variantit on tietenkin jätetty pois. Jevsevjevin lähettämä folkloremateriaali kattaa hyvin niitty- ja itämarilaisen perinteen, siitä piirtyvä kuva vastaa muista marilaisista folklorekokoelmista syntyvää käsitystä. Vuorimarilainen folklore Jevsevjevin kokoelmista puuttuu tyystin; hän ei lainkaan kerännyt materiaalia läntisiltä alueilta.

Jevsevjevin kansatieteellisistä materiaaleista on julkaistu Suomessa tähän mennessä kaksi osaa, molemmat Ildikó Lehtisen toimitamina: *Timofej Jevsevjevs ethnographische Sammlungen über die Tscheremissen* (Helsinki 1985, 138 s.) käsittelee kankaankudontaa ja pukeutumista. Niteeseen sisältyy Lehtisen laatima Jevsevjevin elämäkerta ja kuvaus hänen keruutoiminnastaan (johon oma esitykseni monilta osin perustuu). Teos on julkaistu uudelleen Marissa: Timofei Jevsevjev, *Etnografitšeskije kollektii* (Joškar-Ola 2002, 148 s.). Toinen nide Jevsevjevin etnografisista kuvauksista käsittelee rakennuksia: *Tšeremissien rakennukset. Cheremis Buildings*. (Helsinki 2002, 263 s.). Molempiin osiin sisältyy kuvausten lisäksi rikas kuvitus, sekä piirroksia että valokuvia. Museovirastossa säilytetään Jevsevjevin lähettämien esineiden kokoelmaa, niitä on 234 kappaletta.

Timofei Jevsevjev teki oman kansansa kulttuurin tallentajana komean elämäntyön. Valitettavasti sen Marinmaahan jäänyt osa ei kokonaisuudessaan säilynyt, vaan osa siitä hävisi tai hävitettiin Stalinin terrorin aikana. Onneksi materiaalit säilyivät Suomessa. Jevsevje-

vin kokoelma lienee laajin yhden henkilön keräämä aines marista, etenkin kun otetaan huomioon myös etnografiset kokoelmat. Sille vetää vertoja vain unkarilaisen Ödön Beken marilaisen folkloren ja sanaston keruutyö; Beken työskentelyolosuhteet olivat kuitenkin helpommat, sillä hän käytti informanteinaan ensimmäisen maailmansodan sotavankeja. Jevsevjev oli marilainen marilaisen perinteen kerääjä ja teki vaikeissa olosuhteissa ainutlaatuisen elämäntyön.

Lähteet ja lyhenteet

- Aktsorin 1988 = В. А. Аксорин: Вклад Т. Е. Евсевьева в собрание марийского фольклора. – *Краевед Т. Е. Евсевьев*. 32–40. Йошкар-Ола: Марийский научно-исследовательский институт.
- Jevsevjev 1994 = Т. Е. Евсеев: *Калык ойпого*. Йошкар-Ола: Марий книга савыктыш.
- Jevsevjev 2002 = Тимофей Евсевьев: *Этнографические коллекции*. Йошкар-Ола: Марий книга савыктыш.
- Jevsevjev, Timofej 2002: *Tšeremissien rakennukset. Cheremis Buildings*. 8–45. *Ethnographica Jevsevjeviana*. Toimittanut Ildikó Lehtinen. Suomalais-Ugrilaisen Seuran kansatieteellisiä julkaisuja XII:2. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Lehtinen, Ildikó 1985: Timofej Jevsevjev – der große tscheremissische Sammler. – *Timofej Jevsevjevs ethnographische Sammlungen über die Tscheremissen*. Herausgegeben von Ildikó Lehtinen. Suomalais-Ugrilaisen Seuran kansatieteellisiä julkaisuja XII:1. Helsinki: Museovirasto, Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Matukova 1988 = М. Б. Матукова: Т. Е. Евсевьев – основатель марийского научно-краеведческого музея. – *Краевед Т. Е. Евсевьев*. 41–49. Йошкар-Ола: Марийский научно-исследовательский институт.
- Moisio, Arto und Saarinen, Sirkka 2008: *Tscheremissisches Wörterbuch*. Aufgezeichnet von Volmari Porkka, Arvid Genetz, Yrjö Wichmann, Martti Räsänen, T. E. Uotila und Erkki Itkonen. *Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXXII*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 151. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Nikitina 2002 = Надежда Никитина: Новые страницы из жизни Т. Е. Евсевьева. – *Финно-угроведение* 2/2002. 65–73. Йошкар-Ола: Научный центр финно-угроведения.

- Salminen, Timo 2008: *Aatteen tiede. Suomalais-Ugrilainen Seura 1883–2008*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1172, Tieto. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Sanukov 1996 = Ксенофонт Сануков: „Финно-угорские федералисты“ и „финские шпионы“ (из истории Марий Эл 30-х годов). – *Финно-угроведение* 3/1996. 3–36. Йошкар-Ола: Научный центр финно-угроведения.
- Serejev 1988 = Г. А. Сепеев: Деятельность Т. Е. Евсевьева по этнографическому изучению марийского народа. – *Краевед Т. Е. Евсевьев*. 10–25. Йошкар-Ола: Марийский научно-исследовательский институт.
- SUST = Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia
- Timofej Jevsevjevs ethnographische Sammlungen über die Tscheremissen*. Herausgegeben von Ildikó Lehtinen. Suomalais-Ugrilaisen Seuran kansatieteellisiä julkaisuja XII:1. Helsinki: Museovirasto, Suomalais-Ugrilainen Seura. 1985.
- Timofej Jevsevjevs Folklore-Sammlungen aus dem Tscheremissischen I. Märchen, Sagen und Volkserzählungen*. Herausgegeben von Alho Alhoniemi und Sirkka Saarinen. SUST 184. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 1983.
- Timofej Jevsevjevs Folklore-Sammlungen aus dem Tscheremissischen II. Vorzeichen, Traumdeutungen, Sprichwörter, Spottverse und Rätsel*. Herausgegeben von Sirkka Saarinen. SUST 199. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 1989.
- Timofej Jevsevjevs Folklore-Sammlungen aus dem Tscheremissischen III. Gebete und Zaubersprüche*. Herausgegeben von Sirkka Saarinen. SUST 211. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 68. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 1992.
- Timofej Jevsevjevs Folklore-Sammlungen aus dem Tscheremissischen IV. Lieder*. Herausgegeben von Sirkka Saarinen. SUST 219. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 78. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 1994.
- Volksdichtung und Volksbräuche der Tscheremissen*. Herausgegeben von Yrjö Wichmann. SUST LIX. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 1931.
- Wichmann, Yrjö 1931: Vorwort. *Volksdichtung und Volksbräuche der Tscheremissen*. SUST LIX. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

IRENE WICHMANN

Yrjö Wichmann – kentällä ja kammiossa

Matkakirjeessään ystävälleen Emil Forsströmille vuonna 1902 Yrjö Wichmann (1868–1932) kirjoittaa: ”Meidän kesken sanoen: mitä merkitsevät pienet hankaluudet tai epämukavuudet, jos voi jotain aikaansaada – tässä tapauksessa – tieteen hyväksi.” Samassa kirjeessä hän toteaaakin, ettei aio luopua ”kulkijapojantavoistaan”, elleivät olosuhteet siihen pakota. Tuo pieni sitaatti kertonee jotakin olennaista Yrjö Wichmannista ja hänen suhtautumisestaan tutkijantyöhönsä. (SUST 195, 5.)

Yrjö Wichmann kuului niihin kielentutkijoihin, jotka 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa tekivät keruumatkoja suomalais-ugrilaisia kieliä puhuvien kansojen pariin. Hän teki yhteensä neljä matkaa vuosien 1891 ja 1908 välillä ja keräsi aineistoja useista eri kielistä: permiläiskielistä udmurtista ja komista sekä lisäksi marista ja Romanian ja silloisen Unkarin alueella elävien ns. csángó-unkarilaisten murteista.

Yrjö Wichmann oli syntynyt vuonna 1868 Pohjois-Pohjanmaalla Limingassa, jossa hänen isänsä Emil August Wichmann oli kirkkoherrana. Hän kävi koulunsa Oulussa ja jatkoi sitten opintojaan Helsingin yliopistossa. Jo samana vuonna, 1891, jolloin hän suoritti maisterintutkintonsa, hän lähti 23-vuotiaana nuorenamiehenä Suomalais-Ugrilaisen Seuran stipendiaattina ensimmäiselle tutkimusmatkalleen udmurttien asuma-alueelle. Tutustuminen permiläisiin kieliin oli alkanut jo opiskeluaikana, kun hän sai käännettäväkseen joitakin kominkielisiä tekstejä. Ja kun Suomalais-Ugrilainen Seura sitten tarvitsi udmurtin aineiston kerääjää, tämä tehtävä annettiin Wichmannille. Tieto stipendistä tuli samana päivänä kuin maisterin tutkintotodistus, ja Wichmann lähtikin viipymättä matkalle. (Toivonen 1933, 69.) Hän oli ahkera kirjeiden kirjoittaja ja piti matkoillaankin tiiviisti yhteyttä paitsi tutkijatovereihinsa myös kotiväkeen, etenkin äitiinsä

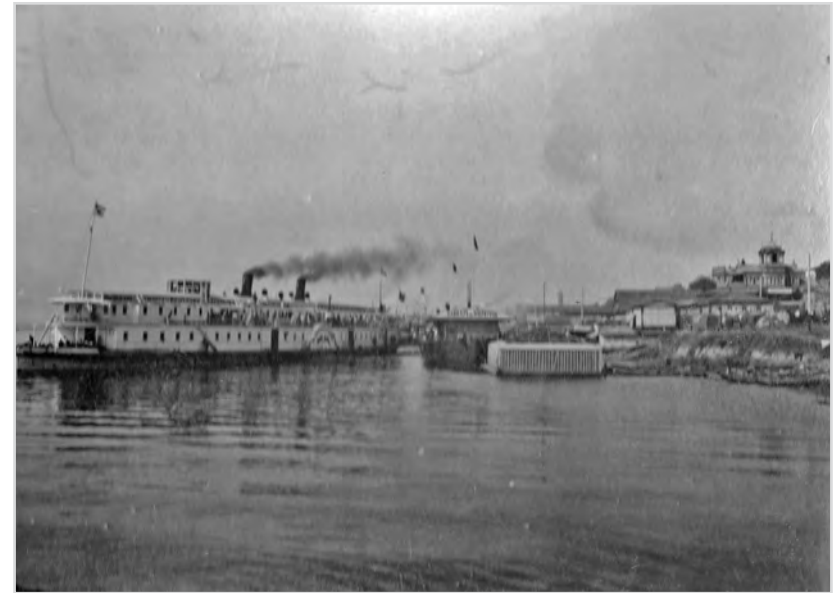

Yrjö Wichmann äitinsä ja sisarustensa kanssa vuonna 1911. Perhearkisto.

Yrjö Wichmann
Oulussa vuonna 1890.
Perhearkisto.

Jokilaivoja Volgalla. Lähde: *Matkamuistiinpanoja*. Toim. Irene Wichmann, 1987.

Charlotta Wilhelmina Wichmanniin, joka oli jo jäänyt leskeksi ja asui nyt Oulussa, sekä kymmeneen sisarukseensa. Kirjeenvaihtoa on myös säilynyt hyvin jälkipolvien luettavaksi, ja yritänkin seuraavassa hiukan valottaa tutkijan elämän arkista kulkua sellaisena kuin se näyttäytyy näiden kirjeiden pohjalta. (Valtaosa kirjeistä on arkistoitu Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjallisuusarkistoon; osa on perhearkistossa.)

Parantaakseen venäjätaitoaan Wichmann matkusti ensin Inkerinmaalle Hatsinan kaupunkiin ja sieltä edelleen Kazaniin, jossa hän hankki myös tuiki tarpeellisia suosituskirjeitä tulevaa matkaa varten. Kazanin opettajaseminaarissa oli opiskelemissa myös udmurtti-opiskelijoita, joilta hän sai apua tutustuessaan kielen alkeisiin. Tässä, kuten monissa muissakin käytännön asioissa, häntä auttoivat seminaarin professorit Ilminski ja Smirnov. Parin kuukauden kuluttua matka jatkui pohjoiseen päin; ensimmäisenä pysähdyspaikkana oli silloinen Vjatkan kuvernementti, jossa hän asettui aluksi Bolšoi Karlygan -nimiseen kylään ja sai kielenoppaakseen paikallisen kansa-

koulunopettajan ja lähetyssaarnaajan Kuisma [Kuzma] Andrejevin, joka tarjosi hänelle myös majapaikan. (SUSA XI,3, 8–9.) Onneksi isäntäperhe kuului varakkaampaan väkeen, niin että leipää riitti myös vieraille, toisin kuin monissa lähikylien köyhemmissä perheissä, jotka katovuosi oli ajanut kerjuulle. Asuntokin oli mukava ja lämmin, ravinto tosin yksinkertaista: pääruokana oli leipä, hunaja ja tee, mutta välistä sai keittoakin, kuten kirjeistä voimme lukea. Isäntä oli taitava ja innokas kielenopas ja auttoi tutkijaa tutustumaan paitsi kieleen myös paikalliseen elämään. Työskentely sujuikin erinomaisesti, ja vieras otettiin kaikkialla hyvin vastaan; hän pääsi mukaan muun muassa nuorison rientoihin ja jopa uhritilaisuuksiin, joihin venäläisillä virkamiehillä ei ollut mitään asiaa.

Matka jatkui sitten kevätpuolella edelleen pohjoiseen, Glazovin alueelle, jonka murteesta ei ollut olemassa paljonkaan tietoja. Täällä Wichmann viipyi kesään saakka ja saikin kootuksi runsaan aineiston kielestä ja kansanperinteestä. Vastaanotto oli täälläkin ystävällinen, eikä nälänhätä ollut yhtä ankara kuin etelämpänä. Sen sijaan aluetta vaivasivat kulkutaudit, joilta Wichmann onneksi säästy. (SUST 195, 18–24.) Palatessaan vuoden kuluttua kotimaahan hän toi tullessaan runsaan ja monipuolisen aineiston; siihen kuului muun muassa 550 laulua, kymmenkunta itkua, 40 rukousta, 37 loitsua, 70 sananlaskua, 440 arvoitusta, 55 satua, paikan- ja henkilönimien luetteloita sekä noin 15 sävelmää, kuten hän matkakertomuksessaan mainitsee (SUSA XI,4: 2).

Parin vuoden kuluttua, kesällä 1894, hän palasi vielä uudelleen pariiksi kuukaudeksi udmurttien maille täydentämään ensimmäisen matkansa aineistoa. Tällä kertaa matka suuntautui Ufan kuvernementtiin, jossa hän aluksi asettui Bolšoi Katšak -nimiseen kylään. Täälläkin hän pääsi mukaan muun muassa uhr juhliin; kielenoppaina hänellä oli pari entistä kyläkoulunopettajaa. Työskentely ei välttämättä ollut aina aivan mutkatonta, sillä kuten eräästä kirjeestä voimme lukea:

"Molemmat – – osaavat huonosti venäjää, niin että välistä on aika vaikea saada selvää, mitä tarkoittavat harvinaisten sanojen merkitystä selittäessään". (SUST 195, 30.) Wichmannilla oli tällä matkallaan mukanaan myös kamera, mutta valokuvauksenkin onnistuminen tuotti päänvaivaa: "Alussa muutamat, erittäinkin naiset, näyttivät pelkäävän konettani", hän kirjoittaa (mts. 31). "Kun ensi kerran tahdoin

Yrjö Wichmann tutkimusmatkalla udmurttien luona 1894. Perhearkisto.

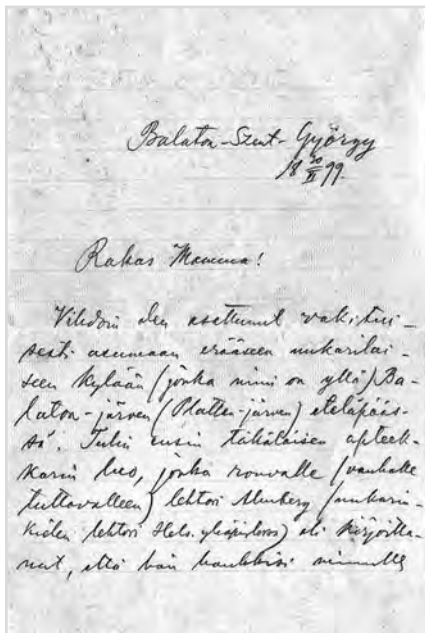

valokuvata votjakkityttöjä, oli kerrassaan vaikea saada heitä käsiinsä. Täytyi ottaa kynkästä kiinni ja vakavasti sanoa: "seiso siinä", ennenkuin tottelivat. Nyt sitä vastoin kaikki haluavat saada itsestään valokuvia, joka taas myöskään ei käy laatuun." (Mts. 31.)

Matkalta palattuaan Yrjö Wichmann keskittyi sitten väitöskirjansa valmistamiseen sekä aineistonsa työstämiseen. Votjakin ensitavun vokaalista käsittelevä väitöskirja *Zur Geschichte des Vokalismus der erstern Silbe im Wotjakischen mit Rücksicht auf das Syrjänische* valmistui vuonna 1897. Jo aiemmin hän oli julkaissut omiinsa ja T. G. Aminoffin muistiinpanoihin perustuvan tutkielman *Tietoja Votjaakkien mytologiasta* (1892), ja kaksiosainen kokoelma udmurtin kielennäytteitä *Wotjakische Sprachproben* ilmestyi 1893 ja 1901.

Seuraavalle matkalleen Wichmann lähti sitten vuoden 1901 syksyllä, tällä kertaa komin kieltä tutkimaan. Hän matkusti Pietarin ja Moskovan kautta hankkiakseen arkistotietoa tutkimuksensa taustaksi, aluksi junalla, sitten hevoskyydillä ja laivalla määränpäähänsä Ust-Sysolskin kaupunkiin, nykyiseen Syktyvkariin. Matkanteko sujui nyt, kuten monesti muulloinkin, parhaiten jokilaivoilla, sillä monin paikoin tiet olivat niin huonossa kunnossa, että kulku hevoskyydillä oli hidasta ja sitä paitsi epämurkavaa. Matkareitti määräytyikin usein sääolojen mukaan, ja kulku oli joskus vaikeaa. Joissa ei välttämättä ollut vettä, joten laivat eivät päässeet eteenpäin; tiet taas olivat kulkukelvottomia. Vesi oli matalalla myös Ust-Sysolskiin mentäessä, ja sitten törmättiin vielä jääesteisiin, joten lopulta oli pakko turvautua kyytihevoosiin. Omat huonot puolensa tosin oli laivamatkustuksellakin: silloin oli näet monesti tultava toimeen eväiden varassa, mikä tarkoitti pääasiassa pelkkää teetä ja leipää. (SUST 195, 35–55.)

Ust-Sysolskissa Wichmann viipyi puolisen vuotta. Kaupunki oli tuolloin vielä pieni, asukkaita oli viitisen tuhatta. Työskentelyyn se soveltui hyvin, sillä ”Asukkaat ovat melkein kaikki syrjäinejä –

Yrjö Wichmannin kirje äidilleen 1899. Perhearkisto.

Kaduilla ja liikepaikoissa kuulee puhuttavan melkein yksinomaan syrjäisiä. Voi siis sanoa, että Ust-sysolsk on syrjäiniläinen kaupunki”, hän kirjoittaa äidilleen. Aika kului päivittäisessä säännöllisessä työssä, jonka joskus katkaisi vain välttämätön seurustelu kaupungin ”intelligenssin”, kuten lääkärin ja kansakoulujentarkastajan kanssa. Pakkastalvi oli ankara, ja lämpömittarin lukemat laskivat toisinaan jopa lähelle 50:tä pakkasastetta. Ulos ei siis ollut menemistä, ja postin kulkukin kävi hankalaksi. (SUST 195, 35–55.)

Keväällä oli sitten aika siirtyä eteenpäin Sysola-jokea pitkin Vizingan kylään ja edelleen Luza-joen varteen Nošulin kirkonkylään sikäläistä murretta tutkimaan. Tällä kertaa matkantekoa vaikeuttivat tulvivat joet. Työ kuitenkin eteni määränpäähän saavuttua, vaikka se välillä vaivalloista olikin; työskentely ”kielimestarien” kanssa kun kysyi joskus sekä aikaa että kärsivällisyyttä. Nošulin kirkonkylästä Luza-joen varrelta 15.6.1902 Wichmann kirjoittaa äidilleen kielenoppaasta, jonka kanssa työ ei oikein tahtonut ottaa edistyäkseen: ”Yhden ainoan kerran olen antanut hänen viekotella itseni kärsimättömäksi, nimittäin kun hän kysymykseeni, mitä ’minä’ on syrjäiniksi, vastasi ’te’, joka merkitsee ’sinä’” – hän kirjoittaa ja jatkaa sitten: ”Totuttuani ukon ajatusmeininkiin on työskentely /kuitenkin/ sujunut varsin tasaisesti.” (SUST 195, 52.) Lopuksi hän siirtyi vielä muutamaksi viikoksi Permin kuvernementtiin Jusva-joelle kerätäkseen aineistoa ns. permjakkimurteista ja palasi sen jälkeen kotimaahan. Tältäkin matkalta hän toi mukanaan runsaan aineiston, kuten useita murrenastoja sekä muistiinpanoja eri murteiden kieliopista ja kansanrunoudesta. Matkan tuloksena ilmestyi seuraavana vuonna 1903 permiläisten kielten tšuvassilaisia lainasanoja käsittelevä tutkimus *Die tšuwasschischen Lehnwörter in den permischen Sprachen*.

Viimeiselle pitkälle tutkimusmatkalleen Wichmann lähti vuonna 1905. Matka oli alun perin suunniteltu kolmivuotiseksi, ja tarkoituksena oli matkustaa ensin marien, sen jälkeen komien ja udmurttien luokse ja lopuksi vielä Romaniaan ja Unkariin. Romanttisen vivahteen tähän matkaan toi se seikka, että Wichmann juuri ennen matkalle lähtöään solmi Budapestissa avioliiton unkarilaisen Julia Hermannin, kansatieteilijä Antal Hermannin tyttären kanssa, johon hän oli edellisenä kesänä tutustunut opiskellessaan unkarin kieltä Transilvaniassa Szovátan kylpylässä. Tuttavuuden solmimisessa oli osuutensa

Szovátan kylpylä Transilvaniassa. Perhearkisto.

Kalevalan unkarintajalla Béla Vikárilla, joka oli kutsunut Wichmannin kesänviettoon Szovátaan. Saatuaan tiedon stipendistä Wichmann esitti kosintansa kirjeessä ja pyysi morsiantaan odottamaan siihen saakka, kunnes hän kolmen vuoden päästä palaisi tutkimusmatkalta takaisin kotimaahan. Julia – tai Zsüli, niin kuin häntä usein kutsuttiin – vastasikin myöntävästi, mutta vain sillä ehdolla, että myös hän lähtisi mukaan matkalle. (Yrjö ja Julie Wichmannin kirjeet kihlausajalta. Perhearkisto.) Näin tapahtuikin, ja Wichmannit aloittivat matkansa syksyllä 1905; vajaan vuoden aikana he liikkuiivat ja kokosivat aineistoa marin kielestä, viideltä eri murrealueelta, Yrjö Wichmann kielestä ja kansanrunoudesta, Zsüli kansatieteestä. (Perhearkisto; kirjeet.)

Ensimmäisenä kohteena oli vuorimarien alue Kozmodenjanskin piirikunnassa. Työ lähti käyntiin mukavasti. Julie Wichmann kuvaa päivittäistä aikataulua näin:

Yrjö aloitti työnsä heti seuraavana päivänä saapumisemme jälkeen. Siinä hän istuu pöytänsä ääressä pitkän, kierosilmäisen tšeremissiukon kanssa. He työskentelevät rattoisasti teetä juoden kello kymmenestä yhteen ja viidestä seitsemään. (SUST 195, 116.)

Julie Herrmann 1902.
Perhearkisto.

Elämä sujui säännöllisessä työnteossa, ja matka jatkui sitten pohjoiseen Jaranskin piirikunnan alueelle ja edellen itään ja etelään päin, Uržumin piiriin, josta pari jatkoi myöhemmin etelän suuntaan. Tsarevokokšaiskin piirissä sijaitsevassa Morkin kylässä Yrjö Wichmann sai kielenoppaakseen nuoren opettajan, Timofei Jevsevjevin, joka sittemmin jatkoi työtään itsenäisesti kansanperinteen kerääjänä. (Ks. Sirkka Saarisen artikkeli tässä kirjassa.) Kun pääosa tästä keruumatkan ensimmäiseksi suunnitellusta osuudesta oli saatu suoritetuksi, alkoivat olot kuitenkin Venäjällä käydä liian levottomiksi. Elettiin syksyä 1906, duuma oli hajotettu ja nälänhätä ja kulkutaudit riehuiivat. Niinpä Wichmannien ei auttanut muu kuin palata Suomeen, josta he matkustivat saman tien Unkariin ja Romaniaan. Ajatuksena oli vielä siinä vaiheessa palata ehkä vuodeksi takaisin Venäjälle, jos olosuhteet jälleen rauhoittuisivat. (SUST 195, 56–70.)

Paluumatkasta ei puuttunut dramatiikkaa. Julie Wichmann kuvaa matkaa päiväkirjamerkinnöissään, jotka syntyivät jokilaivassa Volgalla elokuussa 1906. ”– ilmassa on nyt todellakin ruudin käryä”, hän kirjoittaa. Matka eteni tuskastuttavan hitaasti: joessa oli vain vähän vettä, ja laiva juuttui tuon tuostakin tuntikausiksi pohjaan. Kazanissa piti vielä pysähtyä hakemaan mukaan sikäläisessä kirjastossa säilytettyjä aineistoja. (SUST 195, 140–141.) Ilmapiiiri oli levoton, ja siirtymässään laivasta Pietarin-junaan Wichmannit olivat vähällä joutua levottoman väkijoukon ryöstämiksi. Pietarissakin oli vielä varottava puhumasta vierasta kieltä, jottei herätettäisi epäilyksiä, mutta lopulta matkalaiset sentään saapuivat onnellisesti Helsinkiin. Vaikka matka olikin keskeytynyt, Yrjö Wichmann oli saanut kootuksi sanastot ja kieliopit viidestä eri tšeremissimurteesta ja lisäksi kansanrunoutta sekä 57 valokuvaa ja 34 fonogrammia. Julie Wichmann puolestaan oli kerännyt kansatieteellistä aineistoa. (Korhonen 1983, 92.)

Wichmannin perhe Budapestissa 1907. Suomalais-Ugrilainen Seura/SKS.

Helsingistä jatkettiin saman tien Romaniaan; tarkoitus oli tehdä havaintoja siellä asuvien csángó-unkarilaisten murteista. Kun tarpeelliset lupapaperit oli ensin hankittu Bukarestista, Wichmannit suuntasivatkin Moldovaan, csángó-kyliin, joissa he viipyivät viitisen kuukautta tehden havaintoja kielestä ja kansatieteestä sekä valokuvaten. Työskentely sujui aluksi hyvin ja aineistoa kertyi, kunnes Romaniaassa puhjennut talonpoikaiskapina pakotti lähtemään pois tältäkin seudulta. Onneksi työ oli kuitenkin saatu jo lähestulkoon valmiiksi, kun taas oli paettava uhkaavaa tilannetta yön selkään. Pakomatka hevostattaila ja junalla sujui tälläkin kertaa onnellisesti, vaikka ympärillä roihusivat tulipalot, kun varakkaita kartanoita oli sytytetty palamaan. Saavuttuan silloisen Unkarin puolelle Wichmannit asettuivat pariaksi kuukaudeksi työskentelemään Brassón alueella sijaitsevaan Hétfalun kylään ja siirtyivät sieltä sitten Budapestiin, jossa perheen esikoispoika syntyi noin kuukauden kuluttua saapumisesta. Unkarissa viivytettiin vuoden 1908 kevääseen saakka, minkä jälkeen asetuttiin pysyvästi Helsinkiin. (Lexica IV, VII–X; Perhearkisto, Julie Wichmannin muistiinpanot.)

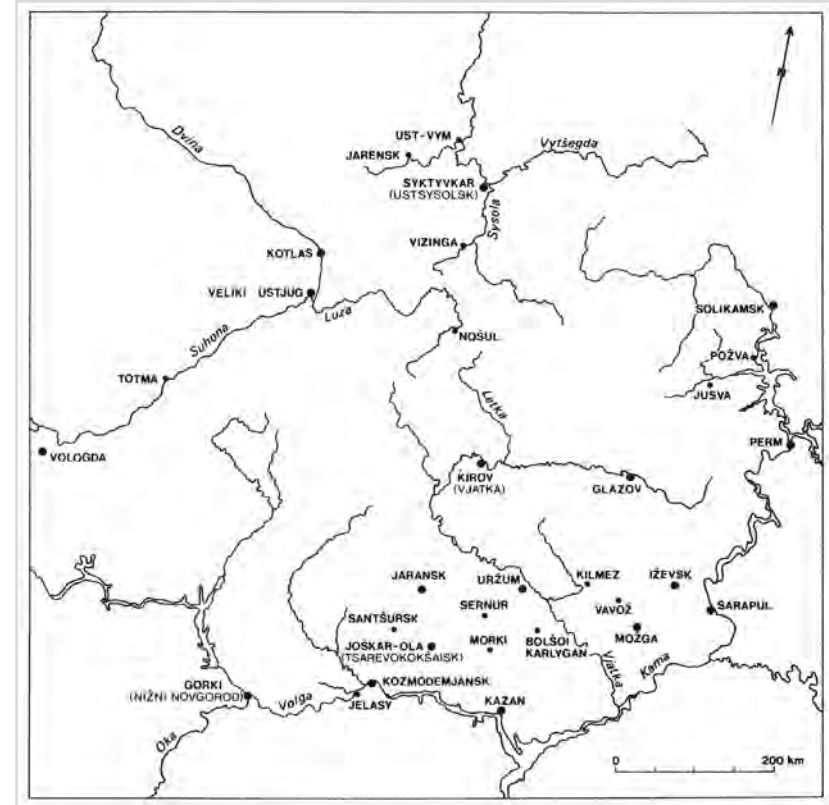

Yrjö Wichmann perheineen. Perhearkisto.

Yrjö Wichmann paneutui nyt kokoamansa aineiston käsittelyyn ja julkaisemiseen sekä opetustyöhön. Hänet oli vuonna 1897 nimetty suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen dosentiksi, ja vuonna 1909 hänestä tuli aineen ylimääräinen ja vuodesta 1920 varsinainen professori; tässä virassa hän toimi kuolemaansa saakka, vuoteen 1932. Alkuvaiheessa hän oli lisäksi suomen kielen opettajana parissa muussakin oppilaitoksessa. Opetustyö vei tietysti aikaa tutkimukselta, mutta se oli tarpeen taloudellisista syistä. Wichmann toimi myös pitkään mm. *Tietosanakirjan* toimituskunnan puheenjohtajana; Suomalais-Ugriksen Seuran toiminnassa hän oli mukana eri tehtävissä, kuten sihteerinä ja varaesimiehenä. (Toivonen 1933, 78.)

Yrjö Wichmannista on sanottu, että hän osasi tarpeen tullen myös sanoa ”ei”, toisin sanoen keskittyä varsinaiseen tieteelliseen työhön (Setälä 1935, 14). Työelämän ulkopuolella häntä sen sijaan voisi kuvata varsin perhekeskeiseksi ihmiseksi. Perheeseen syntyi kolme lasta, ja Wichmann viettikin säännöllisesti aikaa myös perheen parissa. Siihen oli hyvä mahdollisuus mm. kesähuvilalla Savossa, jossa vietettiin pitkät kesät. Siellä, kaukana kaupungista ja tietömien

Tärkeimpiä pysähdyspaikkoja matkojen varrelta. Lähde: Matkamuiistiinpanoja. Toim. Irene Wichmann 1987.

taipaleitten takana, oli myös samalla mainio työrauha. Myös Wichmannin kirjeet äidilleen ja sisaruksilleen kertovat lämpimistä ja läheisistä väleistä. Yrjö pyysi usein äitiään lähettämään kirjeet edelleen sisarustensa luettavaksi, jottei joutuisi kirjoittamaan samoja asioita moneen kertaan. Hän oli lapsista neljänneksi vanhin, ja kantoikin kirjeissään usein huolta mm. nuorempien veljiensä opintojen edistymisestä tai perheenjäsenten voinnista ja taloudesta. Paitsi työskentelemään hän kuvasi kirjeissä varsin yksityiskohtaisesti myös niitä olosuhteita, joissa hän eli ja teki työtä – arkisia asioita, kuten asumista, ruokajärjestystä, säätilaa ja tapaamiaan henkilöitä sekä matkanteon edistymistä. Tutkimusmatkailijan elämä piirtyykin lukijan tarkastel-

tavaksi varsin yksityiskohtaisesti monine haasteineen ja pienine ilon-aiheineen.

Yrjö Wichmann koki itse keruumatkat yhtenä keskeisimpänä tehtävänä; hän myös viihtyi matkoilla hyvin ja lähti niille aina mielellään. Eräässä matkakirjeessään hän toteaaakin tuntevansa itsensä aina reippaammaksi matkoilla kuin kotimaassa, sillä matkustaessa ”– ei satu yövalvontaa eikä ole sitä Helsingin monenmoista ja kaikenlaista”. Työskentelyyn oli paljon helpompi keskittyä, kun ei ollut muita velvollisuuksia. (Perhearkisto: Yrjö Wichmannin kirje Emil Forsströmille 25.4.1906.) Keruumatkojen päätyttyä hänellä kuitenkin oli vielä pitkä rupeama aikaa paneutua kokoamansa aineiston käsittelemiseen, ja valtaosan työvuosistaan hän viettikin kotimaassa; elihän hän yli 60-vuotiaaksi.

Yrjö Wichmannin kiinnostus kohdistui ennen muuta äännehistoriaan ja sanaston tutkimukseen, ja tärkeä ja kestävä merkitys hänen työssään on ollut varsinkin niillä laajoilla aineistoilla, jotka hän kokosi useista eri kielistä. Häntä voidaankin pitää sikäli hyväonnisena, että hän ehti itse julkaista melko suuren osan keräämästään aineistosta, muun muassa udmurtin-, komin- ja marinkieliset tekstikokoelmat: *Wotjakische Sprachproben* 1–2. 1893, 1901, *Syrjänische Volksdichtung* 1916, *Volksdichtung und Volkbräuche der Tscheremissen* 1931. Sen sijaan sanastojen toimittaminen sanakirjoiksi koottujen ja osittain myös järjestettyjen aineistojen pohjalta jäi myöhempien tutkijoiden tehtäväksi. Unkarin csángó-murteiden sanakirja *Yrjö Wichmanns Wörterbuch des ungarischen Moldauer Nordcsángó- und des Hétfaluer Csángódialekts nebst grammatikalischen Aufzeichnungen und Texten aus dem Nordcsángódialekt* ilmestyi Bálint Csüryn ja Artturi Kanniston toimittamana jo vuonna 1936, komin sanakirja *Syrjänischer Wortschatz nebst Hauptzügen der Formenlehre* T. E. Uotilan toimittamana vuonna 1942 ja udmurtin sanakirja *Wotjakischer Wortschatz* vuonna 1987 Mikko Korhosen toimittamana. Kun muun muassa myös Yrjö Wichmannin marin kielen aineisto on ollut pohjana tuoreessa Arto Moision ja Sirkka Saarisen toimittamassa marin kielen sanakirjassa *Tscheremissisches Wörterbuch. Aufgezeichnet von Volmari Porkka, Arvid Genetz, Yrjö Wichmann, Martti Räsänen, T. E. Uotila und Erkki Itonen*, ovat kaikki hänen tärkeimmät aineistokokoelmansa tulleet vihdoinkin julkaistuksi.

Lähdekirjallisuutta

- Korhonen, Mikko 1983: Etäsukukielten tutkijoita. – Mikko Korhonen, Seppo Suhonen, Pertti Virtaranta: *Sata vuotta suomen sukua tutkimassa. 100-vuotias Suomalais-Ugrilainen Seura*. 53–174. Espoo: Weilin & Göös.
- Lexica IV = *Yrjö Wichmanns Wörterbuch des ungarischen Moldauer Nordcsángó- und des Hétfaluer Csángódialekts nebst grammatikalischen Aufzeichnungen und Texten aus dem Nordcsángódialekt*. Herausgegeben von Bálint Csüry und Artturi Kannisto. Lexica Societatis Fennougricae IV. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 1936.
- Setälä, E. N. 1935: Yrjö Jooseppi Wichmann. Muistopuhe Suomen Tiedeseuran kokouksessa 1934. – *Suomalaisen Tiedeakatemian vuosikirja* XIII B n:o 5.
- SUSA XI,3 = Wichmann, Yrjö: Matkakertomus votjakkien maalta. – *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* XI,3. 1893.
- SUST 195 = *Matkamuistiinpanoja. Yrjö ja Julie Wichmannin kirjeitä ja päiväkirjamerkintöjä tutkimusmatkoilta 1891–1906*. Toimittanut Irene Wichmann. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 195. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 1987.
- Toivonen, Y. H. 1933: Yrjö Jooseppi Wichmann. Muistopuhe. – *Suomalaisen Tiedeakatemian esitelmät ja pöytäkirjat*.
- Wichmann, Yrjö: Kirjeitä ja valokuvia tutkimusmatkoilta. Wichmannin perheen perhearkisto.

Yrjö Wichmannin keskeistä tuotantoa:

- Tietoja Votjaakkien mytologiasta. Toht. T. G. Aminoff-vainajan ja omien muistiinpanojen mukaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. 1892.
- Wotjakische Sprachproben. I. Lieder, Gebete und Zaubersprüche. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* XI,1. 1893.
- Wotjakische Sprachproben. II. Sprichwörter, Rätsel, Märchen, Sagen und Erzählungen. *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* XIX,1. 1901.
- Wotjakische Chrestomathie mit Glossar von Yrjö Wichmann*. Anhang: Grammatikalischer Abriss von D. R. Fuchs. Apuneuvoja suomalais-ugrilaisten kielten opintoja varten. II. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 1901.

- Die tschuwassischen Lehnwörter in den permischen Sprachen.* Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia XXI. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 1903.
- Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe im Wotjakischen mit Rücksicht auf das Syrjänische.* Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia XXXVI. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 1915.
- Syrjänische Volksdichtung.* Gesammelt und herausgegeben von Yrjö Wichmann. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia XXXVIII. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 1916.
- Tscheremissische Texte mit Wörterverzeichnis und grammatikalischem Abriss.* Apuneuvoja suomalais-ugrialaisten kielten opintoja varten. V. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 1923.
- Volksdichtung und Volksbräuche der Tscheremissen.* Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia LIX. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 1931.

Yrjö Wichmannin kokoamaa aineistoa sisältäviä sanakirjoja:

- Yrjö Wichmanns Wörterbuch des ungarischen Moldauer Nordcsángó- und des Hétfaluer Csángódialektes nebst grammatikalischen Aufzeichnungen und Texten aus dem Nordcsángódialekt.* Herausgegeben von Bálint Csűry und Artturi Kannisto. Lexica Societatis Fenno-Ugricae IV. 1936.
- Syrjänischer Wortschatz nebst Hauptzügen der Formenlehre.* Aufgezeichnet von Yrjö Wichmann. Bearbeitet und herausgegeben von T. E. Uotila. Lexica Societatis Fenno-Ugricae VII. 1942.
- Wotjakischer Wortschatz.* Aufgezeichnet von Yrjö Wichmann. Bearbeitet von T. E. Uotila und Mikko Korhonen. Herausgegeben von Mikko Korhonen. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXI. 1987.
- Arto Moisio und Sirkka Saarinen: *Tscheremissisches Wörterbuch.* Aufgezeichnet von Volmari Porkka, Arvid Genetz, Yrjö Wichmann, Martti Räsänen, T. E. Uotila und Erkki Itkonen. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXXII. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 151. 2008.

VUOKKO EIRAS

Artturi Kanniston vogulilaisaineistot, niiden käyttö ja merkitys

Matkasta

Suomalais-Ugrilaisen Seuran alkuperäistavoitteessa M. A. Castrénin perinnön vaalinnassa Artturi Kanniston (1874–1943) osaksi tuli hankkia luotettavaa materiaalia vogulin kielestä. Seuran vuosikertomuksessa vuodelta 1901 on maininta siitä, että Seura on ”katsonnt [sic!] olevansa velvoitettu kannattamaan maisteri Artturi Kanniston vogulien luo suunnittelemaa matkaa, jota varten hän oli saanut apurahaan myös yliopiston kanslerivirastolta”. Vuosikertomuksessa todetaan systemaattisesti harjoitetun sanavarojen keruun vievän paljon aikaa. Tämä tieto oli kokemuseräistä – olihan heinäkuussa 1898 ostjakkien pariin lähtenyt K. F. Karjalainen tuolloin yhä matkalla, jolta hän palasi syyskuussa 1902. (Mikkola 1902, 40.) Vogulien luo tehtävän matkan pituutta ei määritelty edeltä käsin. Ei Kannisto itsekkään ajatellut matkan venyvän viideksi vuodeksi, sillä hän kirjoittaa omaisten huolekkaisiin kotiinpaluuta koskeviin kysymyksiin 8. joulukuuta 1902: ”On hyvin luultavaa että kolme vuotta täällä kaikkiaan vierähtää”. (Tytti Kannisto 1963, 92.)

Mutta alkuun! Syyskuun 1. päivänä 1901 Kannisto oli lähtenyt kotimaasta, ja marraskuun lopulla hän aloitti työnsä Luoteis-Siperiassa. Kannisto oli aloittanut tieteelliset tutkimuksensa kotiseutunsa murteen äänne- ja lauseopin tutkimuksilla, joihin tarvittu laajan murreaineiston hän oli itse merkinnyt muistiin (mm. laaja *Lauseopillisia havaintoja läntisen etelä-Hämeen kielimurteesta* ilmestyi 1901). Näissä töissä hän oli harjaantunut erinomaiseksi kielenaineksen havainnoijaksi ja muistiinmerkitsijäksi. Matkan alkuvaiheessa Kannisto virkisti venäjän kielen taitoaan Hatsinassa, josta matka jatkui

Permin ja Tjumenin kautta Tobolskiin. Siellä hän vietti kolme viikkoa tutustuen museossa ja kirjastossa vogulien historiaan ja elämäntapaan.

Kenttätyö alkoi vogulin länsimurteisiin kuuluvaa Pelymkan murretta puhuneitten vogulien parissa. Seuran esimiehelle professori Otto Donnerille Kannisto totesi noihin aikoihin kirjeessään:

Kyllä oli vogulilaistutkimus tosiaankin otettava tehtäväksi, sillä nopeaan näyttää venäläisyys tunkeutuvan vogulialueille. Monet kyläkunnat keski-Tavdan varrella joiden ohi olen kulkenut eilen ja tänään, ovat vasta viime miespolvessa venäläistyneet. Vanhat vielä kertovat vogulia kuulleensa kotikylissään.

(Tytti Kannisto 1963, 23.)

Aloittaessaan läntisten vogulimurteitten alueelta Kannisto joutui kokemaan heti alkuun suuria hankaluuksia esimerkiksi informanttien hankinnassa. Pienistä harvaan asutuista kylistä oli vaikea löytää kelvollisia kielenoppaita. Monesti tutkija joutui muuttamaan kylästä toiseen löytääkseen informantin, joka olisi ollut sopiva ja ennättänyt muilta puuhiltaan. Metsästys, kalastus, sembramännyn pähkinöiden keruu, juopottelu yms. kiinnostivat voguleita enemmän kuin sanojen selvittely neljän seinän sisällä. Pelymkan alueella oli kaikkiaan 117 vogulintaitoista yhteensä 13 kylässä. Kannisto kuitenkin työskenteli Pelymkan alueella yli puoli vuotta. Unkarilainen Bernát Munkácsi, joka oli käynyt seudulla ennen Kannistoa, oli viipynyt siellä vain kymmenkunta päivää. Seuraavalla alueella Vagilskissa tilanne oli vielä huonompi: venäläistyminen oli pidemmälle edennyt ja vogulintaitoisia vähän. Kesän 1902 Kannisto kirjasi siellä kielennäytteitä ja sanastoa. Ennen häntä ei Vagilskin murrealueella ollut kukaan aikaisemmista tutkijoista käynyt. Keruumatka jatkui edelleen läntisen murteen alueella; kohteena oli Ala-Lozvan murrealueella oleva Tanšinan kylä, jonka 17 asukkaasta 6 puhui vogulia ja niistäkin vain kaksi oli kylän syntyperäisiä asukkaita. Näistä kahdesta toinen oli juoppo, toinen oli kylän vanhin mies, kovin kuuro, mutta muuten sopiva. Kannisto perehtyi paikalliseen murteeseen naapurikylästä 40 virstan päästä muuttaneen nuoren Jakovin avulla, joka hänkin oli viinamäen miehiä, mutta kun oli karhun kautta vannonut pysyvänsä

Kuvataiteilija Aino Neuman-Allin (1879–1958) maalaama muotokuva Artturi Kannistosta paljastettiin Kanniston syntymäpäivänä postuumisti 12.5.1950. (SUSA 55, vuosikertomus v:ltä 1950.) Muotokuva on esillä Suomalais-Ugrilaisen Seuran tiloissa Helsingissä.

puoli vuotta viinasta erossa, hän sopi Kannistolle murteeseen perehdyttäjäksi. Hiukan murteeseen tutustuttuaan Kannisto alkoi työn mainitun kuuron Jermalain kanssa. Näitten kokemusten kautta tutkijalle kävi yhä selvemmäksi, että jos vogulimurteet halutaan saada

dokumentoiduiksi, dokumentoinnin on tapahduttava saman tien, niin kuoleman kielissä olevina hän länsimurteet kohtasi. Näiden mansimurteitten puhujia ei ole enää pitkiin aikoihin ollut. Murteet ovat siis kuolleet. Vähemmän sisukas ja sitkeä tutkija olisi ehkä näiden keruukokemusten jälkeen jo pakannut reppunsa ja palannut kotiin. Elokuussa 1904, kun suurimmat vaikeudet jo olivat takana, Kannisto kertookin kirjeessä veljelleen retken alkuvaiheista seuraavaa:

Vaikeudet oli siksi suuret että lienen joskus ajatellut kampsujeni kokoilemista. Mutta yritin uudestaan ja vähitellen työ alkoi, vaikkakin ensin huonomaisesti, menestyä. Nyt olen jo suurimmat vaikeudet voittanut. Ja nyt huomaan että tämä 'Siperian-koulu' on minulle ollut hyvin terveellinen.
(Tytti Kannisto 1963, 124.)

Tutkijan onneksi länsimurteitten jälkeen vuorossa olleella alueella oli hiukan parempaa tulossa. Pohjoismurteisiin kuuluvan Ylä-Lozvan murteen alueen voguleja oli vain satakunta, mutta kaikki olivat kansallisuutensa ja kielensä säilyttäneitä, tosin venäjääkin osattiin hyvin yleisesti, ainakin jotenkuten. Ylä-Lozvan alueelta Kannisto saikin talteen folklorea ja sanastoa runsaammin kuin aiemmista kohteistaan. Pitkähkön ajan Ylä-Lozvalla viivyttyään Kannisto matkasi eteläisten vogulien asuinalueelle Tavdalle. Matka oli hänen mukaansa ”melkoinen veneretki”, 717 virstaa (Tytti Kannisto 1963, 104; venäjänvirsta on 1067 m), siis pitkästi kahdeksattasataa kilometriä. Tavdan voguliväestö oli suurelta osin tataarilaistunut, ja kun seutu oli maanviljelykseen soveliaista, sinne oli siirtynyt valtiovallan tuella venäläistä väestöä Euroopan puolelta. Vain kieli enää erotti voguliväestön venäläisistä. Kannisto löysi melko hyviä informantteja ja onnistuikin merkittävässä määrin saamaan talteen folklorea ja sanastoa, mikä varsinkin äännehistorian tutkimuksen kannalta on osoittautunut tärkeäksi, koska murre on erityisesti vokaalistoltaan muita murteita konservatiivisempi. Kanniston laskelmien mukaan etelävogulin osaajia oli runsaat 300. Nykyisin tämäkin murre on hävinnyt.

Syksystä 1901 alkuvuoteen 1904 Artturi Kannisto oli työskennellyt häviämässä olleiden voguliryhmien keskuudessa. Maaliskuussa 1904 hän saapui Kondan jokialueelle, jossa vogulin kieli oli vielä

elinvoimainen. Samoin pyyntielinkeinot (metsästys ja kalastus) olivat yhä vogulien elämänmuodon keskeisalueita. Seudun venäläisetkin puhuivat metsästys- ja kalastusasioista voguliksi. Kanniston keräämistä väestötiedoista selviää, että Kondan alueella oli miltei 2000 vogulintaitoista vogulia. Keruutulos oli sen mukainen. Esimerkiksi muuan etevä alakondalainen tarinankertoja (Afanasi) oli Kanniston palveluksessa kuukauden. Tuloksena oli merkittävä määrä erityisesti sota- ja sankaritarinoita. Myös Kondan alueen murteista tutkija keräsi suursanaston. Tällaisiin tuloksiin pääseminen vaati paljon sekä kerääjältä että informanteilta. Kirjoittaessaan juuri Kondalta omaisilleen Kannisto kertoo:

Työni sujuu vanhaan tapaa. Palkkaamani, n. viidenkymmenen vuotiaan ukon kanssa istun joka päivä kahdeksan tuntia vogulin sanoja kirjoitellen. (Tytti Kannisto 1963, 121.)

Sisukas ja erittäin keskittymiskykyinen Kannisto kesti tällaista työtahtia huomattavasti paremmin kuin kielimestarit, jotka usein häipyivät omille teilleen: metsästämään, kalastamaan tai muuten vain ulkoilmaelämään. Vaikka kielitilanne näytti päällisin puolin hyvältä, kun vogulintaitoista väkeä oli runsaahkosti, murheekseen tutkija havaitsi nuorimman vogulisukupolven jo osittain venäläistyneen (vuonna 2007 päivitetty uhanalaisten kielten luettelo kertoo Kondan mansien eli itämansien lukumäärän olevan 10; luku on kysymysmerkillä varustettu). Kondan alueella Kannisto työskenteli vuoden verran. Paitsi kielialueesta hän keräsi myös esineitä Kansallismuseolle. Yli kolme ja puoli vuotta tutkija oli tehnyt työtä rankoissa oloissa. Oli loman aika. Kondalta Kannisto matkusti Suomeen. ”Lomaa” kesti huhtikuun alusta heinäkuun loppuun 1905.

Tutkimusohjelmasta oli vielä jäljellä Sosvan jokialueen murteen kartoitus. Lisäksi piti koota väestötietoja voguleista. Sosvan alueen vogulia puhuvia oli vielä yli 2000. Elämänlaatu oli parempi kuin muualla. Kieli, tavat, puvut, asumukset, ajattelutapa, maailmankuva ja uskonnolliset käsitykset, kaikki oli täällä hyvin alkuperäisellä ja samalla eheällä kannalla (Korhonen 1983, 132).

Venäläisyys ei ollut vielä paljon vaikuttanut. Rikkaasta kansanperinteestä Kannisto saikin talteen paljon runoja, satuja, lauluja ja

rukouksia. Tällä toisella matkajaksolla Kannistolla oli mukana fonografi, jolla hän äänitti melodioita (113 kpl). Sosvan alueelta Kannisto sai myös talteen erityisen arvokasta mytologista tietoa, ennen muuta tietoa uhrimenoista ja karhukultista. Peijaismenoihin asukkaiden luottamuksen saavuttanut Kannisto pääsi osallistumaan kaksikin kertaa. Sosvalla työ päättyi kesäkuun alussa 1906, jolloin kaikki vogulin päämurteet oli tutkittu ja koko vogulien silloinen valtaisa asuma-alue kuljettu. Kannisto palasi kuitenkin vielä aikaisemmille jäljilleen: Pelymkalla ja Vagilskissa hän täydensi ja tarkisti aiemmin keräämäänsä materiaalia. Pelymkalta hän onnistui vielä merkitsemään muistiin kansanrunoutta ja melodioita, joista hänen mukaansa useimmat olisivat menneet laulajiensa mukana hautaan. Sosvan, Pelymkan ja Kondan alueilta fonografin avulla kerättyjä melodioita on kaikkiaan noin 150. Kondan alueellekin Kannisto siis vielä palasi lähinnä täydentämään kansatieteellisten esineiden kokoelmaa. Varsinkin ostjakilaista esineistöä kertyi näiltä seuduilta runsaasti, ja runsaamminkin olisi kertynyt, mutta esineistöihin käytettävissä olleet varat olivat loppuneet. Vogulilaismatkan loppujakso suuntautui Tobolskiin, jossa tehtyjen arkistotutkimusten jälkeen Artturi Kannisto matkasi kohti kotimaata, jonne hän ehti jouluksi 1906.

Matkan saalis

Leksikaalista materiaalia kertyi 11 murteesta yhteensä 30 000 oktavo-kokoista lippua, joiden sisältöä Kannisto kuvaa itse seuraavasti:

Kustakin sanasta olen pitänyt välttämättömänä kirjoittaa sen tärkeimmät taivutusmuodot mutta myös lukuisia esimerkkejä valaisemaan sanan ja sen eri muotojen käytäntöä ja merkitystä jatkuvassa puheessa; tällä tavoin sanastoni sisältää runsaasti lauseopillisiäkin aineksia. Sanastotyötä systemaattisesti suorittaessani olen yksin tein saanut laajoja selontekoja vogulin kansan aineellisesta ja henkisestä elämästä sen eri puolilta, nk. elinkeinoista, asunnoista, puvuista, taloudellisista ja yhteiskunnallisista oloista, tavoista, huvituksista, uskonnollisista käsitteistä. (Kannisto 1908, 7.)

Sanalippujen merkinnät ovat selkeitä ja tarkkoja, ja Kannisto on liittännyt tarvittaessa sanoihin huomautuksia, kuten ”ongittu, mutta kai varma”, ”toisella kertaa [kielimestari] ei sanaa tuntenut”. Sanaston Kannisto ehti järjestää itse palattuaan kotimaahan.

Folklorekokoelma: Artturi Kannisto tallensi voguleilta valtavan määrän kansanrunoutta: sota- ja sankaritarinoita, satuja, myyttistä ainesta, karhulauluja ja peijaisesityksiä, kohtalolauluja, valituslauluja, lastenloruja, arvoituksia. Edellä on jo mainittu 150 tallennettua melodiaa.

Etnografisia esineitä Kannisto toi Siperiasta noin 650.

Väestötiedot: Kanniston suorittama ”väestönlaskenta” sisältää varsin tarkat tiedot silloisten vogulikylien asukkaista ja heidän kielitilanteestaan. Kerätyt tiedot muokkasi ja julkaisi Jorma Nevalainen vuonna 1969 (Statistik über die Wogulen, *SUSA* 70,4).

Valokuvia on matkalta yli 200.

Aineistojulkaisuja

Kannisto suomensi folkloretekstit itse ja laati niihin sanasto- ja asia-selityksiä. Hän oli pitänyt folklorististen ja muiden kielennäytteiden julkaisemista täysin mahdottomana tehtävänä muille kuin kerääjälle. Kielioppi- ja sanastomateriaalin julkaisu oli hänestä mahdollista vieraallekin. (Artturi Kannisto 1933, 17.) Siksi hän kaiketi keskittyi juuri folkloretekstien kääntämiseen ja selittämiseen. Vuonna 1933 oli alkanut Matti Liimolan työskentely Suomalais-Ugrilaisen Seuran stipendiaattina Artturi Kanniston apulaisena vogulilaisaineiston julkaisutyössä. Tuolloin oli jo täysin selvää, että Siperia oli pysyvästi sulkeutunut suomalaisilta tutkijoilta. Aineistoja oli siis muokattava ilman kenttätöön antamia tarkistus- ja korjausmahdollisuuksia. Työ keskeytyi vain sodan aikana, kun alkuperäisaineisto oli pommi-suojassa ja Liimola sodassa. Vuosien työn tuloksena Kanniston tallettamasta materiaalista syntyi kuusiosainen, yli 2800 painettua sivua käsittävä *Wogulische Volksdichtung* -sarja [Gesammelt und übersetzt von Artturi Kannisto, bearbeitet und herausgegeben von Matti Liimola; I *Texte mythischen Inhalts* (1951), II *Kriegs- und Heldensagen* (1955), III *Märchen* (1956), IV *Bärenlieder* (1958), V *Aufführungen*

beim Bärenfest (1959), VI *Schicksalslieder, Klagelieder, Kinderreime, Rätsel, Verschiedenes* (1963)], joka sisältää alkuperäistekstit, saksankieliset käännökset ja perusteelliset kommentaarit (yli 8500 kpl). Osat ovat Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksien numerot 101, 109, 111, 114, 116 ja 134. Vuonna 1982, liki kaksi vuosikymmentä viimeisen varsinaisen osan ilmestymisen jälkeen, julkaistiin sarjan 7. osana Matti Liimolan aloittama ja Vuokko Eiraksen valmiiksi saattama kolmisentuhatta hakusanaa sisältävä *Wörterverzeichnis zu den Bänden I–VI* (SUST 180). Kanniston keräämät 150 melodiaa julkaisi A. O. Väisänen yhdessä K. F. Karjalaisen keräämien ostjakkilaisten melodioitten kanssa vuonna 1937 (*Wogulische und ostjakische Melodien*. SUST LXXIII).

Kanniston tarkoituksena oli laatia systemaattinen kuvaus vogulien vanhasta uskonnosta. Hän poimikin leksikaalisesta materiaalista ja folklorekokoelmastaan mytologisen aineksen. Hän itse ei sitä ehtinyt julkaista. Materiaalin julkaisivat vuonna 1958 E. A. Virtanen ja Matti Liimola teoksena *Materialien zur Mythologie der Wogulen* (SUST 113). Teos sisältää aineistoa ihmisen syntymästä kuolemaan, vogulien maailmankäsityksestä, jumalista, haltijoista, pyhistä luonnonpaikoista, uhrimenoista, vannomisesta, karhuun liittyvistä uskomuksista ja menoista, enteistä jne. Puolisen vuosisataa myöhemmin (2007) ilmestyi monien vaiheiden jälkeen Ildikó Lehtisen ja Jenni Souraman toimittamana teos *Vogulien (mansien) kansankulttuuri. Artturi Kanniston kansatieteellisiä muistiinpanoja 1901–1906* (Suomalais-Ugrilaisen Seuran kansatieteellisiä julkaisuja 17). Se kuvaa mm. elinkeinot ja asunnot. Teoksen kuvituksena on Kanniston ottamia valokuvia. Melkoinen osa tämänkin teoksen materiaalista on peräisin sanastokokoelmasta, joka leksikaalisen runsautensa ohella on siis myös vanhan vogulikulttuurin, niin aineellisen kuin henkisenkin, oivallinen tietopankki. Teoksen toimittajat toteavat Kanniston tavoittaneen mansien omaa käsitemaailmaa ja kulttuurin sisäistä logiikkaa. Artturi Kanniston keräelmien osuus myös Tyyni Vahterin mahtavassa *Obinugrilaisten kansojen koristekuosit* -teoksessa (Suomalais-Ugrilaisen Seuran kansatieteellisiä julkaisuja IX, 1953) on huomattava.

Tutkimuksia ja muita julkaisuja

Artturi Kanniston tutkimus- ja julkaisutoiminta Siperian-vuosien jälkeen perustui luonnollisesti tärkeimmältä osaltaan matkalla kerättyyn aineistoon. Ensimmäinen laaja tehtävä oli vogulin kielen monivivahteisten vokaalisuhteitten ja niiden historian tutkiminen, jonka tuloksena oli väitöskirja *Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe im Wogulischen vom qualitativen Standpunkt* (SUST XLVI, 1919). Vokalisemia käsitteli Kanniston seuraavakin tutkimus *Die Vokalharmonie im Wogulischen* (FUF XIV: 41–81, 1921). Eteläisten ja itäisten vogulimurteiden puhujat olivat olleet kauan tataarien naapureita. Vogulin tataarilaisista lainoista, joista vanhimmat saattavat olla 1300-luvulta, Kannisto laati monografian *Die tatarischen Lehnwörter im Wogulischen* (FUF XVII: 1–264, 1925). Se sisältää yli 500 sanavertailua. *Vogulien aikaisemmista asuma-aloista paikannimitutkimuksen valossa* (Suomi V:2, 1923) on ansiokas tutkimus, joka osoittaa vogulien aiempien asualueitten ulottuneen etelässä Tjumenin, Irbitin ja Jekaterinburgin kaupunkien lähelle ja Uralin länsipuolellakin laajalle Ufan, Kaman, Vytšegdan ja Petšoran jokialueilla.

Vuosien mittaan Kannisto kirjoitti myös paljon obinugrilaisesta kulttuurista: *Über die wogulische Schauspielkunst* (FUF VI: 213–237, 1906), *Voguulien kohtalolauluista* (Suomi V:10, 1930), *Über die Tatuierung bei den Ob-ugrischen Völkern* (SUST LXVII, 1933), *Obinugrilaisten kansain vannontatavoista* (Suomi V: 16, 1933), *Über die Bärenzeremonien der Wogulen* (1938). Nämä julkaisut ovat arvokasta materiaalia vogulien henkisen kulttuurin tuntemuksen kannalta. Osa niistä julkaistiin myös ranskaksi, unkariksi tai venäjäksi.

Kanniston kokoelmien ja julkaistun aineiston käytöstä kielitieteellisissä tutkimuksissa

Vaikka yhdentoista vogulimurteen sanastot käsittävää 30 000 sanalipun ainesta ei ole vielä kukaan sanakirjan muodossa käytettävissä, sitäkin Kanniston keräämää materiaalia on voitu käyttää tutkimusten aineistona. Esimerkiksi Kanniston vokalismitutkimuksissa ja tataarilaisia lainoja käsittelevässä monografiassa on sanoista esitetty kaik-

kien niiden murteitten muoto, joissa sana esiintyy, joten niistä on saatu leksikaalista materiaalia melko kätevästi. Samoin vuosina 1951–1963 ilmestynyttä *Wogulische Volksdichtung* -sarjaa ovat monet tutkijat hyödyntäneet poimimalla siitä ainesta kielen eri alueita koskeviin tutkimuksiin. Jonkin verran on sanastokokoelman parissa varsinaisesti kulloinkin työskennellyt tutkija (Matti Liimola, Vuokko Eiras) voinut antaa tietoja niitä tarvitseville tutkijoille.

Seuraavassa jaksossa esitellään muutamia tutkimuksia, joissa Kanniston materiaali on joko aivan keskeinen tai ainakin tärkeä. Vokalismitutkimuksista tunnetuin on Wolfgang Steinitzin *Geschichte des wogulischen Vokalismus* (Berlin 1955). Tekijä mainitsee (s. 13), että hänen tutkimuksensa perustana on Kanniston vokalismitutkimuksessa ja muissa kirjoituksissa sekä Matti Liimolan kirjoituksissa esiintyvä materiaali sekä Liimolan avulla sanastokokoelmasta saatu melkoinen sanamäärä. Samassa yhteydessä hän kiittää Kanniston kokoelmia laajuudesta, yksityiskohtaisuudesta ja yhtenäisyydestä. Vaikka tutkija moittikin Kanniston suorastaan naturalistista äänneiden merkintätapaa, hän totesi sen kuitenkin aikaisempien tutkijoiden foneettisesti puutteellista merkintätapaa kelvollisemmaksi ja sellaisena foneemien selvittämiseen soveliaaksi. Tällaista laajaa (n. 350 s.) tutkimusta ei ilman Kanniston materiaalia olisi kannattanut ryhtyä toteuttamaan.

László Hontin obinugrilaista vokaalihistoriaa selvittelevän tutkimuksen *Geschichte des obugrischen Vokalismus der ersten Silbe* (Budapest 1982) aineisto on vogulin osalta samoista lähteistä ja tietysti myös Steinitzin tutkimuksesta. 724 sanavertailua käsittävistä ”todistusaineistossa” on vain hyvin harvoja vertailuja, joissa ei ole mukana juuri Kanniston vogulilaista sana-ainesta.

Vogulin kielen lainasanastoa koskevat tutkimukset ovat saaneet aineistoa Kanniston matkan tuloksista, vaikkakin enimmäkseen välillisesti. Varsinkin Kanniston väitöskirja ensitavun vokaalihistoriasta on ollut kelpo aineistolähde lainasanojen tutkijoille, koska siinä syrjääniläis-, tataarilais-, venäläis- tai samojedilaisperäisenä pidetty sana-aines on esitetty erillisinä ryhminä, joten se tarjoaa jo eräänlaisen (harvan) rungon lainatutkimuksen lähtökohdaksi. Vogulin tataarilaisista lainoistahan Artturi Kannisto kirjotti itse monografian.

Béla Kálmán julkaisi vogulin venäläisistä lainoista monografian *Die russischen Lehnwörter im Wogulischen* (Budapest 1961). Tärkeinä lähteinä hän mainitsee (s. 14) Kanniston tutkimukset sekä *Wogulische Volksdichtung* -sarjan, jonka viisi ensimmäistä osaa hänellä oli käytössä. Vuonna 1955 Kálmán oli päässyt Suomessa käydessään Matti Liimolan luona vilkaisemaan alkuperäistä sanalipustoakin.

Samana vuonna (1961) kun Kálmánin lainamonografia ilmestyi, alkoi Károly Rédei tutkia vogulin syrjääniläisiä lainoja. Samoista Kanniston aineslähteistä hänkin ammensi. Matti Liimola toimitti hänelle myös alkuperäiskokoelmista tietoja. Vuonna 1970 ilmestyi Budapestissa Rédein tutkimus *Die Syrjänischen Lehnwörter im Wogulischen*. Teoksen 346 sana-artikkelista 252:ssa on mukana Kanniston materiaalia yksinomaan tai muun materiaalin ohessa. Myös Y. H. Toivosen *Über die syrjänischen Lehnwörter im Ostjakischen* -tutkimuksen (FUF XXXII, 1956) vogulilainen vertailuaine on paljolti peräisin Kannistolta.

Éva Korenchyn tutkimuksen *Iranische Lehnwörter in den obugrischen Sprachen* (Budapest 1972) vogulin tiedot ovat ensi sijassa Kanniston töistä peräisin. Muista sanastotutkimuksista (eilaanasanatutkimuksista) mainittakoon Marianne Sz. Bakró-Nagyn *Die Sprache des Bärenkultes im Obugrischen* (Budapest 1979), jonka sanasto-osio sisältää 486 obinugrilaisen karhukultin sanaa, lähteinä vogulin osalta mm. *Wogulische Volksdichtung* I–VI sekä E. A. Virtasen ja Matti Liimolan julkaisema *Materialien zur Mythologie der Wogulen*.

Etymologiset sanakirjat ovat hyötäneet Artturi Kanniston Siperian-matkasta: ainesta löytyy niin *Suomen kielen etymologisesta sanakirjasta* (Helsinki 1955–1978) kuin *Suomen sanojen alkuperä-teoksesta* (Helsinki 1992–2000). Samaan käyttäjäjoukkoon kuuluu myös *Uralisches etymologisches Wörterbuch* (Wiesbaden 1988) sekä Berliinissä 1961–1993 ilmestynyt *Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache*, jonka toimittajat saivat sanamateriaalia Kanniston aineistosta Matti Liimolan ja jonkin verran myös myöhemmin Vuokko Eiraksen kanssa käymänsä kirjeenvaihdon kautta.

Muoto-opin tutkimuksista, joissa puheena oleva materiaali on keskeinen, on syytä erityisesti mainita Matti Liimolan väitöskirja *Zur historischen Formenlehre des Wogulischen I. Flexion der Nomina* (SUST 127, 1963).

Obinugrilaiskielten keskeistä problematiikkaa on tutkinut myös Ulla-Maija Kulonen (nyk. Forsberg). Hänen väitöskirjansa *The Passive in Ob-Ugrian* (SUST 203, 1989) vogulilainen materiaali on peräisin Wogulische Volksdichtung -sarjasta. Yksi oppikirjakin on Artturi Kanniston Keski- ja Ala-Kondan murteista keräämän tarina-aineksen perusteella tehty: Ulla-Maija Kulosen *Itämansin kielioppi ja tekstejä* (Apuneuvoja suomalais-ugrilaisien kielten opintoja varten XV, 2007). Aiemmat oppikirjoiksi soveliaat teokset ovat perustuneet mansin pohjoismurteeseen/kirjakieleen, joten tämä itämansiin perustuva teos on erittäin tervetullut lisä laajemman mansiin tutustumisen mahdollistajana.

Artturi Kanniston aineisto ei vielä ole likimainkaan tyhjiin ammennettu. Vogulissa on vielä paljon tutkimatonta alaa, jolla kokoelmat ovat korvaamattomat, esimerkiksi sananmuodostus- ja taivutusopin tutkimus, samoin monet lauseopin ongelmat. Laatunsa puolesta kokoelmat tarjoavat mahdollisuuksia vaikkapa etnolingvistiikan tutkimukseen. Kun suuri osa vogulin kielen vielä 1900-luvun alkuvuosina edes jotenkin elossa olleista murteista on nykyään kuollut, Artturi Kanniston merkitystä tuon kielen perusteellisena dokumentoijana voitaneen lyhyesti kuvata Jakob Grimmin sanoin: ”Es gibt ein lebendigeres Zeugnis über die Völker als Knochen, Waffen und Gräber, und das sind ihre Sprachen.”

Lähteet ja lyhenteet

- Kannisto, Artturi 1908: Matkakertomus vogulimailta V. – *SUSA* XXV,5. 1–8.
- Kannisto, Artturi 1933: Das Publikationsprogramm der Finnisch-ugrischen Geschellschaft. – *SUSA* XLVI,3. 12–31.
- Kannisto, Tytti 1963: Artturi Kanniston tutkimusmatkat Siperiassa. – *SUSA* 64,1. 1–161.
- Korhonen, Mikko 1983: Etäsukukielten tutkijoita. – Mikko Korhonen, Seppo Suhonen, Pertti Virtaranta: *Sata vuotta suomen sukua tutkimassa. 100-vuotias Suomalais-ugrilainen Seura*. 53–154. Espoo: Weilin+Göös.
- Mikkola, Joos. J. 1902: Suomalais-ugrilaisen Seuran vuosikertomus v. 1901. – *SUSA* XX,4. 39–46.
- SUSA* = *Suomalais-Ugriilaisen Seuran Aikakauskirja*

Edellisellä aukeamalla: U. T. Sireliuksen ottama kuva hantilaisista naisista Kargasokin markkinoilla Vasjuganjoella 18.6.1898. Museovirasto SUK 36:414.

PAULA KOKKONEN

Jatkosodan komilaiset sotavangit kielenoppaina

Tämä monin paikoin tuoreilla tiedoilla täydennetty artikkelini pohjautuu Unkarissa vuonna 2004 julkaistuun artikkeliini *Jatkosodan suomensukuiset sotavangit kielenoppaina ja heimosotureina* (Urálisztikai Tanulmányok 14. *Permiei, finnek, magyarok. Írások Szij Enikő 60. születésnapjára*. Szerkesztők: Csepregi Márta és Várady Eszter. Budapest 2004.).

Sotavankeja on käytetty kielenoppaina niin Suomessa kuin muual-
lakin maailmassa. Ensimmäisen maailmansodan aikoihin monet tiedemiehet, kuten Ödön Beke, Antal Klemm, Robert Lach ja Ernst Lewy suorittivat tutkimuksiaan suomenheimoisten sotavankien keskuudessa. Virossa toisen maailmansodan sotavankeja kielenoppaina käyttivät professorit Julius Mark, Juulius Mägiste ja tohtori Alo Raun. (Penttilä, 1942, 149.) Vasta äskettein näkivät päivänvalon akateemikko Paul Aristen vuosina 1941–1942 komilaisilta sotavangeilta keräämät kieli- ja kansatieteelliset käsikirjoitukset: ne julkaistiin Virossa kaksiosaisena *Komi rahvaluulet* -postuumijulkaisuna (Tartu 2005, 2006).

Nelisenkymmentä vuotta ehti Suomalais-Ugrilaisen Seuran arkistossa odotella käsittelyä ja julkaisemista käsikirjoitusaineisto, jonka oli kerännyt dosentti Toivo Emil Uotila (1897–1947) jatkosodan aikana haastatteleamalla komilaisia sotavankeja suomalaisilla vankileireillä. Varhaisen kuolemansa vuoksi Uotila ei ehtinyt käsitellä aineistoaan painokuntoon. Suomalais-Ugrilaisen Seuran vuosikertomus vuodelta 1947 kertoo hänestä seuraavaa:

T. E. Uotila oli syntynyt heinäkuun 2. päivänä 1897 ja oli kuollessaan maaliskuun 30. päivänä 1947 siis vasta 49 vuoden ikäinen. Hänessä Seura menetti etevän permiläiskielten erikoistuntijan – –. Vieraan julkaistavaksi jäivät myöskin ne huomattavat aineskokoelmat, jotka Uotila itse jatkosodan aikana keräsi syrjäniläisiltä ja votjakkilaisilta sotavangeilta. (SUSA LIV,4, 21–22.)

Vasta 1980-luvulla Uotilan aineistoa ryhdyttiin työstämään painokuntoon. Käsikirjoitusmateriaali käsittää n. 80 vihkoa, ja siitä tuli Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksiin viisiosainen murre- ja kansanperinnetekstisarja nimellä *Syrjänische Texte* (kominkieliset tekstit saksankielisine käännöksineen), jonka laajuus on 1 970 sivua. Tekstit on kerätty 47 sotavangilta; heistä 12 oli komipermjakkia ja 35 komisyrjäniä. Sarjan viimeinen osa koostuu yhden ainoan sotavangin repertoaarista.

Tutkimushankkeet syntyvät

Valtion tieteellinen Itä-Karjalan toimikunta oli kehottanut vuoden 1941 alussa tieteellisiä seuroja suunnittelemaan miehitettyjä alueita koskevaa tutkimusta. Suomalais-Ugrilaisen Seuran aloitteesta muodostettiin keväällä 1942 erityinen toimikunta sotavankien tieteellistä tutkimusta suunnittelemaan. Seuran lisäksi toimikunnassa olivat edustettuina Suomalainen Tiedekatemia, Suomalainen Lääkäri-seura Duodecim ja Kalevalaseura. Työhön osallistui myös yksityisiä tutkijoita. Toimikunta oli esittänyt opetusministeriölle suunnitelman näitä tutkimuksia varten ja anonut sen toteuttamiseksi 100 000 markan määrärahaa. Sen opetusministeriö oli myöntänyt toimikunnalle. (SUSA LII,7, 9.)

Suomalais-Ugrilaisen Seuran vuosikertomus vuodelta 1942 huo-kuu intoa uusien kenttäyömahdollisuuksien avauduttua.

Kuluvan vuoden aikana on Seuran työaloilla taas pitkistä aikaa voitu päästä tutkimaan itse eläviä kieliä, jotka suomalais-ugrilaisella alalla edelleenkin ovat kaiken tutkimuksen arvokkain ja useimmissa tapauksissa myös runsain lähde. Tämän tervetulleen mahdollisuuden ovat

tarjonneet voitokkaan armeijamme ottamat sotavangit, joiden joukossa ovat edustettuina melkein kaikki suomalais-ugrilaiset kansat ja suuri joukko muitakin Venäjän eri kansallisuuksia. – – Suunnitelman mukaan tutkimusohjelmaan kuuluivat kielitieteelliset, kansatieteelliset ja sosiologiset sekä antropologiset ynnä veritutkimukset sekä lisäksi sävelmien keräys. Useistakin syistä, joista huomattavin on nuorempien tutkijavoimien jatkuva sotapalveluksessa olo ei tutkimuksia ja keräyksiä ole kaikilla aloilla vielä saatu suunnitelmien mukaisesti käyntiin. (SUSA LII,7, 8–9.)

Painetut julkaisut T. E. Uotilan vuosina 1942–1943 keräämästä sotavankiaineistosta:

- *Syrjänische Texte. Band I. Komi-Permjakisch. Gesammelt von T. E. Uotila. Übersetzt und herausgegeben von Paula Kokkonen. SUST 186. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 1985. (297 sivua.)*
- *Syrjänische Texte. Band II. Komi-Syrjänisch: Ižma-, Pečora- und Vym-Dialekte. Gesammelt von T. E. Uotila. Übersetzt und herausgegeben von Paula Kokkonen. SUST 193. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 1986. (241 sivua.)*
- *Syrjänische Texte. Band III. Komi-Syrjänisch: Luza-, Letka-, Ober-Sysola-, Mittel-Sysola-, Prisyktyvkar-, Unter-Vyčegda- und Udora-Dialekte. Gesammelt von T. E. Uotila. Übersetzt und herausgegeben von Paula Kokkonen. SUST 202. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 1989. (401 sivua.)*
- *Syrjänische Texte. Band IV. Komi-Syrjänisch: Ober-Vyčegda-Dialekt. Gesammelt von T. E. Uotila. Übersetzt und herausgegeben von Paula Kokkonen. SUST 221. Helsinki 1995. (521 sivua.)*
- *Syrjänische Texte. Band V. Komi-Syrjänisch: Ober-Vyčegda-Dialekt, M. Žikins Texte. Gesammelt von T. E. Uotila. Übersetzt und herausgegeben von Paula Kokkonen. SUST 252. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 2006. (513 sivua.)*

Aarni Penttilä näkee kenttätöiden pysähtymisen pariksimyymeneksi vuodeksi synnyttäneen patoutunutta tieteellistä mielenkiintoa sukukansoja kohtaan:

Se kymmenissätuhansissa laskettava puna-armeijalaisten joukko, jonka Suomen voittoisa sotaväki on sulkenut vankileireihin, on – niinkuin arvata sopii – kansalliselta kokoomukseltaan kirjava. Jo yhdessä ainoassa vastaanottoaikassa on saatettu todeta kolmeakymmentä eri kansallisuutta. Vankien joukossa on ymmärrettävästi myös suomalais-ugrilaisten kansanheimojen jäseniä, luultavasti useimpien kansojen miehiä. – Näillä suomalais-ugrilaisten kansojen edustajilla on meille, kuten usein on huomautettu, tieteellistä mielenkiintoa. (1942, 148–149.)

Kielitieteen osalta tutkimustoiminta käynnistyi vuonna 1942. Seura oli kutsunut unkarilaisen tohtori Jenő Juhászín tarkistamaan mokšamordvalaisten sotavankien avulla sanakirjansa käsikirjoituksen. Maisteri Kaino Heikkilä keräsi aineksia mordvan johto-opin alalta. Dosentti Erkki Itkonen tutki viiden viikon ajan marin kieltä. Professori Gustav Schmidt oli tutkinut eräitä vähän tunnettuja kaukasialaisia kieliä. Professorit Martti Airila ja Antti Sovijärvi olivat tutkineet lyhyehkön ajan vepsän kieltä sotavankeja kielenoppaina käyttäen. Dosentti T. E. Uotila oli harjoittanut kesäkuun puolivälistä jatkuvasti tutkimuksia sotavankileirissä ja saanut saanut kokoon suuren määrän komin tekstejä sekä jonkin verran udmurtin kielennäytteitä ja sanastoa. (SUSA LII,7, 9–10.)

Tässä yhteydessä on lopuksi kiitollisuudella mainittava, että sekä Päämajan että kotijoukkojen esikunnan taholta on suojeasti ja ymmärtämyksellä suhtauduttu näiden tutkimusten harjoittamiseen ja annettu toimikunnalle monin tavoin arvokasta apua. (SUSA LII,7, 10.)

Seuraavien vuosien (1943–1944) vuosikertomuksista voidaan lukea sotavankien keskuudessa suoritettujen tutkimusten ongelmista. Tutkimukselle oli haitaksi, että eri suomensukuisten kansojen edustajat ovat hajallaan eri sotavankileireillä.

Sotavankien keskuudessa suoritetuista tutkimuksista, joita poikkeukselliset olot erikoisesti kuluneen vuoden aikana ovat suuresti haitanneet, voidaan mainita seuraavaa. Maisteri A. Joki on yhteensä noin 2 kuukauden aikana kerännyt aineistoa kolmesta pohjoisturkkilaisesta kielestä – –. Dos. Erkki Itkonen on työskennellyt vähän toista kuukautta erzämordvalaisen kielenoppaan kanssa – –. (SUSA LII,5, 11.)

Sotavankien keskuudessa suoritetuista tutkimuksista, joiden alullepanosta viime vuosikertomuksessa kerrottiin, voidaan kuluneen vuoden osalta mainita seuraavaa. Dosentti T. E. Uotila on kuuden kuukauden ajan kerännyt eri sotavankileireillä syrjäjänin ja jonkin verran myös votjakin ja tšeremissin kieliainesta, etupäässä tekstejä. Dos. E. Itkonen on 3 1/2 kuukauden aikana työskennellyt kolmen tätä tarkotusta varten Helsinkiin tuotetun tšeremissisotavangin kanssa. – – Nuorempien tutkijain sotapalveluksessa olo on aiheuttanut, että tutkimuksia ei ole toistaiseksi voitu suorittaa siinä laajuudessa kuin alunperin oli suunniteltu ja kuin tarjolla oleva harvinainen tilaisuus edellyttäisi. (SUSA LIII,5, 3–4.)

Sotavangit ryhmiteltiin etnisin perustein

Järjestelyleireille Nastolaan ja Pieksämäelle kuljetetut neuvostoliittolaiset sotavangit ryhmiteltiin paitsi sotilasarvon (upseerit, alipäällystö, miehistö) myös kansallisuuden mukaan. Suomelle myötämielisiin vähemmistökansallisuuksiin kuuluvan miehistön ja alipäällystön erottelu venäläisvangeista palveli nationalistista Suur-Suomen luomiseen tähtäävää toimintaa. Ryhmittelyn Eino Pietola katsoo olleen pitkälle vietyä rasismia erikoisleireineen, jossa suomenheimoiset vangit saivat kaloripitoisimman muona-annoksen ja useissa tapauksissa pääsyn maatiloille työmieheksi. Vankien yhteydenpito omaisiinsa nähtiin suotavana, koska tavoitteena oli ”luottamuksen herättäminen heidän omaisissaan suomalaisiin viranomaisiin ja heidän lähentämisenä suomalaisiin vastaista kansanyhteyttä silmälläpitäen”. (Laine 1982, 202–203; Pietola 1987, 18–22, 48–51, 97, 140–141.)

Päämajan pyynnöstä kansallisuuksien ryhmittelyn suoritti tiedusteluosaston toimistoupseeri kapteeni Hämäläinen. Ryhmittelyyn käytettiin kielentutkijoiden apua. Kotijoukkojen esikunnalla oli käytössään jaottelu, joka eritteli 89 Neuvostoliiton vähemmistökansallisuutta. (Pimiä 2007, 211–212.)

Eri kansallisuudet tuli ryhmitellä sotavankileireillä ja työpajoilla seuraavasti:

- A. Slaavilaiset kansat
(isovenäläiset, ukrainalaiset ja ns. ruteenit, valkovenäläiset ja puolalaiset)
- B. Turkkilais-tataarilaiset kansat
(tataarit, baškiirit, kirgiisit, uzbekit...)
- C. Suomalais-ugrilaiset kansat
I Etäisimmät
  - a. syrjäänit (komit) ja votjakit (udmurtit) voitiin pitää yhdessä
  - b. tšeremissit (marit) ja mordvalaiset (ersat ja mokšat) voitiin hätätilassa pitää yhdessä, mutta tšeremissit voitiin sijoittaa myös votjakkien ja Volgan tataarien kanssa.
 II Läheisimmät (ns. itämerensuomalaiset)
  - a. karjalaiset, vepsäläiset, vatjalaiset ja ns. inkerikot voitiin pitää yhdessä
  - b. Inkerin savakot ja äyrämöiset sekä ns. suomenmaakkokset sekä Karjalaan siirtyneet varsinaiset suomalaiset voitiin pitää yhdessä.
- D. Kaukasian kansat
(gruusialaiset, inguušit, tšetšeenit...)

Juutalaiset oli sijoitettava isovenäläisten kanssa. Volgan saksalaisia tuli kohdella myötämielisenä vähemmistökansallisuutena. (Pietola 1987, 59–60; Pimiä 2007, 211–212.)

Suomi otti 64 188 sotavankia, n. 2 000 sotavankia lukeutui suomenheimosiin. Suomeen tuotiin lisäksi Saksasta n. 2 200 suomen-sukuista vankia Itä-Karjalan asutustarkoituksessa. Sotavangeista palautettiin 44 453. Palautukset alkoivat välirauhansopimuksen mukaisesti syksyllä 1944. Leireillä oli kuollut n. 18 700 vankia. Kuolleisuusprosentti oli huikkea: 29,1 %. Vankien lisäksi Suomen oli luo-

vutettava myös yli 60 000 inkeriläistä. (Laine 1982, 366; Pietola 1987, 9–10, 213, 248–249.)

Kansallisarkisto käynnisti Suomen hallituksen vuonna 2004 antaman toimeksiannon mukaisesti tutkimushankkeen, joka sai nimekseen *Suomi, sotavangit ja ihmisluovutukset 1939–1955*. Siihen liittyy tietokanta Suomessa jatkosodan aikana 1941–44 kuolleista neuvostovangeista, joita tietokannan mukaan oli 18 095 henkilöä [http://kronos.narc.fi/ 26.3.2009]. Sen aloitussivulta löytyvällä sähköisellä lomakkeella voi etsiä tietoja henkilön nimen, kansallisuuden, sukupuolen, syntymäalueen, syntymävuoden, kuolinpäivän, kuolintavan, kuolinsyyn tai kuolinleirin perusteella. Valmiista hakuvalikosta valitsin (26.3.2009) kansallisuuden ”komi”: haku antoi 94 nimeä (syntymäpaikka ”Komi” antoi 77 nimeä). Näistä 94 sodassa kuolleesta komilaisesta ja Uotilan haastattelemista 47 sotavangista tulee yhteensä 141 komilaista. Tämän määrän komilaisia voidaan varmuudella sanoa olleen suomalaisilla vankileireillä. Mutta siinä ei ole kaikki.

T. E. Uotila haastatteli sotavankeja

T. E. Uotila oli toiminut päämajan määräämässä tehtävässä talvisodan aikana joulukuusta 1939 huhtikuun loppuun 1940. Jatkosodan aikana hän teki merkintöjä heimovangeista Hangon vankileirillä kirjaten siniharmaakantisiin vihkoihinsa tietoja työmaaleireistä ja työpisteistä, joissa komilaisia sotavankeja oli. Käsikirjoitusvihkosta lainaan esimerkkeinä seuraavanlaiset merkinnät:

- 63. *Sota S(airaal) Utti, lopetettu: Y 708 Tebenjkov Boris Nikolajevitš, välškäri, lääk. kand., synt. 2.8.21. Sisolskij rajion, selo Ushga (200 km Syktyvkarista). Intellig., sivistynyt.*
- 24. *VI Sv.järj.-leiri I:stä tulleet (Hankoon): Ä-5358 Potapov, Anatoli Ivanovitš, maanvilj., synt. 6.5.1918, Kortkeroskij r-n, Dodskij s/s, der. Dodj., ylikers.*
(SUS/tut Uotila)

Uotila haastatteli sotavankeja ainakin Hangossa ja Köyliössä. Kielenoppailtaan hän keräsi murrepiirteitä tarkaten kansanperinnetekstejä: satuja, tarinoita, arvoituksia, lauluja jne. Osasipa 32-vuotias Ivan Gabov viisi häätikuakin. Kustakin vangista on kirjattu vihkon alkuun lyhyt elämäkerta, joka päättyy usein sanoihin ”ja sitten jouduin vangiksi”. Vankeuteen liittyviä tapahtumia ja tunnelmia ei kuvata.

Sotavankien ikäjakauma edustaa kahta sukupolvea: vanhin (komipermjakki) oli syntynyt 1897. Vangiksi joutuessaan hän oli 45-vuotias; samanikäinen oli haastattelija Uotilakin. Neljä nuorinta olivat syntyneet vuonna 1921, vangiksi joutuessaan heistä nuorin oli vielä 19-vuotias. Alle 30-vuotiaita oli puolet vangeista. Kolmea komilaista sotavankia (heidän murretekstinsä on julkaistu *Syrjänische Texten* 3. niteessä) Uotila haastatteli Köyliössä, jossa sijaitsi upseerivankileiri. He olivat

- 29-vuotias Pavel Ivanovitš Bugajev (joutunut vangiksi 1.9.1941)
- 27-vuotias Parfjon Aleksejevitiš Kuljanov (joutunut vangiksi 16.12.1941)
- 23-vuotias Aleksei Nikolajevitiš Lekanov (joutunut vangiksi 8.9.1941)

Kesällä 1941 Köyliön varavankilan yhteyteen oli perustettu sotavankileiri, erikoisleiri, jonne sijoitettiin vain upseerivankeja. Sinne oli päätyneet muiden muassa ainakin kolme komilaista upseeria. Upseerivangit pidettiin tiukasti erillään muista vangeista, sairaalaosastotkin olivat erilliset. (Köyliöstä 9, 17.) Köyliö-seura on julkaissut vuonna 2009 kirjan ”*Se on ninko ihminen*”, jossa kuvataan neuvostoliittolaisten sotavankien vaiheita Köyliössä sijainneessa Sotavankileiri 1:ssä.

Komilaisten sotavankien myöhempiä kohtaloita selvitellään

Sotaveteraanit ovat Venäjällä kunnioitettuja sankareita ja monin tavoin erityishuomion kohteena. Sankareiksi ei kuitenkaan lasketa sotavankeja. Sotavankisuus on luokiteltu maanpetturuudeksi, josta seurasi rangaistustoimenpiteitä, useimmiten työleiripalvelua mahdollisimman kaukana kotiseudusta. Neuvostosotilaita menehtyi sekä vihollisvaltioiden vankileireillä että kotimaan langettamien tuomioiden

seurauksena – niin ikään leireillä. Kaksinkertaisen rangaistuksen kärsiminen mursi monet, mutta jotkut selvisivät ja jatkoivat elämäänsä vuosikymmeniä. Heistä on kuitenkin voitu kirjoittaa vasta äskettäin.

Komissa ilmestyvän venäjänkielisen *Respublika*-lehden komilainen toimittaja Anna Sivkova on onnistunut selvittämään lähes 20 sotavanki-kielenoppaan vankeuden jälkeiset vaiheet: monet – jopa raskaan työleirirangaistuksen kärsittyäänkin – olivat palanneet kotiin Komiin. Joistakin kotiinpalanneista on virheellinen *propal bez vesti* (’kadonnut jäljettömiin’) -maininta sotaveteraanien muistojulkaisussa *Kniga pamjatissa*. Olin vienyt *Syrjänische Texten* niteet 1–4 ihmisoi-keusjärjestö *Memorialin* Syktyvkarin-toimistoon. Sieltä kirjat ojen- nettiin toimittaja Sivkovalle, jonka toivottiin haastattelumatkoillaan tiedustelevan myös Uotilan kielenoppaiden kohtaloista. Toimittaja aloitti etsiskelynsä tutuista kylistä julkaisuissa olevien melko niuk-kojen elämäkertatietojen perusteella ja tapasi sotavankien sukulaisia, muun muassa vankeudesta kotiin palanneen Serafim Potapovin (1907–1954) tyttären. Syntyi ensimmäinen artikkeli. (Sivkova 1997a.) Pari kuukautta myöhemmin Sivkova julkaisi toisen artikkelin. Vorkutasta oli nimittäin tullut kirje toimitukseen Aleksei Lekanovilta, sotavangilta, jota Uotila oli haastatellut. Kolmas artikkeli kertoi hänen hautajaisistaan: kolmesta sodasta ja sotavankiudesta selvinnyt Aleksei Lekanov oli kuollut 6.2.1998 Vorkutassa. Hänet haudattiin Kominmaan multiin kuukautta vaille 80-vuotiaana. ”Virallisen totuuden” mukaan Aleksei Lekanov (1918–1998) oli kadonnut jäljettömiin jo vuonna 1941. (Sivkova 1998.)

Muissakin Komissa ilmestyvissä lehdissä on käsitelty sotavankien vaiheita. Venäjänkielisen *Zarja*-sanomalehden toimittaja Vera Netšajeva kirjoittaa artikkelissaan Pjotr Tjufjakovin (1906–1986) vankeuden jälkeisistä vuosista. Suomalaisen vankileirin jälkeen Tjufjakov oli passitettu Gruusiaan hiilikaivokselle, josta hän karkasi koti-seudulle ja eleli siellä kenenkään etsimättä yli 40 vuotta. (Netšajeva 2007.) Pohjois-Komia asuttaa izvalaisiksi itseään kutsuva komilaisryhmä. Uotilan kielenoppaina toimi kuusi tähän ryhmään kuulunutta sotavankia. Heistä viiden vankeuden jälkeiset kohtalot on selvitetty kotiseuduntutkimukseen paneutunut Nadežda Mitjušova, joka on julkaissut artikkeleita muun muassa *Novyi Sever* -lehdessä (4.7.2007, 18.7.2007 ja 4.2.2009).

Jo 1980-luvun lopulla oli Uotilan kielenoppaina toimineiden sotavankien nimilista julkaistu kominkielisessä *Komi mu* -lehdessä ja vuonna 1991 *Voivyyv kodzuv* -aikakauslehdessä ja toivottu heistä lisätietoja lukijoilta (Turkin 1991, 58). Elossa oli vielä 1990-luvulla ainakin kolme Suomessa vankeudessa ollutta. Mutta lukijakunta pysyi vai. Vasta 1990–2000-luvulla on Komissakin uskallettu ryhtyä julkisesti tämän kipeän aiheen käsittelyyn. Tähän mennessä on pystytty selvittämään Uotilan kielenoppaina olleista 35 komisyryjäniläisestä sotavangista 15 palanneen kotiseudulle (12 komipermyjäniläistä ei ole tietoja) ja eläneen siellä vielä vuosikymmeniä. Sota-arkiston Punaisen Ristin kortistosta olen löytänyt joidenkin kielenoppaina olleiden vankikortit ja niistä tiedot vangitsemisajankohdasta ja luovutuspäivästä. Myös Komissa 1990-luvulla alkanut tuloksekas selvitystyö tuntuu jatkuvan.

Kadonnut jäljettämiin?

Aleksei Nikolajevitš Lekanov (14.3.1918–2.2.1998) syntyi eteläkomilaisessa Abjatšoin kylässä (ven. Objatševo) ja eleli siellä vuoteen 1934. Isä, maanviljelijä ammatiltaan, kuoli vuonna 1930, ja pojan oli keskeytettävä koulunkäynti ja ryhdyttävä auttamaan äitiä kotona. Ammatillisen koulutuksen Lekanov sai Moskovan vuoriteknikumissa, jossa hän päätti opintonsa helmikuussa 1939. Samana vuonna hän alkoi työskennellä Gdovissa liuskekivikombinaatin teknisenä johtajana – ja kesällä hän meni naimisiin pihkovalaisen Ljubovin kanssa. Marraskuussa 1939 tuore aviomies joutui (talvi)sotaan Suomen rajalle. Sodan jälkeen häntä ei demobilisoitu, vaan jätettiin Viipuriin kaaderipalveluun, jossa hän oli kesäkuuhun 1941 saakka. Ja taas tuli lähtö sotaan (suomalaisittain jatkosotaan). ”Kun jouduin taas sotaan, jouduin suomalaisten vangiksi”, kertoo 8.9.1941 vangiksi joutunut 23-vuotias A. Lekanov. Hän tuli 18.9. Köyliöön, jossa oli sotavankileiri upseerivangeille. Leiriolosuhteita Lekanov kuvaa sietämättömiksi: vankeja kuoli nälkään, ja heitä ammuttiin. Kun Lekanov luovutettiin Neuvostoliittoon 1944, hän painoi 38 kg. Luovutuksen jälkeen Lekanov ei joutunut Neuvostoliitossa työleirille. Hän sai komennuksen kolmanteen sotaansa – nyt Valko-Venäjän rintamalle – sotavangeista

A. Lekanov: ”Kyllä, minä olen Lekanov A. N. ja olin vankina Suomessa –. Toivotan teille onnea jalossa hankkeessanne.” (Respublika 18.12.1997.) Yksityisarkisto.

koottuun rynnäköpataljoonaan, joka oli mukana Königsbergin (nyk. Kaliningrad) valtauksessa. Sieltä hän palasi kotiin – elossa – vuonna 1946. (Sivkova 1997a, 1997b.)

Lekanov oli joutunut sotavangiksi vuonna 1941, ja seuraavana vuonna kotiin saapui *propal bez vesti* -viesti. Se tulkittiin viestiksi kuolemasta. Surut surtiin, ja sota jatkui. Nyt Lekanovin vaimon Ljubovin oli vuorostaan lähdettävä sotaan, lääkintäpataljoonaan. Sodan melskeessä hän tapasi kotikylänsä nuorukaisen Sašan, ja nuoret viettivät rintamahäät. Ljubov tuli raskaaksi, ja hänet demobilisoitiin. Hän palasi kotiinsa, ensimmäisen miehensä kotikylään, jossa syntyi Galina-tytär. Rintamalta kantautui surullinen viesti: nuori aviomies

ja isä on kuollut taisteluissa. Ljubov jäi toistamiseen leskeksi – tai luuli jääneensä. Vuonna 1946 Ljubovin ensimmäinen – kuolleeksi uskottu – mies Aleksei Lekanov palasi kotiin. Galina sai isäpuolen. Vuori-insinööri Lekanov sai töitä Uralilta, ja sinne hän lähti perheineen, joka kantoi toisen miehen sukunimeä. Uralilta työ vei Lekanovin Kuolan niemimaalle ja sieltä Viron Kohtla-Järvelle ja Tallinnaan. (Sivkova 1998.) Vuonna 1993 Lekanov muutti Virosta Komiin Vorkutaan tytäruolensa luo. Syksyllä 1997 hän luki *Respublika*-lehdestä toimittaja Sivkovan artikkelin Uotilasta ja komilaisista sotavangeista. Toimitukseen saapui kirje Vorkutasta.

Luin lehdestänne artikkelin – ja huomasin maininnan itsestäni. Kyllä, minä olen Lekanov A. N., olin vankina Suomessa, ja tästä asiasta me olemme A. I. Turkinin kanssa keskustelleet Tallinnassa. Anteeksi, että kirjoitan huonosti, silmäni ovat kipeät – olenhan jo 79-vuotias. Toivotan teille menestystä jalossa hankkeessanne.

Toimittaja Sivkova lähetti Lekanoville *Syrjänische Texte* -sarjan III osan ja sai paluupostissa valokuvan, jossa Lekanov lukee omia 55 vuoden takaisia kertomuksiaan. Lekanov oli kertoillut Uotilalle mm. metsästyksestä, kalastuksesta, erilaisista peleista ja leikeistä ja tietäjistä (24 sivua käännöksineen). Sivkova ehti haastatella Lekanovia vain puhelimitse, sillä Lekanov kuoli kuukautta vaille 80-vuotiaana. (SUST 202, 3–27; Sivkova 1997a, 1997b ja 1998.)

Palvelussitoutumus

Pavel Ivanovitš Bugajev syntyi 7.11.1913 Vizinin kylässä (ven. Vizinga). Koulun jälkeen hän eleli kotona 17-vuotiaaksi ja lähti sitten töihin sahalle Arkangeliin. Vuonna 1935 hänet otettiin armeijaan panssarijoukkoihin. Armeijan jälkeen hän meni työhön traktori-tehtaalle Tšeljabinskiin. Vuonna 1939 tuli taas lähtö armeijaan, nyt opiskelemaan päällystätehtäviin. Sotaan Bugajev joutui vuonna 1941 ja jo samana vuonna (1.9.) suomalaisten vangiksi Säämäjärvellä. Ali-luutnantti Bugajev tuli 29.9.1941 Köyliön upseerivankileirille, jossa oli

jo hänen maanmiehensä A. Lekanov. Uotilan mukaan Bugajev puhui verrattain hyvin komia ja muisti muutamia satuja. *Syrjänische Texten* III osassa julkaistiin hänen repertoarinsa (50 sivua käännöksineen), muun muassa tarinoita metsästyksestä, kalastuksesta, uitosta, sienestyksestä, kuulostelusta, noidista, pirusta ja vetehisestä. (SUST 202, 32–83; Sivkova 1997b.)

Lekanov kertoi Köyliön leirillä harjoitetun aktiivista suomalais-ugrilaisten vankien värväystä heimopataljoonaan, joka oli tarkoitus lähettää taisteluihin Karjalan rintamalle. Hän tiesi Bugajevin tehneen palvelussitoutuksen: palvella vapaaehtoisesti Suomen puolustusvoimissa. Hän oli toiminut (Lekanovin mukaan) ”varomattomasti” tuskastuneena kidutukseen ja nälkään. Bugajev huomasi erehdyksensä ja pyysi, että hänet poistettaisiin listalta. Mutta hänelle oli sanottu: ”Ei laulusta sanoja voi poistaa.” Bugajev luovutettiin Neuvostoliittoon 1944. Hän eli kotikylässään KGB:n painostuksen alla 1950-luvulle saakka. Eräs Bugajevin työtoveri soitti toimittaja Sivkovalle lehtiartikkelin luettuaan ja kertoi saaneensa aikoinaan rahaa Bugajevin juottamiseksi humalaan, jotta tämä olisi paljastanut vihollisen aikeet. Tieto palvelussitoutuksesta lienee kiirinyt Komiin saakka. Alituisen jahtauksen musertamana Bugajev kuoli oman käden kautta. (Sivkova 1997b.)

Vaihtovanki

Komilainen 24-vuotias Anatoli Ivanovitš Potapov (6.5.1918), jonka kertomat sadut, arvoitukset, sananlaskut ja laulut on julkaistu *Syrjänische Texten* IV osassa (24 sivua käännöksineen), tuli Suomeen Saksasta vaihdettujen sotavankien joukossa. Siitä, miksi Potapov oli mukana tässä ryhmässä ja oliko hänestä tarkoitus tulla heimosoturi vai Itä-Karjalan asuttaja, ei ole tietoja Uotilan kirjaamana eikä Sotarkiston asiakirjoissa. (SUST 221, 3, 360–383; T19658/B16.)

Suomi ja Saksa vaihtoivat sotavankeja. Suomi halusi suomenheimoisia vankeja, Saksa taas volgansaksalaisia, gruusialaisia, ukrainalaisia ja kaukasialaisiin vähemmistökansallisuuksiin kuuluvia. Sotavankien noutoa varten perustettiin vastaanottokomissio, jota johti Itä-Karjalan sotilashallinnossa toiminut luutnantti, fil. tri Vilho

Helanen (1899–1952). Hän sai tehtäväkseen ”kotiuttaa” sotavankeja saksalaisilta sotavankileireiltä työvoimaksi ja heimopataljoonaan sekä Itä-Karjalan uudisasukkaiksi. Vankeja haettiin Itä-Preussista lähellä Königsbergiä olevalta Stablachin sotavankileiriltä ja Virosta Tapan leiriltä. Vankilistojen mukaan leireillä oli paitsi ”Finnen” ja ”Kareljer” myös komeja, udmurtteja ja mordvalaisia. Ensimmäisessä kuljetuserässä heinäkuussa Suomeen tuotiin 808 sotavankia; haastateltu oli 1004 ehdokasta. Toinen hakumatka tapahtui marras-joulukuussa 1942, tuolloin kuljetuserä käsitti 393 heimovankia. Helasta harmitti erityisesti suomensukuisten sotavankien heikkokuntoisuus ja vähyyt. Oikeita lähisukuisiakin oli vain 290 ”ja niidenkin joukossa – kuten edelliselläkin kerralla – joukko ryssiä, jotka vain ovat syntyneet suomalaisalueilla”. Mukaan otettiin lähisukuisten lisäksi muutama mordvalainen, udmurtti ja komilainen. Sotavankien luovutus- ja vastaanottoluetteloiden mukaan vuoden 1943 loppuun mennessä oli otettu saksalaisilta vastaan 2181 vankia. (Laine 1982, 148–152; Pietola 1987, 217; Roiko-Jokela, 1997a, 12; 1997b, 206–210.)

Suomi – siis luutnantti Helanen – esitti Saksalle, ettei kaukaisia heimovankeja (komit ja mordvalaiset) liitettäisi venäläisten joukkoon siltä varalta, että Suomi haluaisi vaihtaa näitä myöhemmin. Saksa suostui tähän. Komission käsityksen mukaan ”– vastaisuudessa olisi ajateltava kaukaisemmista sukulaisista ainakin [komi]syrjäänien Suomeen siirtämistä, koska esim. sotavankeina olevien syrjäniläisopettajien Suomeen siirtäminen ja Suomen oloihin tutustuttaminen saattaisi olla tulevaisuutta silmällä pitäen hyvinkin tärkeää”. (T19658/B16.)

Pako työleiriltä

Pjotr Ivanovitš Tjufjakov (1906–1986) kasvoi kymmenlapsisessa perheessä. Äidin kuollessa Pjotr oli kuusivuotias. Työ tuli tutuksi hänelle jo varhain: kahdeksanvuotiaana rengiksi, sitten metsätöitä ja sisarten kuoltua keittiö- ja navettatöitä kotona. Työskentely jokialuksilla johti Tjufjakovin ammattuuralle. Sota vei hänet Arkangeliin ja Petroskoihin. Karjalan rintamalla hän haavoittui ja joutui vain neljä päivää sodittuaan suomalaisten vangiksi. Vankeutta kesti kolme vuotta.

Uotilalle Tjufjakov kertoi mm. karhunkaadosta ja heinänteosta. (SUST 193, 199–201.) Luovutuksen jälkeen hän sai vangiksi joutumisestaan maanpetosrangaistuksen, jota suorittamaan hänet lähetettiin Gruusiaan. Tjufjakov toimi kaivoksessa tukipuiden asentajana. Hyvänä työntekijänä hän sai lomaa, muttei lupaa poistua kaivosalueelta. Vuonna 1947 hän kuitenkin karkasi ja pääsi kotiseudulleen Troitsko-Petšorskiin asti. Hän rakensi talon veljiensä kanssa Petšoran rannalle ja työskenteli eläköitymiseensä saakka jokireittiliikenteen paikallishallinnossa. Eläkeläisenä hän pestautui vielä vartiointitehtäviin. Leirikarkuri Tjufjakovia ei ollut koskaan etsitty, ja niinpä hän eleli kotiseudullaan 40 vuotta vankeuden ja kaivosrangaistuksen jälkeen. Hän kuoli 80-vuotiaana. Tjufjakovilla oli kuusi veljeä, joista neljä kaatui sodassa. (Netšajeva 2007, 6.)

Hiilikaivoskohtaloita

Aleksandr Ivanovitš Filippov syntyi vuonna 1909. Hänen henkilötietonsa ovat hyvin vähäiset. Uotilalle hän kertoi toukotöistä, kalastuksesta ja komilaisista illanistujaisista. Sotavankeuden jälkeen Filippov luovutettiin Neuvostoliittoon. Kuten muutama muukin komilainen hänetkin lähetettiin Tulan oblastiin hiilikaivoksille. Sieltä hän ei palannut; kuolinvuosi on tuntematon; se sijoittuu 1940- tai 50-luvulle. (SUST 193, 2, 80–93; Mitjušova 2008.)

Leonti Petrovitš Artejev (1905–1966) palveli kaksi vuotta armeijassa Leningradissa. Sen jälkeen hän työskenteli kolhoosissa ja uittotöissä. Sodassa hän joutui suomalaisten vangiksi syyskuussa 1941. Uotilalle Artejev kertoi lapsuudestaan ja uskomusolennoista; hän tunsikin myös sananlaskuja, enteitä ja lauluja (SUST 193, 2, 4–15). Palautuksen jälkeen hän joutui Tulan oblastiin hiilikaivokseen, josta hän palasi kotiin vuonna 1946. Kaivosjohto oli saatu kylän kolhoosin johtajan suulla vakuutetuksi, että kotikylä kaipaa kipeästi miestyövoimaa, ja niinpä loman päätteksi Artejev sai jäädä kotiin. (Mitjušova 2008.)

Stepan Jegorovitš Kanev (1910–1977) haavoittui sodassa käteen ja joutui vangiksi. Vankeutta kesti kolme vuotta. Uotila kirjasi Kaneviltä mm. sananlaskuja sekä tietoja lastenleikeistä ja uskomus-

Stepan Kanev 1930-luvulla, kuvassa keskimmäisenä.
Yksityisarkisto.

olennoista (SUST 193, 3, 156–167). Kanev luovutettiin Vainikkalassa 27.10.1944; luovutuksen jälkeen oli edessä kaivoskomennus Kuzbassin ja Vorkutan hiilikaivoksille. Kotimaan leirit kestettyään Kanev palasi kotiseudulleen Lastaan ja eleli siellä 33 vuotta. Kanev kuoli vuonna 1977 kotikylässään. (Mitjušova 2008.)

Stepan Kanevin perhe 1970-luvulla, isä-Stepanin vieressä pojat Fjodor ja Mihail ja äidin vieressä Aleksandr. Yksityisarkisto.

Näyttämöltä rintamalle

Pohjois-Komiin Izvaan (ven. Ižma) oli perustettu teatteri kesällä 1939. Aleksandr Jegorovitš Filippov (1921–1983), 18-vuotias nuorukainen, oli hakeutunut sinne näyttelijäksi työskenneltyään sitä ennen postissa. Filippov joutui armeijaan vuonna 1940 ja rintamalle heinäkuussa 1941, ja suomalaisten vangiksi hän jäi Kurkijoella 1942. Teatterin toiminta loppui lyhyeen: se jouduttiin sulkemaan teatterinohjaajan kuoltua sodassa vuonna 1941.

Suomen vankileirit tulivat Filippoville tutuiksi: Peipohja, Vaasa, Rovaniemi, Kemi, Hanko... Uotilalle Filippov kertoi satuja, arvoituksia, sananlaskuja sekä lauluja (SUST 193, 2, 32–79). Filippov luovutettiin vuonna 1944. Kotiinpaluun jälkeen alkoivat kuulustelut Uhtassa vuonna 1946. Mainintoja ”työstä” Suomen tieteen hyväksi ei Mitjušovan mukaan dokumenteista löydy. Filippovin näyttelijän ura ei jatkunut; syynä lienee ollut sotavangin leima. Hän oli töissä

Ižman piirin kolhoosi- ja sovhoositeatteri Ust-Usassa vierailunäytäntömatkalla 7.11.1939. Näyttelijä Aleksandr Filippov vasemmalla alhaalla maassa. Kuva: IRIKM, n:o KP 3017.

eläköitymiseensä saakka Sosnogorskin kulttuuritalossa. Filippovilla oli tytär ensimmäisestä avioliitosta ja kaksi poikaa toisesta. Filippov kuoli 62-vuotiaana. (Mitjušova 2007, 109–110.)

Tytär muistelee

Konstantin Ksenofontovič Filip(p)ov (1921–1948) oli nuorin Uotilan kielenoppaista. Hänen elämänvaiheistaan on kertonut tytär Ljubov Konstantinovna Filippova, joka oli syntynyt isänsä kuoleman jälkeen. Suomalaisten vangiksi Filippov oli joutunut Hiitolassa 14.8.1941. Joukko-osasto oli joutunut mottiin. Filippov oli haavoittunut sirpaleesta ja makasi pari kuukautta sotilassairaalassa Lahdessa. Sitten seurasi kolme vuotta mm. kanavan kaivuuta ja maataloustöitä Salossa, Mustiossa ja Lohjalla. Uotilalle Filippov kertoi satuja ja kuvauksia maanviljelystöistä, poronhoidosta ja noidista sekä sen, että

perhe oli joutunut luovuttamaan omistamansa karjan (70 poroa, 11 hevosta, 8 lehmää, 25 vuohta, 7 vasikkaa ja kaksi sikaa) kolhoosiin. Kolmen vankeusvuoden jälkeen hänet luovutettiin Neuvostoliittoon. (SUST 193, 3, 94–155; Mitjušova 2009.)

Tammikuussa 1945 Filippov joutui SMERSHin (Neuvostoliiton sotilaallinen vastavakoilujärjestö) kuulusteluun. Häneltä kysyttiin, miten ja milloin hän oli joutunut vangiksi, minkälaisia töitä hän oli tehnyt ja kuinka monta kertaa ja mistä häntä oli kuulusteltu vankeuden aikana. Viimeiseen kysymykseen Filippov oli vastannut häntä kuulustellun kaksi kertaa: elokuussa ja lokakuussa 1941 Lahden sotilassairaalassa. Kuulusteluissa häneltä oli kysytty henkilötiedot, tietoja vanhemmista ja muista perheenjäsenistä, armeijapalvelun ajankohdasta ja sotilassasemasta sekä missä joukko-osastossa hän oli ollut ja miten se oli joutunut vangiksi. Filippov kertoi vastanneensa kaikkiin kysymyksiin rehellisesti, ja vastaukset oli kirjoitettu paperille, jonka hän allekirjoitti. Toisessa kuulustelussa Filippovilta oli kysytty lisäksi, mitä malmeja ja kaivannaisia ja millaisia rautateitä Komissa on. Filippov oli vastannut, ettei tiedä kysytyistä asioista, koska oli asunut ikänsä maaseudulla sieltä mihinkään matkustamatta. Hänestä oli täytetty Suomen Punaisen Ristin lomake, jonka hän myös allekirjoitti. Filippov kertoi lisäksi saaneensa sairaalassa oman numerotunnisteen. Jokaisella vangilla oli oma tunniste, jota oli pidettävä sotilaspuseron oikeassa ylätaskussa. (Mitjušova 2009.)

Filippov luovutettiin 21.10.1944. Vuorossa oli neuvostorangais- tuksena ”kaivoskomennus” Abhasiaan, josta hän oli halunnut siirtoa Vorkutan kaivoksille Komiin. Siirtoon ei ollut suostuttu. Filippov avioitui Abhasiassa vuonna 1947, ja vuonna 1948 syntyi esikoistytär Nadja, joka kuoli kahdeksankuisena. Filippov itse kuoli saman vuoden lokakuussa 29-vuotiaana. Toinen tytär Ljubov syntyi 1.1.1949, pari kuukautta isän kuoleman jälkeen. Äiti ja tytär muuttivat Ukrainaan ja myöhemmin Pietariin. Pietarista 58-vuotias Ljubov Filippova kirjoitti kirjeen Nadežda Mitjušovalle. Hän kirjoittaa äitinsä kertoneen, että isä oli ollut Suomessa vankina ja työvoimana maatilalla työskennellen sikalassa. Nälissään vanki oli syönyt sikojen ruokaa, josta hän oli saanut elimistöönsä loisen. Siitä oli johtunut hänen varhainen kuolemansa. Kirjeessään Ljubov Filippova kiittää hänelle lähetetystä kirjasta, josta löytyivät hänen isänsä tekstit, ja valittaa, ettei pysty

niitä komia taitamattomana lukemaan. ”Jos isä eläisi, me olisimme nyt Komissa ja minä osaisin komin kieltä.” Vuonna 1950 Konstantin Filippov rehabilitoitiin. (Mitjušova 2007, 109–110; 2009.)

Konstantin Filippov sylissänsä Nadja-tytär; molemmat kuolivat v. 1948. Kuva otettu Tkvaršelissä, Abhasiassa 1948. Kuva: IRIKM, n:o KP 3127.

Lopuksi

Neuvostoliittolaiset historiantutkijat saivat hyväksytyksi ideologisista syistä teesin, että suomalaisia ja neuvostoliittolaisia sotavankeja koskevien aiheiden esiinnostaminen oli „poliittisesti epäkorrektia“. Näin oli siksi, että sosialistinen valtio kävi oikeutetusti sota sitä piirittävää porvaristoa vastaan, ja stalinistilaisen oikeutetun sodan konseptin mukaan puna-armeijan sotilaat ja komentajat eivät saaneet antautua vangiksi. Sotavankeus oli petturuutta, ja kaikkia venäläisiä sotavankeja pidettiin a priori isänmaanpettureina, joiden historiaa ei tarvitse tutkia, kuvata tai opiskella vaan unohtaa. (Frolov 2004, 18.)

Sodan päätyttyä alkoivat palautukset: 19.9.1941 solmitun välirauhan-sopimuksen 10. artiklan mukaan Suomi sitoutui viiptyttämättä luovuttamaan kaikki neuvosto- ja liittolaissotavangit sekä myös ne NL:n ja liittoutuneiden kansakuntien kansalaiset, jotka oli internoitu ja tuotu väkisin Suomeen. Vankien luovutus alkoi kolmen viikon kuluttua välirauhan-sopimuksen solmimisesta. Artikkelissa mainittujen komilaisten sotavankien luovutuspäiviksi on kirjattu 21., 24., ja 27.10. sekä 3.11.1944.

Artikkelistani voi päätellä, että sodanaikaisia tapahtumia käsitellään nyt entistä avoimemmin Venäjälläkin. Sotavankeus koski myös puna-armeijaa ja sen sotilaita. Ja vangiksi joutuneista voidaan nyt etsiä tietoja; moni ”jäljettömiin kadonnut” ei sittenkään kadonnut jäljettömiin.

Esitän lämpimät kiitokset toimittaja Anna Sivkovalle, jonka kanssa teimme 1990-luvulla yhteistyötä. Se johti yllättäviin tuloksiin: monet perheet ja suvut saivat kaipaamiaan lisätietoja sotaan joutuneesta sukulaisestaan. Saimme usein kuulla, että on parempi tietää muutama tosiasia – olkoon kipeäkin – kuin elää siinä epätietoisuudessa, minkä ”kadonnut jäljettömiin” -viesti oli aiheuttanut. Kotiseutuasioihin tarmolla paneutuneelle Nadežda Mitjušovalle esitän lämpimät kiitokseni hänen lähettämistään käsikirjoituksista, lehtileikkeistä ja valokuvista sekä niiden julkaisuluvista.

Lähteet ja lyhenteet

- Frolov, Dmitri 2004: *Sotavankina Neuvostoliitossa. Suomalaiset NKVD:n leireissä talvi- ja jatkosodan aikana*. Bibliotheca Historica 91. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- IRIKM = Ижемский районный историко-краеведческий музей
- Köyliöst 9 = ”*Se on ninko ihmine.*” *Sotavankileiri n:ro 1 – Köyliö*. Koonnut Köyliö-seura. Jyväskylä 2009: Köyliö-seura ry.
- Laine, Antti 1982: *Suur-Suomen kahdet kasvot. Itä-Karjalan siviiliväestön asema suomalaisessa miehityshallinnossa 1941–1944*. Helsinki: Otava.
- Mitjušova 2007 = Митюшева, Н. А.: Коми-ижемцы в финском плену. – *Известия Общества изучения Коми края. Научно-популярный краеведческий журнал*, 2 (11). 101–110. Сыктывкар: Отдел спецфондов Министерства внутренних дел Республики Коми.
- Mitjušova 2008 = Митюшева, Н. А.: Война и финно-угорский мир в судьбах пяти коми-ижемцев. – [Käsikirjoitus.]
- Mitjušova 2009 = Митюшева, Н. А.: Три послания на родину Константина Филиппова. О традиционном укладе жизни коми-ижемцев. – *Новый Север* 4.2.2009, s. 4.
- Netšajeva 2007 = Нечаева, Вера: Зырянин рассказывает... – *Заря* 55–56. 5.5.2007. 6.
- Penttilä, Aarni 1942: Suomenheimoiset sotavangit kielenoppaina. – *Virittäjä* 46. 148–160.
- Pietola, Eino 1987: *Sotavangit Suomessa 1941–1944. Dokumentteihin perustuva teos sotavankien käsittelystä Suomessa jatkosodan aikana*. Jyväskylä: Gummerus.
- Pimiä, Tenho 2007: *Sotasaalista Itä-Karjalasta. Suomalaisutkijat miehiteyillä alueilla 1941–1944*. Helsinki: Ajatus Kirjat [Gummerus Kustannus Oy].
- Roiko-Jokela, Heikki 1997a: Kuka oli Vilho Helanen? – *Etelän tien kulkija – Vilho Helanen (1899–1952)*. 11–13. Toimittaneet Heikki Roiko-Jokela ja Heikki Seppänen. Pohjois-Pohjalaisen Osakunnan Jouko-sarjan 10. julkaisu. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy.
- Roiko-Jokela, Heikki 1997b: Heimotyötä ja virolaissympatioita. – *Etelän tien kulkija – Vilho Helanen (1899–1952)*. 206–260. Toimittaneet Heikki Roiko-Jokela ja Heikki Seppänen. Pohjois-Pohjalaisen Osakunnan Jouko-sarjan 10. julkaisu. Jyväskylä: Atena Kustannus Oy.
- Sivkova 1997a = Сивкова, Анна: Не пропавшие без вести. – *Республика*. 16.10.1997. 1, 4–5.

- Sivkova 1997b = Сивкова, Анна: Не пропавшие без вести. Продолжение следует. – *Республика* 18.12.1997. 1, 4–5.
- Sivkova 1998 = Сивкова, Анна: Не пропавшие без вести. Продолжение следует. – *Республика* 12.3.1998. 4–5.
- Suomi, sotavangit ja ihmisluovutukset 1939–1955. Jatkosodan 1941–44 aikana kuolleet neuvostosotavangit. [http://kronos.narc.fi/ 26.3.2009.]
- SUSA LII = *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* LII. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 1943–44.
- SUSA LIII = *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* LIII. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 1946–1947.
- SUSA LIV = *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* LIV. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 1948–1950.
- SUST = Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia
- SUST 193 = *Syrjänische Texte. Band II. Komi-Syrjänisch: Ižma-, Pečora- und Vym-Dialekte*. Gesammelt von T. E. Uotila. Übersetzt und herausgegeben von Paula Kokkonen. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 1986.
- SUST 202 = *Syrjänische Texte. Band III. Komi-Syrjänisch: Luza-, Letka-, Ober-Sysola-, Mittel-Sysola-, Prisyktyvkar-, Unter-Vyčegda- und Udora-Dialekte*. Gesammelt von T. E. Uotila. Übersetzt und herausgegeben von Paula Kokkonen. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 1989.
- SUST 221 = *Syrjänische Texte. Band IV. Komi-Syrjänisch: Ober-Vyčegda-Dialekt*. Gesammelt von T. E. Uotila. Übersetzt und herausgegeben von Paula Kokkonen. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 1995.
- SUS/tut Uotila = Suomalais-Ugrilaisen Seuran tutkimusarkisto: T. E. Uotilan käsikirjoitukset. Kansallisarkisto.
- Turkin 1991 = Туркин, А. И.: Комияс Финляндияын. – *Войвыв кодзув* 7/1991. 76–78.
- T19658/B16 = Kertomus suomenheimoisien sotavankien vastaanottoa varten Saksaan lähetetyn komissionin toiminnasta, 31.7.1942 laatunut komission johtaja ltn. Vilho Helanen. Sota-arkisto.

ILDIKÓ LEHTINEN

Kalastuksesta kansanpukuihin – kansatieteilijät kentällä

Se tosiasia, että määrätyt kansat tänä päivänä puhuvat jotakin suomalais-ugrilaista kieltä, on riittävä antamaan varmuuden siitä, että nämä kansat ovat kieliyhteyden ajoilta perineet ja mukanaan tuoneet muutakin kulttuuria kuin kielen. (Setälä 1915, 20.)

Suomessa oli aina 1920-luvulle asti orastavan kansatieteellisen tutkimuksen johtolankana suomalais-ugrilainen kieliyhteys. Alkuvaiheissa tutkimuksen toisena pääjuonteena oli Kalevala, jonka uskottiin osoittavan konkreettisesti, että suomalaisilla oli sivistyksellisenä pääomana ylväs muinaisuus. Ajatuksen taustalla vaikutti Johann Gottfried Herderin filosofia, joka tarkasteli ihmistä sen kulttuurin ja kieliyhteisön jäsenenä, johon hän kasvoi ja kuului. Herderin mukaan kielet ja kulttuurit ovat erilaisia, ne ovat syntyneet ja kehittyneet erilaisissa olosuhteissa erilaisten tapahtumien ja kokemusten kautta.

Oivallus kieliyhteydestä ja omasta kulttuurista, olkoonkin se kansankulttuuria, oli innostava kokemus. Tämän innostuksen johdattamina lähti tutkimusmatkailijoita selvittämään kieli- ja kulttuuriyhteyksiä itään, Siperiaan asti. M. A. Castrénin johtotähtenä oli Kalevala, ja sen innostamana syntyi päätös ”omistaa elämäntyöni Suomen heimon ja sen sukulaisten kielten, uskonnon, tapojen ja muiden kansatieteellisten seikkojen tutkimiseen” (Castrén 1967, 17). Matkoillaan hän kiinnitti seikkaperäisesti huomiota myös alkuperäiskansojen elinoloihin. Suomen kielen ja kirjallisuuden professorina hän piti etnologian luentoja altailaisista kansoista toukokuussa 1851. Luennoillaan Castrén määritteli etnografiaa tieteenä.

Tämä on uusi nimi vanhalle asialle. Sillä ymmärretään tiedettä, joka käsittelee kansojen uskontoa, yhteiskuntaoloja, tapoja ja

käytänteitä, elintapoja, asumuksia, sanalla sanoen: kaikkea sitä, mikä kuuluu niiden sisäiseen ja ulkoiseen elämään. Etnografiaa voitaisiin pitää osana kulttuurihistoriaa, mutta kaikilla kansakunnilla ei ole omaa historiaa sanan korkeammassa merkityksessä, vaan niiden historian muodostaa juuri etnografia.
(Castrén 1857, 8; myös Lehtonen 1972, 200.)

Tutkimus oli osa identiteetin rakentamista. Mielipiteen muokkaajana oli muun muassa Sakari Topeliuksen *Maamme kirja*. Suomen kansaa esitellessään hän loi lyhyen katsauksen M. A. Castrénin urauurtaviin matkoihin. Castrénin ansiosta ”unhotetut kansat kaukaisessa idässä ja pohjanperillä astuivat nyt maailman näkyviin, heidän kielensä saatiin selville, heidän muinaismuistonsa joutuivat talteen ja loivat valoa Suomen suvun kansoihin” (Topelius 1938, 26). Aika oli otollinen tutkimusmatkoille. Käytännöllisenä seikkana oli hyötyä siitä, että Suomi oli autonomisena suuriruhtinaskuntana osa Venäjää.

Castrénin esimerkki innosti seuraavaa tutkijapolvea lähtemään tuntemattomiin oloihin, kentälle, kohtaamaan suomalais-ugrilaisia kansoja. Kielentutkijoiden matkoilla kansatieteelliset havainnot olivat sivujuonteita. August Ahlqvist harrasti etnografiaa ja teki havainnot mordvalaisten, marien ja tšuvassien elämästä matkakuvauksissa, jotka julkaistiin Suomi-sarjassa ja Suomettaressa 1856–1859. (Kirjoituksiin pohjautuva matkakirja *Muistelmia matkoilta Venäjällä 1851–1859* julkaistiin vuonna 1859, uusintapainos 1986.) Siperiaan Ahlqvist teki kolme matkaa, 1858, 1877 ja 1880, jolloin hän tutki hantin ja mansin kieliä. Näiden kansojen oloista, tavoista, rakennuksista ja puvuista hän julkaisi saksankielisen matkakirjan, jonka ansiona on harvinaislaatuinen ja runsas kuvitus (Ahlqvist 1883). Kivipiirroksat on tehty Ahlqvistin matkatoverin ylioppilas Emil Boehmin vuonna 1877 ottamien valokuvien pohjalta. Hanteja ja manseja Ahlqvist kuvaili ”luonnon lapsiksi”, joiden vastakohtana oli ”nykyinen kehuttu sivistyksemme”. (Lehtinen 1993, 81.) Kulttuurisanoja koskevissa tutkimuksissaan hän hyödynsi obinugrialaisten kansankulttuurin laajaa esinetuntemustaan. Tutkimussuunta jatkui. 1900-luvun ensimmäisinä vuosina Siperian-kävijät K. F. Karjalainen, Artturi Kannisto, Kai Donner ja Toivo Lehtisalo tekivät kansatieteellisiä havaintoja ja hankivat laajoja esinekokoelmia Suomen kansallismuseon kokoelmiin.

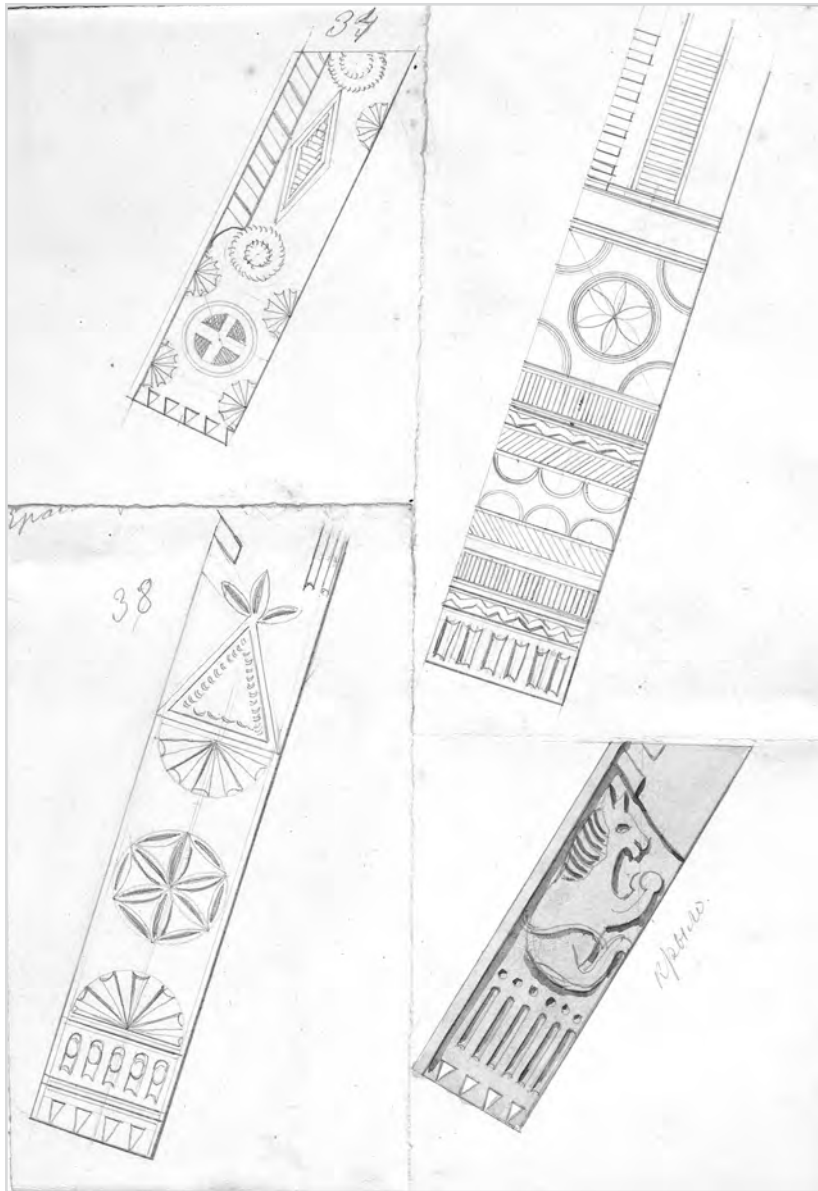
Kutsu Suomalais-Ugrilaisen Seuran jäseneksi. Ahlqvist ehdotti kutsukirjeen kuvitusaiheiksi eri kansoja edustavia symboleja, kuten ”ugrilaisia” nahkavaatteissaan, kaskenpolttajia, saamelaisia ja ”komeaa suomalaista maalaistaloa”. (Lehtinen 1993, 81.)

”Mene ja tuo mukkaas koko Suomen suku!”

Suomalaisen ja suomalais-ugrilaisen kansatieteen syntyvaiheissa kummeina olivat kielentutkimus ja arkeologia. Arkeologien eli muinaistutkijoiden kenttään kuului tuolloin koko Suomen suvun asutun alue. (Salminen 2003, 22.) Arkeologian ylimääräinen professori, valtionarkeologi J. R. Aspelin haaveili 1870-luvulla museosta, joka olisi ollut ”sukumme muinaistutkinnon ja kansatieteen pesäpaikka” (mts. 56). ”Mene ja tuo mukkaas koko Suomen suku!” – näin kehotti Aspelin nuoria idänkävijöitä (*Museomiehen päiväkirjasta*, 4). Yksi heistä oli Axel Olai Heikel, museomies, tutkimusmatkailija, arkeologi ja ensimmäinen suomalais-ugrilaisen kansatieteen dosentti. Arkeologian lisäksi hän piti typologiaa keinona selvittää eri ilmiöiden väli-

Mordvalaistalojen koristeellisiksi leikattuja tuulilautoja.
S. G. Jekimovin piirroksia 1883. Kulttuurien museon arkisto.

Pierre Bourdieu määrittelee, että etnologilla on ulkoinen suhde kohteeseensa, hän rekisteröi ilmenemismuotoja, joiden tarkoitusta hän ei tunne. Etnologiassa on objektiivinen suhtautuminen eli näkemys muukalaisesta. Etnologien ammatillinen hyve on kyky saada aikaan todellinen suhde tutkittavien kanssa. (Bourdieu 1985, 48.)

Axel Olai Heikel oli tutkimassa ”toiseutta”, kulttuuritaustalleen vierasta kulttuuria, mutta kuitenkin hän suhtautui mordvalaisiin ja mareihin kuin karjalaisiin tai suomalaisiin kansanmiehiin. Kieli oli tosin erilainen; Venäjän-matkoillaan hän joutui käyttämään välittävää kieltä, venäjää, joka oli sekä tutkijan että tutkittavan kannalta vieras kieli. Lisäksi rakennus- ja pukututkimuksissa Heikel turvautui paikallisten opettajien ja jopa poliisiviranomaisten apuun. Kazanin opettajaseminaarista valmistuneet opettajat Ivan Jakovlev Moljarov ja Afanasjev avustivat tutkija Heikeliä ja taiteilija Reinholmia vuorimarlaisessa Pertnurun kylässä kesällä 1884. (Niiranen 1977, 86–87; *Museomiehen*

Marilainen uhri. ”Lehmä, jonka ostohinnan minä annoin, sekä lammas uhrattiin kylän ja nurmien jumalattarille kuuden tunnin kuluessa kaikkine monine temppeineen, joista kumppanini Reinholm saanee mitä oivallisimmat ja hauskimmat kuvat koko matkalta.” (Lehtinen 1989, 25.) Agathon Reinholmin akvarelli 1884. Museovirasto SUK 21:257.

päiväkirjasta, 25; Lehtinen 2005b, 187.) Kazanin yliopiston museon intendentin Stepan Kirovitš Kuznetsovin kehotuksesta Heikel ja Reinholm saattoivat osallistua marilaisiin uhrimenoihin B. Katšakin kylässä (Heikel 1894, 24–28; *Museomiehen päiväkirjasta*, 25). Kertomuksessa Heikel korosti, miten uhraaminen oli hänestä outoa. Uhri oli virkavallan järjestämä, ja Heikel maksoi uhrieläimen hinnan. Tunnonnollisena museomiehenä tutkija pyysi uhripappia tekemään museolle uhririlaisuudessa tarvittavat välineet, ja näin tapahtuikin. Vaikka Heikelin kannalta tapaus oli onnistunut, hän jäi, ainoan kerran, miettimään paikallisten tunteita. ”Mitä tjeremissit muuten meistä ajattelivat, en tiedä varmaan, vaan jälkeinpäin kuulin heidän arvelleen, että meidät oikeastaan olisi pitänyt tappaa!” (Heikel 1894, 28.)

Heikelin tieteellisenä ansiona ovat laajat keräelmät eri puolilta suomalais-ugrilaista kieli-aluetta. Hän teki kenttätöitä ilmeisen innostuneesti, kuitenkin huolehtien omasta mukavuudestaan niissä puitteissa kuin oli mahdollista. Hän suhtautui mareihin, mordvalaisiin tai udmurtteihin asiallisesti, kun kyse oli rakennuksista. Sävy muuttui,

Šokšalaistyttöjä
juhliin menossa.
Museovirasto
SUK 26:6.

kun tutkimusaiheeksi tuli kansanpuku ja kirjontakoristelu. Kansanpukujen moninaisuus ei jättänyt tutkijaa kylmäksi. Objektiivinen tarkkailija väistyi, ja Heikel ihaili vilpittömästi ja ääneen mordvalaisnaisten värikylläisiä asuja. Tutkijan ja tutkittavan kesken vallitsee useimmiten vuorovaikutussuhde. Tutkija ei voi irrottautua kulttuuri-konteksteistaan, mutta myös tutkittava saattaa vaikuttaa tutkijaan, tutkimusaiheeseen ja tutkimusprosessiin. (Honko 1992, 125.)

Tutkimusmatkojen kohokohtana oli šokšalaistyttöjen kohtaaminen Pyhän Serafimin lähteellä Tšetvertakovossa.

Vasta kolmantena ja viimeisenä päivänä saapui paikalle lukuisia kansanpukuisia mordvalaistyttöjä. Kyllä olivatkin hyvin merkittävien näköisiä ja olisipa kannattanut odottaa heitä useampiakin päiviä. Että heillä on jalassa niiniset virsut ja valkeat säärökset ja valkoinen pitkä paita, tiedämme jo entisestään. Mutta outo oli nähdä heidän päässään punaisia ja keltaisia kultapaperista tehtyjä seppeleitä sekä korvan ympärillä helmiä ja villatöpsyjä. Myöskin letin päästä riippuu nauhoista ja höyhenistä kokoonpantu suuri tupsu. Vielä merkellisempi laitos oli heillä takana riippumassa jonkinlainen turnnyri. Korttelin levyinen, mutta kyynärän pituinen se oli, ja laitettu kirjavista ja kiiltävistä helmistä moneen riviin tuuman paksuiseksi, ja sen alareunasta heilui mustia villalankoja, niin kuin 4–5 kappaletta. Siinä mordvalaistyttöt kävelivät kaikessa komeudessaan. Pulskemmat he olivat kuin venäläiset tytöt, sillä lihavuus näkyi olevan mordvalaistenkin tyttöjen ominaisuuksia. Kun kysyin, miksi he eivät menneet kävelemään muiden kanssa kentälle, niin kuin venäläinen nuoriso teki, niin selittivät, että eivät he koskaan mene semmoiseen seuraan, jossa on venäläisiä poikia, sillä ne tekevät heille kiusaa. (Heikelica 1885, 10–11.)

Oliko Heikel lopulta objektiivinen? Vaikka mordvalaisnaisten raskaat korut ja korkeatasoinen kirjonta jättivät häneen lähtemättömän vaikutuksen, niiden pohjalta tehty tutkimus on deskriptiivistä ja vailla henkilökohtaista mielipidettä. Suomalais-Ugri-laisen Seuran julkaisema komeasti kuvitettu teos *Mordvalaisten pukuja ja kuoseja* esittelee typologian keinoin mordvalaisnaisten pukukappaleita ja kirjonta-

Kesällä 1885 nuori kansakoulunopettaja Makar Jevsevjev oli oppaana ersämordvalaiskylissä Simbirskin kuvernementissa (Heikelica 1885). Šokšalaistytön koristeellinen päähine saatiin Kansallismuseon kokoelmiin mordvalaisen valistajan Makar Jevsevjevin välityksellä. Kulttuurien museo SU 4872:35. Kuva Matti Huuhka.

koristelun kuvioita (Heikel 1899). Käytännön tasolla oli toisin. Heikel piti kirjontaa korkeatasoisena ja puhui sen ainutlaatuisen kauneuden puolesta ("kuosit ovat useiden muiden kansojen kuoseja etevämmät"). (SUSA VI, 148; Lehtinen 2004, 50.) Heikelin innostuksesta johtuen hänen tuomiaan kirjontakoristeisia esineitä oli esillä Kööpenhaminan maailmannäyttelyn suomalaisessa osastossa vuonna 1888. (Smeds 1996, 198.)

Kirjonta ja sen alkuperä oli mietityttänyt Heikeliä, mutta vastausta kysymyksiin hän ei enää kuitenkaan saanut. Utterana museo-miehenä Heikel kävi Pietarin pukunäyttelyssä talvella 1902–1903. Hänen löytönsä siellä oli serbialainen kirjonta, jonka hän ajatteli olevan ilmiselvästi sukua marien kirjonnalle. (Heikel 1903.)

Heikel kulki kenttämatkoillaan Venäjällä ikään kuin Suomessa. Päiväkirjoihin tulivat merkityiksi tarkalleen paitsi kansatieteelliset havainnot ja apureiden nimet myös kyydin hinta ja päivärahojen kulu-tus, kuin virkamiehellä. Heikelin visio oli selvä: Suomen suku on osa Suomea, ja sellaisena hän halusi toteuttaa haaveensa ulkomuseossa, johon piti tulla rakennuksia Lapista Objoelle asti! Heikelin ote oli isänmaallinen. Hänen johtotähtenään oli tehdä Suomi tunnetuksi, ja sivistyksellisen pääoman osana oli myös tiede, hänen edustamansa kansatiede. Tunnetuksi tekeminen tarkoitti yhteyksiä muihin tutkijoihin Euroopassa ja Aasiassa. Heikelin laaja kirjeenvaihto, joka täyttää kuusi kansiota, ja saksankieliset julkaisut osoittavat nurkkakuntai-suuden sijasta avaraa näkemystä.

U. T. Sirelius: "Minut on Kaitsemus, kuten näyttää, tuominut etnografiksi."¹

U. T. Sirelius oli kansatieteilijä ja tukeutui aikalaistensa tavoin kansatieteen kysymyksenasetteluihin. Nuorena museoassistenttina hän omaksui unkarilaisen kansatieteilijän János Jankón kehitysteorian. Jankó sai kolme kuukautta kestäneellä vierailullaan eräät suomalais-ugrilaiset tutkijat vakuuttuneiksi suomalais-ugrilaisen kansatieteellisen tutkimuksen oikeutuksesta. Hänellä oli tuolloin, vuonna 1897,

¹ Lehtonen 1972, 38.

U. T. Sirelius permalaismatkallaan. Lyijykynäpiirros Sireliuksen muistiinpanovihossa 1906. Sireliuksen personalia.

takanaan usean vuoden museokokemukset ja kenttämatkat. Jankólla oli lisäksi laaja tutkimusverkosto Euroopassa. Hän piti itseään etnografina eikä arkeologina toisin kuin Heikel. Hänen aloitteestaan hankittiin Unkarin kansatieteellisen museon kokoelmiin myös laajoja ulkoeurooppalaisia kokonaisuuksia. Jankón mielestä kansatieteellisen tutkimuksen keskeisenä tehtävänä oli unkarilaisuuden ja unkarilaisten omanarvon tuntemuksen lisääminen. Hänen väitöskirjansa aiheena olikin Unkarin kalastuksen alkuperä, ja siinä sukukansojen kulttuurit esiintyvät ainoastaan esimerkkeinä. Suomessa Jankó halusi tutustua suomalaiseen kansankulttuurin, jota hän piti kolmioteoriansa kannalta keskeisenä. Hänen perusajatuksensa oli, että suomalais-ugrilaiset kansat muodostavat ikään kuin kolmion, jonka yhdessä kulmassa

ovat ostjakit (hantit), toisessa suomalaiset ja kolmannessa unkarilaiset. Vertailemalla näiden kansojen yhteisiä piirteitä saadaan selville alkuaan suomalais-ugrilaisia piirteitä. Hän kunnioitti suomalaisten tutkijoiden aikaansaannosta ja piti sitä esimerkillisenä:

Suomalaisia yhdistää voimakas kansallistunne, heitä ruokkii korkeatasoinen kansallinen sivistys, joka suojaa heitä ulkopuolisilta vaikutteilta... Kehityksen salaisuus on siinä, että kulttuuri-vaikuttajat ovat kaikki eurooppalaisittain sivistyneitä, näin Aspelin, Schvindt, Krohn, Heikel, ja he loivat vajaan 60 vuoden aikana Kalevalasta versionutta suomalaiskansallista kulttuuria. He kaikki tuntevat länsieurooppalaisia tutkimusmetodeja ja samalla keräävät idästä aineistoa. (Jankó 1993, 7.)

Miten nuoresta museoamanuenssista U. T. Sireliuksesta tuli Siperian tutkija? János Jankón korostama kolmikantateoria oli todennäköisesti ensisijaisena kannustimena. Juhani U. E. Lehtonen toteaa kuitenkin tutkimuksessaan U. T. Sireliuksen elämäntyöstä, että Sireliuksen kansatieteilijäksi ryhtymisessä oli useita vaikuttavia tekijöitä (Lehtonen 1972, 42). Vuonna 1883 perustettu Suomalais-Ugrilainen Seura oli todennäköisesti huomattava taustavaikuttaja, jonka tähtäimessä oli obinugrilaisten kielten ja kansojen tutkimus. Kallistuisin väittämään, että Jankón teoriaa sytyttävämpi oli kenties unkarilaisen tutkijan innostus ja ikä. Kolmen kuukauden ajan jatkunut yhteistyö museossa ja yhteiset matkat Laatokan Karjalaan tiivistivät kahden nuoren tutkijan välejä. (Jankó 1993, 28–29.) Kannattaa muistaa, että Jankó oli vasta 29-vuotias Suomen-matkallaan. Silti hän oli määrätietoinen uuden ajan kulkija, joka halusi nostaa kansatieteellisen tutkimuksen arvoonsa. Sirelius ei ajatellutkaan astella Heikelin viitoittamaa tietä, vaan hän ryhtyi selvittämään suomalais-ugrilaisten kansojen yhteisen kulttuurin piirteitä.

Kenttätyö kuulostaa aina juhlalliselta. Nykyisin kysytään, mikä ”kenttä” on (Siikala 1997, 31), eikä se välttämättä tarkoita enää sukulusta tuntemattomaan. Sireliukselle se oli tuntematon tila tuntemattomine alkuperäiskansoineen, joihin hän suhtautui virkamiesten tapaan hieman alentuvasti ja autoritaarisesti. Kentällä tutkija joutuu tieteellisen työskentelyn ohella vastaamaan käytännön toimista. Myös Sire-

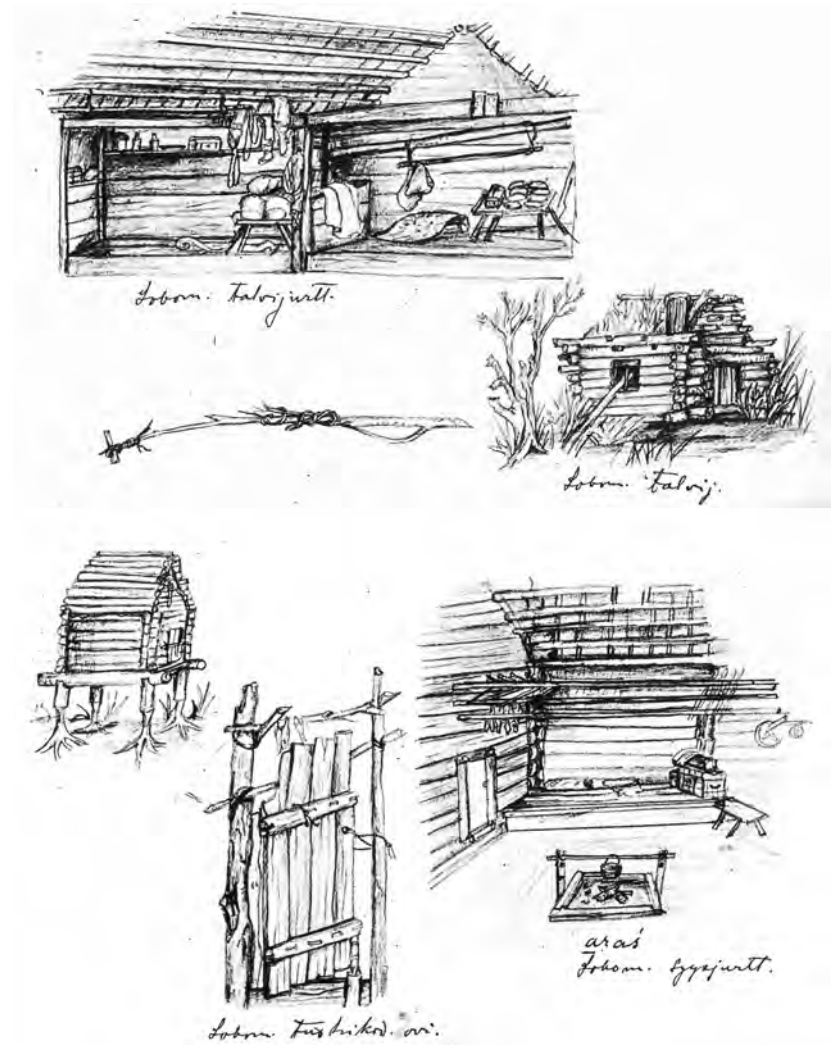
liuksen oli vieraassa ympäristössä hankittava kulkuvälineet, ruoka- tarpeet, saattaja ja monesti myös tulkki – eli luotettava henkilökunta. Oli huolehdittava kameran, kehitystankin ja painavien kasettien turvallisuudesta kuljetuksesta sekä esineiden hankkimisesta aiheutuvista toimista.

Sireliuksen matkamuiistiinpanovihot käsittävät 34 vihkoa (Lehtonen 1972, 54). Muistiinpanot muodostuvat päiväkirjamerkinnoista ja kansatieteellisen tehtävän suorittamiseen liittyvistä toimista. Esikuvana oli tässäkin János Jankón tarkka ja yksityiskohtiin menevä menetelmä. (Esimerkiksi Jankó 2000, 101.)

Päiväkirjamerkinnot koskevat matkantekoa ja käytännön toimia. Niissä kerrotaan kyydin hankkimisesta, apureiden palkkaamisesta ja majoituksesta tai ruokailusta. Kansatieteelliset muistiinpanot jakautuvat kolmeen osaan. Kansatieteelliset havainnot ja haastattelujen tulokset muodostavat siitä osan. Museomiehenä Sirelius hankki matkaltaan laajan esinekokoelman Suomen kansallismuseon kokoelmiin. Näitä esineitä koskevat tiedot muodostavat toisen osan. Valokuvauskohteisiin ja -oloihin liittyvät tiedot täydentävät edellisiä.

Monimutkainen ja tarkka esitystapa palveli Sireliuksen kysymyksenasetteluja ja nimenomaan niistä keskeisintä, kalastusta. Koska omakielisiä nimiä pidettiin alkuperäselvityksen kannalta relevantteina, niitä on kirjoitettu suhteellisen tarkasti muistiin. (Lehtonen 1972, 55.)

4.9.1898 Saavuimme Vahin suulle. Paikalla yöpyi eräs ostj. perhe. Palkkasin ostjakin kulettamaan itseni ja Rytškovin jurteihin. Tapasimme nuoremman Kutnikovin kotona ja vanhin veli, Vahin kirjuri, joka oli muutama aika sitten matkustanut kruunun asioissa Surgutiin, oli onneksemme saapunut, edellisenä päivänä paikalle. Venekaupoista Kutnikovin kanssa ei tullut mitään, mutta sen sijaan pakoitti kirjuri jurteissa sijaitsevan kruunun viljamakasiinin hoitajan luovuttamaan käytettäväkseni huostassaan olevan ostjak. yhteisön katetun veneen. Se oli nelisoutuinen, mutta paljon pienempi Rytškovin venettä. (Sirelius, Ensimmäisen obinugrilaismatkan muistiinpanot, 155.)

Kausiasuinpaikat olivat Sireliuksen kiinnostuksen kohteina, ja tomskilainen taiteilija P. Reisler piirsi useita sisustuskuvia, joita ei valokuvan keinoin voinut ikuistaa. Lobomošin kotakunnan talvi- ja syysasuttavat hirsimökkit, patsasaitta ja tuohikodan ovi. Sireliuksen personalia.

Kevyet haapiot kannettiin taipaleiden läpi joen sivuhaaralta Obille.
U. T. Sirelius 1899. Museovirasto SUK 36:251.

U. T. Sireliuksen vuokraama alus Vahilla. U. T. Sirelius 1899. Museovirasto SUK 36:4218.

Matkantekoa. Sireliuksen retkikunta taigan ryteikössä. U. T. Sirelius 1899.
Museovirasto SUK 36:241.

Kalastuksesta, kalan liikkumisesta, pyydyksistä ja pyyntitavoista on runsaasti kuvauksia ja paikalla tehtyjä piirustuksia. Pakollisissa pysähdyspaikoissa ja sopivaa kyytiä odotellessa Sirelius haastatteli milloin mistäkin aiheesta: Larjatskojessa raipparangaistuksesta, kihlauksesta ja häistä sekä lääkehoidollisista keinoista. Tuohiesineet antoivat Sireliukselle uutta ajateltavaa, kun hän alkoi kirjoittaa muistiin raaputtamalla tehtyjen kuvioiden merkityksiä ja nimiä. Häntä askarrutti kuvioiden alkuperä ja niiden yhteys hantien ja mansien maailmankuvaan. Tuohi- ja nahkakoristeita esittelevä julkaisu ilmestyi vuonna 1904 (Sirelius 1904). Kuvioiden nimien selvittämisessä Sirelius sai asiantuntevaa apua mansin kielen tutkijalta Artturi Kannistolta, joka matkoillaan 1902–1906 otti niistä selvän. Sirelius kääntyi kirjoittelemaan myös unkarilaisen tutkijan József Pápayn puoleen. Lisäksi hän oli yhteydessä berezovolaiseen avustajaansa G. Gertsogiin, joka lähetti kahden hantilaisnaisen antamia koristekuvioita ja tatuointia koskevia tietoja. (Gertsogin kirje Sireliukselle 14.12.1903.)

Aurinkoa esittävä kuva tuohiastian kannesta. Toisella obinugrilaismatkalla Sireliuksen seuralaisena oli taiteilija P. Reisler. Sireliuksen matkamuistiinpanot supistuivat vastaavasti; sanallisten kuvasten tilalle tuli taiteilijan tekemiä tussipiirustuksia. Kulttuurien museon arkisto.

Olettamuksena oli, että kuvion nimi on todistus kuvion alkuperästä. Metodisesti Sirelius tukeutui ruotsalaisen Hjalmar Stolpen käsitykseen, jonka mukaan ornamentit olivat saaneet alkunsa eläinmaailmasta saatujen esikuvien mukaan. Kerätty aineisto, Sireliuksen kentältä saamat tiedot ja Kanniston antamat selitykset eivät tukeneet hypoteesia. Kuvailevaa julkaisua ei seurannutkaan ornamentiikkaa laajemmalti koskeva esitys, ja Sirelius väitti myöhemmin luennoillaan, että ornamenttiikan tutkimisen edellytyksenä oli kauneusaisti. (Lehtonen 1972, 155.)

Obinugrilaismatka oli nuorelle tutkijalle ratkaiseva elämys, jonka muisto ei kauhtunut myöhemminkään. Sirelius piti Suomalais-Ugrilaisessa Seurassa todennäköisesti syksyllä 1900 (*SUSA* XIX,3: 29) kuvin havainnollistetun esityksen, jossa hän selosti kuvien ottilanteita.

Siitä huolimatta ovat ostjakit viime aikoina alkaneet tieteellisissä piireissä herättää hyvin ansaittua huomiota. Tähän on syynä ostjakkien elämäntapa, joka viimeisiin saakka on säilyttänyt paljon sellaista, mikä on ollut oleellista kaikkein sivistyskansain kaikkein varhaisimmissa elämän vaiheissa, s.o. ostjakit ovat säilyneet luonnon kansana. Vielä tänä päivänä ammentavat he toimeentulonsa elinkeinoista, jotka ovat inhimillisen elämän vanhimpia, he elävät näet miltei yksinomaan metsästyksestä ja kalastuksesta, hyvin harvat ovat ne, jotka harjoittavat karjanhoitoa ja vielä harvemmat ne, jotka yrittävät maata viljelemään. Erittäinkin meille suomalaisille on ostjakkien elämän tunteminen tärkeä, koska siinä kuvastuu selvästi oma muinaisuutemme.

Kuvaesitys heijastaa kenties myös Sireliuksen omia tuntemuksia. Kuvia hän valitsi siihen 46 – oli mistä valita, koska hänen kuvakokoelmansa oli mittava ja monipuolinen ja sisälsi yli 400 valokuvaa (Museoviraston kuva-arkisto SUK 36). Kuvasarjan kommentaasteista kuvastuu kunnioitus hantien ja mansien selviytymiskykyä kohtaan.

Hantien ja mansien luonteesta kertoessaan Sirelius muisti mainita virkamiesten ja alkuperäiskansan välisestä kitkasta. Mansit kun eivät suostuneet virkavallan edustajalle, tässä siis tutkijalle, kertomaan uskonnosta eivätkä uhreistakaan. Sireliukselle jäi tässä sivusta-

katsojan rooli. Siperian-matkojen edellytyksenä oli lupakäytäntö, jonka noudattamista kulkeminen tuntemattomilla seuduilla vaati. Hantit tai mansit taas eivät aina suhtautuneet suopeasti ”keisarin lähettämään virkamieheen”. Kulttuuriero oli suuri, eikä sen ylittäminen tuntunut olevan Sireliukselle ensisijaisen tärkeää. Muistiinpanojen laaja kirjo osoittaa, että Sireliuksella oli mielessä laajoja julkaisuhankkeita, joissa oli tarkoitus hyödyntää matkoilla tehtyjä havaintoja. Sirelius tallensi käsikirjoitukset silloisen kansatieteellisen osaston arkistoon tulevia käyttäjiä ja käyttöä varten. Hän arveli, että muistiinpanoilla olisi kestävä arvo. Osa matkamustiinpanoista, nimenomaan ensimmäinen obinugrilaismatka, on julkaistu saksaksi Ingrid Schellbach-Kopran käännöksenä osana Suomalais-Ugrilaisen Seuran tutkimusmatkailijoiden aineskokoelmien julkaisuhanketta (Sirelius 1983). Hanna Snellman on pohtinut Sireliuksen käsikirjoitusten merkitystä antropologisen kenttätutkimuksen kannalta ja todennut, että vuosina 1898–1900 tehtyjä muistiinpanoja ei voida arvostella tämän päivän kriteerein (Snellman 2001, 33, 160).

Sirelius suuntasi vielä matkansa permiläiskansojen, komisyrjäniin ja udmurttien, pariin. Matka oli pettymys. Vaikka avustajina oli tunnettuja silloisia komien ja udmurttien kulttuurivalistajia ja vaikuttajia, hän kärsi asukkaiden epäluulosta. Yhteistä kieltä ei löytynyt, ja tietoja hän sai niukasti.

Udmurttilalueella Sirelius pysähtyi pariin otteeseen. Valinta osui Buranovoon (Burangurt), joka sijaitsee noin 100 km:n päässä pääkaupungista Iževskistä. Asukkaita oli noin 600 (Zagrebin 1999, 62), ja yhdyshenkilönä oli ensimmäinen udmurttilainen etnografi Grigori Vereštšagin. Kylässä papin toimessa ollut Vereštšagin passitti vieraan pojalleen Ivanille, joka kulki suomalaisen tutkijan kanssa. Valokuvaus muodostui tässäkin keskeiseksi tehtäväksi. Ongelmana oli mm. yletön juhlinta Iljan päivänä. Jos Heikelin ongelmana oli saada ujut maritytöt kuvaan, Sireliukselle udmurttinaiset olivat ”ruokottomuuksia huutelevia amatsonia”. (Sirelius 1907 III; Lehtonen 1972, 72; Lehtinen 1995, 30.)

Sireliuksen ohjelmallinen toiminta ulottui myös kentälle. Permalaismatkan hyvänä puolena oli, että matkan päätyttyä hän tutustui Kazanissa nuoreen marilaiseen kansakoulunopettajaan Timofej Jevsevjeviin. (Ks. tarkemmin Saarisen artikkelia tässä julkaisussa.)

”– asiani vaativat minua sillä kerta toisanne ja niin jäi uhrimatka tekemättä. Mutta näin yhtäkaikki uhrisaattueen lähdön. Kaksi isoa ruuha – täynnä eväitä ja matkatarpeita – oli välipuilla sidottu toisiinsa; toisessa oli pino jumalankuvia ja uhrilahjoja. Seisten ruuhissa ja huutaen ho-ho-hoo sousivat miehet kylän rannasta.” (Sireliuksen personalia, Kuvia ostjakkien elämästä, 7.) Museovirasto SUK 36:250.

”Mutta mikä on oleva ostjakkien kohtalo tulevaisuudessa – -. Lyhyt vastaus kuuluu: häviäminen kansallisuksien joukosta. Se tapahtuu kahta tietä: osittain venäläistymisen, osittain sukupuuttoon kuoleamisen kautta. Jälkimmäiseen on monta syytä. Yhdeksi pääsyyksi voinee sanoa tavattoman lasten kuolevaisuuden, joka johtuu osaksi lasten huonosta hoidosta, osaksi vanhempain raihnaisuudesta ja äärettömästä viinan nauttimisesta.” (Sireliuksen personalia, Kuvia ostjakkien elämästä, 27.) Vasjunganin hanteja. (Osa kuvasta.) Kuva A. V. Adrianov 1889. Museovirasto SUK 85:10.

Sukukansat Suomen kansallismuseossa

Sireliuksen kenttätutkimukset ajoittuivat aikaan ennen ensimmäistä maailmansotaa. Suomalais-ugrilainen kansatiede pysyi hänen ohjelmassaan aivan loppuun asti niin opetustyössä, tutkimuskentällä kuin museossakin. Vuonna 1923 avattiin Kansallismuseossa ns. heimokansojen osasto. Sirelius oli sen ideoija, ja toteutukseen osallistuivat tutkijat Tyyni Vahter ja T. I. Itkonen. Jankólta aikoinaan saatu innostus ja pioneerityö saivat kansallispoliittisen värityksen. Heimokansojen esittely oli omiaan korostamaan suomalaisuutta ja kiinnitti huomiota sukukansojen tilaan sulkeutuneen rajan takana Neuvostoliitossa. (Sirelius 1923, 16.)

Museo on identiteettiä luova instituutio, jolla on näkyvä rooli yhteiskunnassa (Aurasmaa 2002, 51, 68.) Suomalais-ugrilaisista kansoista annettavan kuvan tehtävänä oli palvella suomalaista identiteettiä. Se ei edustanutkaan ”toista” kulttuuria, vaan päinvastoin näyttelyssä korostettiin me-identiteettiä eli suomalaisuutta vahvista-

”Parhaiten edustettuna on tekstiili, jonka väriikkaat ja upeat kuosit antavat hyvän todistuksen tekijänsä niin taiteellisista kyvyistä kuin erinomaisesta ahkeruudesta ja antaumuksesta. Me saamme voimakkaan tunnun siitä, että heimmomme eri kansat jo varhain ovat saavuttaneet kulttuuriasteen, jolla he vapautuneina toimeentulon tarpeiden yksinomaisesta palvelemisesta ovat kohonneet arkisen elämän yläpuolelle tavoittelemaan korkeimpia henkisiä arvoja.” (Sirelius 1923, 17.) Museovirasto SUK 153:5.

via piirteitä. Näyttely antoi hyväksyttävän kuvan kaukaisista suomalais-ugrilaisista kansoista. Se oli eräänlainen stereotypia: siinä pelkistettiin ja yksinkertaistettiin suomalais-ugrilaisia kansoja koskevia piirteitä. Stuart Hall on todennut, että stereotypian luomisessa käytetään hyväksi ”kahtiajakamisen” strategiaa. Siinä erotetaan normaali ja hyväksyttävä epänormaalista ja epämiellyttävästä. Kaikki piirteet, jotka eivät ole sopivia tai ovat korostetun erilaisia, on suljettu pois. Hallin mukaan yksinkertaistaminen stereotyypiksi edellyttää symbolisten rajojen vetämistä. (Hall 1999, 191.) Tämän ajatuksen mukaisesti suomalais-ugrilaiset kansat ja niiden kulttuuri oli esitetty muodossa, jossa ne kelpasivat Suomen kansan ja sen kulttuurin osa-alueeksi. Piirteet, jotka koettiin erilaisiksi ja toisiksi, suljettiin pois tästä kuvasta näkymättömiin.

Sanokaamme kohta, ettei meidän tarvitse hävetä sukuamme eikä ainakaan sen töitä. Sellainenkin kävijä, joka ei mene museoon tutkiakseen, vaan ainoastaan nähdäkseen, palaa sieltä rikkaampana. Hän on saanut tutustua uuteen ja viehättävään sekä sellaiseenkin, joka jää mieleen. Osaston väriikkaat, upeilla ja muotokylläisillä koristeilla kirjatut puvut todistavat, ettei heimoltamme ole puuttunut kauneusaistia. (Sirelius 1923, 17.)

Arviointi

Mitä merkitystä näillä varhaisilla keräelmillä, esineillä, valokuvilla, piirustuksilla ja muistiinpanoilla on? Ovatko ne ainoastaan pölyttyviä arkistosignumeita ja inventaarinumeroita? A. O. Heikel ja U. T. Sirelius julkaisivat ahkerasti kirjoituksia ja monografioita nimenomaan kentällä tehtyjen havaintojen ja kentältä tuotujen esinekokoelmien pohjalta. Onko näillä muistiinpanoilla jotakin annettavaa nykytutkijalle? Avautuvatko ne ulkopuolisille? (Snellman 2001, 32, 33.) Tarjoavatko mitään uutta tutkimuskohteina oleville kansoille itselleen?

Venäjällä puhalsi 1800-luvulla tutkimusmatkoja suosiva tuuli. Pietarin tiedeakatemia tuki tutkimusmatkoja, koska ne liittyivät Venäjän talouspoliittiseen ohjelmaan. Valtakunnankansleri kreivi Nikolai Petrovitš Rumjantsev etsimällä etsi Suomesta jo vuonna 1810 tiede-

miehiä, jotka olisivat halukkaita ”omistamaan taitonsa ja tietonsa keisarikuntamme sellaisten laajojen maakuntien tutkimiseen, joita asuttavat suuren Suomalaisen Kansakunnan heimot”. (Branch 2006, 344.) Vuonna 1845 perustettiin Venäjän maantieteellinen seura ja vuonna 1884 Moskovan yliopistoon antropologian, arkeologian ja maantieteen oppituolit, ja vuodesta 1899 alettiin julkaista kansatieteellistä julkaisusarjaa nimeltään *Etnografitseskoje obozrenije*.

Venäjällä suomalais-ugrialaisten kielten ja kulttuurien tutkimuksen keskus oli Kazanin yliopisto (Lehtinen 2005b; Saarinen 2005; Zagrebin 2005). Kazanin yliopiston museon intendentti S. K. Kuznetsov julkaisi paikallisissa aikakauslehdissä ja *Etnografitseskoje obozrenijen* numeroissa kuvauksia marien elämästä ja uskonnosta. Kazanin opettajaseminaarista valmistuneesta ja marilaisnyntisestä Ivan Smirnovista tuli Kazanin yliopiston professori. Hän julkaisi etnografisia kuvauksia mareista (Smirnov 1889), mordvalaisista (1895), udmurteista (1890) ja komipermjakeista (1891) Kazanin yliopiston tieteellisessä sarjassa. Ensimmäinen udmurttilainen etnografi Grigori Vereštšagin oli myös opettajaseminaarin kasvatteja ja julkaisi useita paikallisia kuvauksia udmurttien kansankulttuurista (1886, 1889) Venäjän maantieteellisen seuran kansatieteellisen osaston julkaisusarjassa. Siperiassa vastaavanlainen kansoja kuvailevasti ja tilastotietojen valossa esittelevä teos on lähtöisin A. A. Dunin-Gorkavitšin kynästä (1904).

Suomalaisten tutkijoiden tekemät matkat 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkupuolella olivat metodeiltaan uusia aluevaltauksia. Kyse oli ulkopuolisten tutkijoiden havaintoihin ja haastatteluihin perustuvasta menetelmästä, johon olennaisena osana kuului myös aineellisen kulttuurin dokumentointi kuvin ja esinein. Tutkimusmenetelmä edellytti muistiorganisaatioiden eli museon, kuva-arkiston ja kirjaston olemassaoloa. Kazanin yliopiston opettajien ja oppilaiden kuvailevat työt ovat osittain tilastollisia ja osittain kansanelämää kuvailevia teoksia, joissa visuaalisuus on sivuasias. Esinekokoelmien keruu käynnistyi vasta museoiden perustamisen myötä – prosessi, joka käynnistyi suomalais-ugrilaisilla kielialueilla vasta vuonna 1918. Kuvallinen dokumentointi oli pikemminkin poikkeus, ja tällaisena poikkeuksena oli mordvalainen Makar Jevsevjev, joka alkoi tallentaa mordvalaisten kylien elämää 1880-luvulta lähtien. Hänen tekemänsä

250 kuvan albumi palkittiin Nižni-Novgorodissa Venäjän taide- ja teollisuusmessuilla vuonna 1896 kultaisella mitalilla. (Zetkina 2004, 30.) Agathon Reinholmin laajalle piirustus- ja akvarellikokoelmalle ei löydy Venäjän arkistoista vertaista ajallisesti eikä laadullisesti (Lehtinen 2004, 58; Kudrjajtsev 2005). U. T. Sireliuksen valokuvakokoelma on yhä ainutlaatuinen ajankuva hantien ja mansien mittakaavassa. Tätä taustaa vasten suomalaisten käsikirjoituksilla sekä kuva- ja esinekokoelmilla on kestävä merkitys, koska ne ikuistivat näiden kansojen kansanomaista kulttuuria ennen yhteiskunnallisia mullistuksia ja ennen kuin modernisaatio- ja globalisaatioprosessi oli käynnistynyt. Suomalaistutkijoiden arvostus kuvastuu myös käänös- ja julkaisuhankkeessa, jonka tuloksena Tomskin yliopisto ja Marin tutkimuslaitos julkaisivat August Ahlqvistin (1999), U. T. Sireliuksen (2001), Timofei Jevsevjevin (2002) ja Kai Donnerin (2008) muistiinpanoja venäjännöksiä.

Ilmari Manninen ei päässyt Venäjälle kenttätöihin. Hän piti kuitenkin yhteyttä alan venäläisiin tutkijoihin ja keskittyi näissä kehyksissä suomalais-ugrialaisten kansojen kansatieteeseen. Hänen keskeisenä lähteenään olivat Suomen kansallismuseon esine- ja valokuvakokoelmat. Pukujen perinpohjainen tutkimus vei hänetkin ornamenttien pariin. Hän kiinnitti huomionsa Balkanin kansojen pukuihin ja uskoi sieltä löytyvän vastauksia lähinnä kirjontakoristelun alkuperää koskeviin kysymyksiin. Marien hupuntapaiset lakit ja serbialaisnaisten päähineet, mordvalaisten takaliinat ja romanialaisten sekä bulgarijalaisten vastaavat vyökoristeet sekä Karpaateilla asuvien ukrainalaisten etnisten ryhmien hutsulien ja boikojen kirjontakoristeiset paidat herättivät hänessä useita kysymyksiä, joihin hän ei kuitenkaan ehtinyt saada varhaisen poismenonsa takia vastausta. (Lehtinen 1996.)

Entä myöhemmin? Kustaa Vilkuna on funktionalistina pitänyt kokoelmia esimerkiksi hantien, mansien ja nenetsien nuolien osalta riittävinä (Vilkuna 1950). Omille tutkimuksilleni Kansallismuseon esine- ja valokuvakokoelmat ovat olleet peruslähde – ehkä sama innoituksen pyhä lähde kuin aikoinaan U. T. Sireliukselle János Jan-kón sanat.

Kieltämättä jokaisella tutkijalla on oma tapansa panna muistiin asioita ja dokumentoida. Jokainen tutkija luo myös lähdekriittistä

arvoa tutkimukselle. Voidaan kysyä Clifford Geertzin tavoin: onko kansatieteilijän luoma tutkimus se varsinainen etnografia vai onko olemassa jokin toinen totuus? Lauri Hongon arvio on yhä muistamisen arvoinen.

Kulttuurintutkija on korostetusti kulttuurien tutkija, erilaisuuksien löytäjä, vaihtelun näkijä, uniikkiuden havaintaja, Hän on mieluummin relativisti tai ainakin pluralisti, koska kulttuurit todella ovat erilaisia. Kulttuurien erilaisuudet on kyettävä asettamaan mielekästä suhteutustaustaa vasten selittämättä pois ilmiöiden erikoislaatuisuutta. (Honko 1976, 1.)

Kulttuurintutkija – näin myös kansatieteilijä – tekee havaintojaan sinä aikana ja siinä tilassa, missä hän on. Hän vaikuttaa omalla henkilökohtaisella panoksellaan kenttään. Se saattaa olla myönteistä, mutta ei välttämättä. Asenteellisuus vaikutti jossakin määrin A. O. Heikelin toimiin. Kokoelmiin hän hyväksyi vanhanaikaisia, hänen omasta mielestään arkaaisiksi luokiteltavia esineitä. Tähän kategoriaan eivät kelvanneet marien ja mordvalaisten parissa yleisesti käytössä olleet ostohuivit. Venäläisinä tai venäläisperäisinä pidettyjä esineitä ei myöskään pidetty tarkoituksenmukaisina hankkia. Myös sukupuoli vaikutti tutkimukseen. Heikelin, Sireliuksen ja miksei myös Albert Hämäläisen tutkimusaiheena oli naiskulttuuri. Naisten puvut, kirjonta ja häätävätkin ovat vahvasti sukupuolittuneita kulttuurin ilmiöitä. Kysymykset osoitettiin useimmiten miehille tai miesten välityksellä naisille. Jopa Timofei Jevsevjev piti naisten pukujen tutkimusta hankalana prosessina. Naiset eivät paljastaneet hiuksiaan miehen edessä, vaikka tämä olisi edustanut samaa kansallisuutta. (Lehtinen 1985, 25–26.) Siveyskäsitteiden erilaisuus saattoi olla tutkimusta vaikeuttava tekijä. Naisista ainoastaan Julie Wichmann rohkeni kokeilevan kansatieteilijän rooliin. Kieltä taitamattomana käsityö oli siltana hänen ja tutkittavien naisten välillä, ja kielitaidon puutteen korvasi havainnointi. (*Matkamuiistiinpanoja*, 118–119.)

Olen tutkinut suomalais-ugrialaisten naisten koruja ja pukuja. Kun professori Niilo Valonen tarjosi tutkimustehtävän 1970-luvulla, kenttätöön tekemiselle ei näkynyt mahdollisuuden häivääkään. Marit, mordvalaiset, hantit ja mansit sekä udmurtit olivat olemassa

joko esineiden tai valokuvien muodossa. Ennen kuin pääsin koruihin ja koruja koskeviin tietoihin käsiksi, jouduin virkatyönä selvittämään Museoviraston kansatieteen toimiston käsikirjoitusarkiston silloin luettelomattomia käsikirjoituksia. Keruuarkiston kätköistä löytyi pahvilaatikko, joka pursusi muistiinpanolehtisiä, piirroksia ja akvarelleja. Se paljastui Tyyni Vahterin jäämistöksi, ja siihen sisältyi hänen omien muistiinpanojensa lisäksi Ilmari Mannisen, Julie Wichmannin ja A. O. Heikelin kenttävihkoja ja piirustuksia. Selvittämis-tehtävissä olen joutunut perehtymään A. O. Heikelin personaliaan, hänen laajaan kirjeenvaihtoonsa ja muistiinpanolehtiöihin. Muistiinpanoista löytyi esineitä koskevia tietoja – sellaisia, joita kerääjä ei tuolloin ole pitänyt tutkimuksen kannalta relevantteina. En unohda ahaa-elämystä, kun paljastui, että kokoelmissamme ollut mordvalaisytyön palmikon koriste kuuluikin Makar Jevsevjevin äidille! Tai tieto siitä, että marilaisen naisen häissä käyttämä halatti kuului alun perin Timofei Jevsevjevin äidille! Esineistä tuli persoonallisia, aikaan ja paikkaan sidottuja, ja siten siihen asti mykät esineet alkoivat ”puhua”. Tätä vuoropuhelua tavoitellakseni olen sittemmin pyrkinyt kentälle, ja vuodesta 1981 lähtien se on onnistunutkin. Olen kulkenut nimenomaan edeltäjäni jäljissä. Minulle on ollut etuna sukupuoleni. Naisena ja kolmen lapsen äitinä on ollut helppo kysellä puvuista ja koruista. Virkavaltaa en ole paljonkaan tarvinnut, koska olen kulkenut paikallisen tutkimuslaitoksen tai museon hyväksymänä Tamara Molotovan, Tatjana Minnijahmetovan tai Serafima Lebedevan seurassa. Vaikeudet – niitäkin on ollut – on voitettu tieteen inspiraation voimin, kun mielessä häämötti edeltäjien tarjoama esikuva.

Mitä suomalais-ugrialaisten kansojen representaatioon tulee, on siinäkin tapahtunut muutoksia. Kansallismuseon suomalais-ugrialaiset kokoelmat muuttivat paikkaa; ne eivät enää vahvista suomalaista identiteettiä Suomen kansallismuseon suojissa vaan korostavat kulttuurien välisiä eroja ja vuoropuhelua Kulttuurien museon etnologisessa ympäristössä.

Lähteet ja lyhenteet

Painamaton kirjallisuus

Museovirasto,
Kansatieteen käsikirjoitusarkisto,
Heikelica. A. O. Heikelin personalia

- Heikelica 1884. Matkoilta Venäjällä, Siperiassa ja Mongoliassa 3. Vuorij-
tjeremissien maassa kesällä 1884.
Heikelica 1884. Matkoilta Venäjällä, Siperiassa ja Mongoliassa 6. Tjeremis-
sien ja votjakkien luona Birskin seuduilla.
Heikelica 1885. Matkoilla Venäjällä, Siperiassa ja Mongoliassa 9. Markkinat
”pyhän lähteen” ympärillä kesällä 1885.

U. T. Sireliuksen personalia

Kirjeenvaihto. Gertsovin kirje 14.2.1903.
Kuvia ostjakkien elämästä.
Ensimmäisen obinugrilaismatkan muistiinpanot.
Permalaismatkan muistiinpanovihot.

Kulttuurien museon arkisto

Heikelin personalia, piirroksset.
Sireliuksen personalia, piirroksset.
Suomalais-ugrilaisten esinekokoelmien pääluettelot.

Painettu kirjallisuus

- Ahlqwist, Aug. 1859: *Muistelmia Matkoilta Wenäjällä vuosina 1854–1858*.
Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
Ahlqvist, Aug. 1883: Unter Wogulen und Ostjaken. Reisebriefe und ethno-
graphische Mittheilungen. – *Acta Societatis Scientiarum Fennicae*.
Tomus XIV. 135–307. Helsingfors: Societas Scientiarum Fennicae.
Ahlqvist 1999 = Алквист, А.: *Среди хантов и манси. Путевые записки и*
этнографические заметки. Перевод с немецкого Н. В. Лукиной.
Томск: Издательство Томского университета.
Aurasmaa, Anne 2002: *Salomonin talo. Museon idea renessanssiajattelun*
valossa. Helsinki: Yliopistopaino.
Bourdieu, Pierre 1985: *Sosiologian kysymyksiä*. Käännös J. P. Roos. Tam-
pere: Vastapaino.
Branch, Michael 2006: Herderin vaikutus Anders Johan Sjögreniin ja sen
seuraukset: tapaustutkimus. – *Herder, Suomi, Eurooppa*. Toim. Sakari
Ollitervo & Kari Immonen. 312–356. Suomalaisen Kirjallisuuden Seu-
ran Toimituksia 1060. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
Castrén, M. A. 1857: *M. A. Castréns ethnologiska föreläsningar öfver*
altaiska folken; samt samojediska och tatariska sagor. Helsingfors:
Finska Literatur-Sällskapetets Tryckeri.
Castrén, M. A. 1967: *Tutkimusmatkoilla pohjolassa*. Matias Aleksanteri
Castrénin matkakertomuksista suomentanut ja johdannon kirjoittanut
Aulis J. Joki. Porvoo: Werner Söderström Osakeyhtiö.
Donner 2008 = Доннер, К.: *У самоедов в Сибири*. Перевод с немецкого
А. В. Байдак. Томск: Издательство «Ветер».
Dunin-Gorkavitš 1904 = Дунин-Горкавич, А. А.: *Тобольский Север*.
Общий обзор страны, ее естественных богатств и промышлен-
ной деятельности населения. С.-Петербург: Типография В. Кирш-
баума. Репринтное издание. Uusintapainos 1995. Москва: Изда-
тельство «Либерия».
Hall, Stuart 1999: *Identiteetti*. Suom. ja toim. Mikko Lehtonen & Juha Herk-
man. Tampere: Vastapaino.
Heikel, Axel O. 1887: *Rakennukset, teremisseillä, mordvalaisilla, virolai-*
silla ja suomalaisilla. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
Heikel, A. O. 1894: Eräs tjeremissiläinen uhri. *Suomen Kuvalehti* 24, 155,
210, 235, 262. 24–28.
Heikel, Axel O. 1899: *Mordvalaisten Pukuja ja Kuoseja. Trachten und Mus-*
ter der Mordvinen. Suomalais-Ugrilaisen Seuran kansatieteellisiä jul-
kaisuja I. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

- Heikel, A. O. 1903: Ensimmäinen kansainvälinen, historiallisten ja nykyaikuisien pukujen näyttely Pietarissa talvella 1902–1903. – *Suomen Museo/Finskt Museum* 2/10. 25–31. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Honko, Lauri 1976: Kulttuuri-identiteetin tutkimuksesta. – *Valtion humanistisen toimikunnan kulttuurintutkimuksen metodiseminaari Jyväskylän yliopistossa 8.–9.5.1975*. 1–14. Helsinki: Suomen Akatemia.
- Honko, Lauri 1992: Dialogisesta kenttämestodista. – *Sananjalka* 34. 123–137. Suomen kielen vuosikirja. Turku: Suomen kielen seura.
- Jankó, János 1993: *Finnországj jegyzetek*. Toim. János Kodolányi. Series Historica Ethnographiae 7. Budapest: Néprajzi Múzeum.
- Jankó, János 2000: *Utazás osztjáföldre 1898*. Series Historica Ethnographiae 11. Budapest: Néprajzi Múzeum.
- Jevsevjev 2002 = Евсевьев, Тимофей: *Этнографические коллекции*. Йошкар-Ола: Марийское книжное издательство.
- Kudrjavtsev 2005 = Кудрявцев, Владимир Г.: Агатон Рейнхольм и становление российско-финляндских художественных связей. – *Studia Slavica Finlandensia*, Tomus XXII. 205–210. Helsinki: Venäjän ja Itä-Euroopan instituutti.
- Lehtinen, Ildikó 1985: Timofej Jevsevjev – der große tscheremissische Sammler. – *Timofej Jevsevjevs ethnographische Sammlungen über die Tschermissen*. Herausgegeben von Ildikó Lehtinen. 8–45. Suomalais-Ugrilaisen Seuran kansatieteellisiä julkaisuja XII:1. Helsinki: Museovirasto, Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Lehtinen, Ildikó 1992: Field expeditions as a source of Finno-Ugrian ethnology. Pioneers. The History of Finnish Ethnology. – *Studia Fennica, Ethnologica* 1. 41–50. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lehtinen, Ildikó 1993: August Ahlqvistin kansatieteelliset havainnot. – *Suomen kieli, suomen mieli. August Ahlqvist vaikuttajana*. Toim. Jaakko Anhava. Suomi 171. 78–98. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lehtinen, Ildikó 1995: Museoesine ja kontekstit: ”etnografista todellisuutta” kohtaamassa. – *Suomen Museo* 102. 27–39. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Lehtinen, Ildikó 1996: ”Kirjoittamaton päiväkirja”. Ilmari Mannisen Unkarin-matka syksyllä 1934. – *Suomen Museo* 103. 119–166 Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Lehtinen, Ildikó 2005a: Agathon Reinholm – suomalainen taiteilija sukukansojen parissa. – *Suomen Museo* 2004, 111. 47–60. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.

- Lehtinen, Ildikó 2005b: Изучение Сибири в Казани (по материалам переписки А. О. Хейкеля и Н. Ф. Катанова). – *Studia Slavica Finlandensia*, Tomus XXII. 181–204. Helsinki: Venäjän ja Itä-Euroopan instituutti.
- Lehtonen, Juhani U. E. 1972: *U. T. Sirelius ja kansatiede*. Kansatieteellinen arkisto 23. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Matkamuistiinpanoja. Yrjö ja Julie Wichmannin kirjeitä ja päiväkirjamerkintöjä tutkimusmatkoilta 1891–1906*. Toimittanut Irene Wichmann. SUST 195. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 1987.
- Museomiehen päiväkirjasta. A. O. Heikelin lehtikirjoituksia*. Toim. Ildikó Lehtinen. Helsinki: Museovirasto. 1989.
- Niiranen, Timo 1977: A. O. Heikelin tutkimusmatka tšeremissialueelle kesällä 1884. – *Kalevalaseuran vuosikirja* 57. 80–99. Helsinki: Helsingin liikekirjepaino Oy.
- Saarinen 2005 = Сааринен, Сиркка: Финские финно-угроведы в Казани. – *Studia Slavica Finlandensia*, Tomus XXII. 150–161. Helsinki: Venäjän ja Itä-Euroopan instituutti.
- Salminen, Timo 2003: *Suomen tieteelliset voittomaat. Venäjä ja Siperia suomalaisessa arkeologiassa 1870–1935*. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikauskirja 110. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Setälä, E. N. 1915: Kansatieteestä ja sen tehtävästä. Alkajaisesityelmä Suomalais-ugrilaisen Seuran vuosikokouksessa 2 päivänä joulukuuta 1911. – *SUSA* XXIX,3. 1–22. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Siikala, Jukka 1997: Kulttuurin käsite ja etnografian ongelma. – *Kaukaa haettua. Kirjoituksia antropologisesta kenttätöystä*. Toimittaneet Anna Maria Viljanen & Minna Lahti. 20–35. Helsinki: Suomen antropologinen seura.
- Sirelius, U. T. 1904: *Ostjakkien ja Wogulien tuohi- ja nahkakoristeita. Ornamente auf Birkenrinde und Fell bei den Ostjaken und Wogulen*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran kansatieteellisiä julkaisuja II. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Sirelius, U. T. 1907: Matkalta Koillis-Venäjällä III. – *Helsingin Sanomat*, nro 192.
- Sirelius, U. T. 1923: Heimokansamme Kansallismuseossa. – *Suomen Heimo* 1/1923. 16–17. Helsinki: Akateeminen Karjala-Seura.
- Sirelius, U. T. 1983: *Reise zu den Ostjaken*. Übersetzt und herausgegeben von Ingrid Schellbach-Kopra. Suomalais-Ugrilaisen Seuran kansatieteellisiä julkaisuja XI. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Sirelius 2001 = Сирелиус, У. Т.: *Путешествие к хантам*. Томск: Издательство Томского университета.

- Smeds, Kerstin 1996: *Helsingfors – Paris. Finlands utveckling till nation på världutställningarna 1851–1900*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland, nr. 598. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Smirnov 1889 = Смирнов, И. Н.: *Черемисы (историко-этнографический очерк)*. Известия общества археологии, истории и этнографии при Императорском Казанском Университете, VII. Казань: Типография Императорского Университета.
- Smirnov 1890 = Смирнов, И. Н.: *Вотяки. Историко-этнографический очерк*. Известия общества археологии, истории и этнографии при Императорском Казанском Университете, VIII. Казань: Типография Императорского Университета.
- Smirnov 1891 = Смирнов, И. Н.: *Пермяки. Историко-этнографический очерк*. Известия общества археологии, истории и этнографии при Императорском Казанском Университете, IX. Казань: Типография Императорского Университета.
- Smirnov 1895 = Смирнов, И. Н.: *Мордва. Историко-этнографический очерк*. Известия общества археологии, истории и этнографии при Императорском Казанском Университете, X. Казань: Типография Императорского Университета.
- Snellman, Hanna 2001: *Khants' Time*. Kikumora Publications Series B: 23. Helsinki: Aleksanteri Institute.
- SUSA = *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja*
- SUSA VI = Vuosikertomus 2 päivänä Joulukuuta 1888. – SUSA VI. 145–150. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 1889.
- SUSA XIX,3 = Suomalais-Ugrilaisen Seuran vuosikertomus v. 1900. – SUSA XIX. 21–31. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 1901.
- SUST = *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia*
- Topelius, Zacharias 1938: *Maamme kirja: lukukirja Suomen alimmille oppilaitoksille*. 42. painos. Porvoo: WSOY.
- Vereštšagin 1886 = Верещагин, Гр.: *Вотяки Сосновского края*. Записки Императорского русского географического общества по отделению этнографии, XIV / 2. С.-Петербург: Типография Министерства внутренних дел. Собрание сочинений в шести томах. Том первый. Uusintarainos 1995. Ижевск: Удмуртский институт истории, языка и литературы УрО РАН.

- Vereštšagin 1889 = Верещагин, Гр.: *Вотяки Саранульского уезда*. Записки Императорского русского географического общества по отделению этнографии, XIV / 3. С.-Петербург: Типография Министерства внутренних дел. Собрание сочинений в шести томах. Том второй. Uusintarainos 1996. Ижевск: Удмуртский институт истории, языка и литературы УрО РАН.
- Vilkuna, Kustaa 1950: *Über die obugrischen und samojedischen Pfeile und Köcher. – Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Y. H. Toivonen sexagenarii die XIX mensis ianuarii anno MCML*. 343–384. SUST XCVIII. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Zagrebin 1999 = Загребин, А. Е.: *Финны об удмуртах. Финские исследователи этнографии удмуртов XIX – первой половины XX в.* Ижевск: Удмуртский институт истории, языка и литературы УрО РАН.
- Zagrebin 2005 = Загребин, Алексей Е.: Казань как центр финно-угорской этнографии. – *Studia Slavica Finlandensia*, Tomus XXII. 96–118. Helsinki: Venäjän ja Itä-Euroopan instituutti.
- Zetkina 2004 = Зеткина, И. А.: Макара Евсевьевич Евсевьев – фотограф. М. Е. Евсевьев. – *Жизнь мордвы в фотографиях*. 29–32. Саранск: Мордовское книжное издательство.

FLORIAN SIEGL
University of Tartu

How to prepare for fieldwork – a Forest Enets based retrospective

Introduction

The purpose of this paper is to address some topics connected to fieldwork on Forest Enets, a moribund northern Samoyed language still spoken by a small number of individuals at the periphery of Northern Eurasia.¹ Due to its remoteness this language escaped the attention of the early Finno-Ugrian fieldworkers and remained comparatively unknown until the turn of the 21st century.² This self-reflective account is intended to illuminate some of my experiences in and during fieldwork, and this will be compared to those of my Finnish predecessors who shaped the early history of both the Finno-Ugrian Society and Finno-Ugrian linguistics in general. Although several of the topics to be approached have already appeared in M. A. Castrén's diaries, other problems are comparatively new and might be of relevance for other field sites within the Russian Federation and possibly elsewhere.

---

¹ In summer 2008, I counted 41 possible speakers of Forest Enets. By possible speaker I mean individuals who grew up speaking Forest Enets as a native language (including bilingual individuals). Among them, I could identify five fluent speakers and about a dozen semi-speakers. The remaining individuals no longer use their language at all. All remaining speakers of Forest Enets were between 49–63 years of age. A more detailed account will be presented in Siegl (in preparation).

² As the scope of this article is very narrow, some further background information on both Enets and my fieldwork can be found in Siegl (2005, 2007) and in Siegl (in preparation).

The area of Potapovo (adapted from Vasil'ev 1963)

Language documentation and field linguistics

Due to the global problem of language endangerment, field linguistics has been a rapidly developing sub-discipline in linguistics in recent years. Whereas field linguistics is by no means a new discipline, it has re-appeared on the global scene side-by-side with the discussion on safe-guarding global linguistic diversity. The transition in this field is remarkable as the search for field linguistics textbooks shows. When I started to prepare for fieldwork in 2005, I could find only four textbooks, and they were either outdated or targeted at an entirely differ-

ent readership.³ Over the last years four new textbooks on field linguistics and language documentation have been published⁴ (perhaps even more), accompanied by a large quantity of scientific and popular literature on language endangerment.

Whereas there has been much progress in this field one nevertheless has to admit that a variety of fundamental problems have yet to be resolved. First, although field linguistics and language documentation is a discipline intended to be universally applicable, contemporary textbooks fall short of addressing regional peculiarities. Fieldwork on Saami in the Nordic countries differs from fieldwork on Saami in Russia, fieldwork on Aleut in Alaska differs from fieldwork on Warlpiri in Australia and fieldwork in Indonesia differs from fieldwork on Forest Enets in Northern Eurasia.⁵ Further, although field linguistics has gained much attention in recent years, especially in the wide field of 'general linguistics', it has not been re-introduced into Western Finno-Ugrian linguistics which historically had a good tradition of fieldwork until the emergence of the USSR.

³ Samarin, William J. 1967. *Field Linguistics: A Guide to Linguistics Field Work*. New York: Holt; Кибрик, А. Е. 1972. *Методика полевых исследований (к постановке проблемы)*. Москва; Vaux, Bert & Cooper, Justin 1999. *Introduction to Linguistic Field Methods*. LINCOM Coursebooks in Linguistics 1. Munich: LINCOM Europa; Payne, Thomas Edward 1997. *Describing Morphosyntax: A Guide for Field Linguists*. Cambridge: Cambridge University Press were too superficial or were targeted at a different readership.

⁴ Gippert et al. 2006. *Essentials of language documentation*. Trends in Linguistics. Berlin–New York: de Gruyter; Bower, Claire 2008. *Linguistic Fieldwork: A Practical Guide*. Palgrave Macmillan; Vaux, Bert & Cooper, Justin & Tucker, Emily 2007. *Linguistic Field Methods*. Eugene: Wipf & Stock Publishers; Crowley, Terry 2007. *Field Linguistics: A Beginner's Guide*. Oxford University Press.

⁵ It is of course fair to say that textbooks which could cover regional problems should be written by a team of fieldworkers but this has yet to happen. A notable exception, although not a fieldwork manual in the strict sense of the term is Newman & Ratliff 2001.

Non-Russian researchers among the Enets before the outbreak of the October Revolution

The history of research on Enets before the emergence of the USSR can be characterised with comparable brevity. In winter 1846, Castrén visited the Taimyr Peninsula where he collected material on both Enets and Nganasan (Castrén 1856: 245–247; 278–279). In contrast to his work in other areas, Castrén's stay on the Taimyr Peninsula was brief, but nevertheless produced the first accurate material on these Samoyed languages (Castrén 1854, 1855), although a large Tundra Enets manuscript has remained unpublished.⁶

Further, two more Finnish researchers had some exposure to Enets. First, Toivo Lehtisalo met a Forest Enets by chance somewhere along the River Taz in 1911 and collected a small set of lexemes which he later used in (Lehtisalo 1927). Donner, who had set out to work on Enets⁷ visited Dudinka (nowadays the capital of the Taimyrskij munitsipal'nyj rajon) in December 1912 with the intention of returning in 1914, although this was not possible due to the historical turmoil of the times (Joki 1944: XXIII–XXIV, XXXIV). Donner's Enets material was published later by Joki (1956). With the outbreak of the October Revolution, the Taimyr became as inaccessible as any other area of the USSR for most non-Soviet fieldworkers for more than 70 years.

A changing field...

Whereas fieldwork was instrumental in the early years of the discipline of Finno-Ugric studies, the emergence of the USSR left the majority of non-USSR scholars with no possibility of conducting primary research among speakers of the various Uralic languages in

⁶ Castrén, M. A. (n.d.), *Anteckningar öfver Chantaisko-karasinska dialekten*. Manuscripta Castreniana. Vol. XIV. Samoiedica. Jenisei-Samoiedica.

⁷ According to the policy of the Finno-Ugric Society, Lehtisalo was sent afield to collect material on Nenets, whereas Kai Donner had responsibility for the other Samoyed languages (Salminen 2008: 78–82).

the USSR.⁸ Concerning Samoyed studies, the role of native students and researchers (both native and non-native) at the Herzen Institute offered the best opportunity for primary consulting for almost all non-USSR researchers during the Soviet period.⁹ Effectively, fieldwork was the scientific monopoly of the Soviet researchers, a situation which changed with the collapse of the Soviet Union and the emergence of the Russian Federation. Meanwhile, the study of the Siberian Uralic Languages had changed from fieldwork-based discipline with philological implications to a profoundly philological discipline whose echoes from the past were found in the forewords of dictionaries (e.g. Joki 1944, Lehtisalo 1956) or travelogues (e.g. Castrén 1856, Donner 1915, Lehtisalo 1959). With the death of these dedicated fieldworkers, their experience in conducting fieldwork was lost.

Further, the social reality of these languages changed drastically during the 20th century. Whereas, for example, the Ob-Ugric languages and Samoyed excluding Kamas were comparatively safe at the beginning of the 20th century, at the turn of the century virtually all have become endangered, although the degree of endangerment varies.¹⁰

Finally, with the collapse of the USSR, fieldwork became possible again in many areas of the Russian Federation. However, the principles of fieldwork which were an inseparable part of early Finno-Ugric research no longer played any role because several generations

⁸ Several Hungarian researchers were able to do some primary fieldwork in the USSR but this was not usually the case. The situation of the Estonian researchers in the ESSR differed, but their fieldwork was mainly focused on the Finnic dialects and languages. Several Estonian researchers did do some primary fieldwork on Eastern Uralic Languages but did not introduce fieldwork into the curriculum nor propagate it beyond the individual level.

⁹ Meetings with consultants outside the Herzen Institute could be arranged to a limited extent, but this was rather unusual.

¹⁰ From a Taimyrian perspective only Tundra Nenets is comparatively safe, Forest Enets is functionally extinct and moribund; the same must be assumed for Tundra Enets. Concerning Nganasan the picture is much more problematic as I lack first-hand material. From conversations with several Nganasan activists in Dudinka I was given the impression that there may be no native speakers younger than 30.

had not been able to maintain this tradition.¹¹ Then, after the fall of the USSR, fieldwork again became possible, and it is now preferable to speak of a new era of re-introducing fieldwork than assume this to have been a kind of renaissance. Both the field of linguistics and Siberia had changed, fieldwork in the late 20th and early 21st century had a different point of departure compared to that encountered by the first generations of fieldworkers starting with Castrén and ending with Lehtisalo or Donner. The less-spoken Uralic languages were no longer entirely unknown because primary fieldwork and further research had nevertheless been conducted by a variety of Soviet scholars, including native-speaking Soviet scholars.¹² On the other hand, as the dimension of language endangerment has become urgent in several speech communities, local speech communities are no longer willing to function solely as anonymous objects of research but wish to receive some benefit from the research.

How to prepare for fieldwork

A question of utter importance for every young researcher is how one should prepare for fieldwork, especially when the research climate one has been growing up in is dominated by a philological and historical-comparative discipline with limited experience in the contemporary concepts of fieldwork and little if no funding at all for primary fieldwork. In the following I would like to outline the most important steps, such as applying for funding, collecting published material, and getting acquainted with techniques and technical equipment.

¹¹ Interestingly, it would appear that fieldwork on Saami seems to be regarded as a different kind of fieldwork than fieldwork on the Eastern Finno-Ugric languages and is usually not addressed in the same way. From my perspective, the most important meaningful difference is the choice of working languages (Scandinavian and Finnish researchers have usually been able to work in their native language) in an area influenced by ‘continental Scandinavian culture’ and different forms of Protestantism which has evidently made ‘entering the field’ easier.

¹² Of course, other problems apply here such as e.g. linguistic meta-theory (*Marxism; Marksizm i voprozy jazykoznanija*) or a Slavonic centered approach to grammaticography (including aspect), just to name some more prominent topics.

When I had decided to switch to the study of Enets in 2003, it was rather obvious that I would have to start looking for funding, as the field site was not ‘just around the corner’. By that time, Kaur Mägi who faced similar problems with his on-going fieldwork on Forest Nenets became a ‘brother-in-arms’ and we decided to tackle the most pressing problem, *funding*, by applying for a joint-research grant for a language documentation project on both Enets and Forest Nenets with the DOBES funding initiative (Dokumentation bedrohter Sprachen) of the German Volkswagenstiftung. Both languages, Enets and Forest Nenets, were ideal candidates as they were clearly endangered and little primary material was available in either of them.¹³

While preparing an application which coincided with the final phase of writing up my MA thesis, I first embarked on collecting almost anything written on Enets starting with linguistics and ending with Siberian history. Since so much Soviet work on Enets has been published in monographs and journals not easily obtained even in Tartu, which is otherwise well equipped, this quest took me to libraries in Estonia, Finland, Germany, Sweden and Hungary before I had the majority of published sources I now have at my disposal.¹⁴ Fortunately, the Institute for Bible Translation in Moscow found a copy of their sponsored trial version of “Fragments of the Gospel of Luke in Forest Enets of” (Jlyka 1995) which they sent me. After receiving this letter, I spent several weeks making the first steps of getting acquainted with Forest Enets and at that time this text served as an introductory text before I switched to other published text fragments. As the first steps are usually the hardest, it turned out that my knowledge of the structure of southern Samoyed was of little help and as Northern Samoyed languages were not on offer in Tartu I decided to postpone Forest Enets for the moment and began to concentrate on Tundra Nenets via Prokof'ev (1936) which had been published in the now long-obsolete Latin-based orthography of the early 1930s.¹⁵

¹³ As space is limited, no comprehensive research history can be given. The history of Enets studies will be dealt with in detail in Siegl (in preparation).

¹⁴ I estimate that it was about eight months before I had most of these materials at my disposal.

¹⁵ Only later could I find a copy of a later revised version of Prokof'ev's ‘Teach yourself’ in Cyrillic script published as Almazova (1961).

In spring 2004 our initial application for the DOBES documentation project was rejected. However, the reviews of our application stated that such a documentation project would match all criteria and that the applicants would be explicitly given a chance to re-apply if the planned research personnel Kaur Mägi and Florian Siegl were to attend training courses. The first trip led Kaur Mägi and myself to the MPI for Ethnology at the Centre for Siberian Studies for a week in the summer of 2004 (unfortunately partly at our own expense) to receive some instruction in contemporary ethnology. As Kaur Mägi had already conducted fieldwork earlier and as I had studied ethnology for several years, the intended training course in the basics of ethnography immediately turned into lengthy discussions with several members of the Institute on the subject of Russia and Siberia in general.

In late summer 2004 I attended a summer school on language documentation including practical field methods in Frankfurt, organised with funds from Volkswagenstiftung's DOBES programme. This time, the participation was funded and the technical training was indeed something I later learned to appreciate. During the summer school an e-mail from Helsinki sent by Tapani Salminen arrived which informed me that he could invite me to Helsinki on a CIMO scholarship the following winter. Furthermore, I was told that a young Nenets from Salekhard would also be coming to Helsinki to teach practical Tundra Nenets.¹⁶

Preparing and being prepared – then and now

The major difference between Castrén, Lehtisalo and Donner and I could be the financial side, since unlike my predecessors my work has not been supported nor funded institutionally. Whereas Castrén travelled on behalf of the Academy in St Petersburg and Donner/Lehtisalo on behalf of the Finno-Ugrian Society, all three predecessors had the

¹⁶ The second application, which was accepted for funding in March 2005, was written and submitted in autumn 2004. The official project DOBES Tartu-Göttingen Documentation of Enets and Forest Nenets lasted from 01.07.2005 to 31.03.2009.

clear cut scientific target of finding linguistic relatives in the East and to document their ways of living.

Donner and Lehtisalo left for fieldwork soon after graduation and as both studied with researchers who had direct fieldwork experience themselves one can assume that they had had some exposure to contemporary discourse on fieldwork. However, both researchers clearly state that another important part of their preparation took place in St Petersburg (Lehtisalo 1956: VII–XII, Joki 1944: XIV–XV) where they became acquainted with Russian researchers, spent considerable time in museums and libraries and collected letters of recommendation. On the other hand, my preparation certainly differed quite considerably from that of Castrén and possibly that of Donner and Lehtisalo, too, since I had the opportunity to acquaint myself with many more primary sources outside Russia than my predecessors. Further, I had the rare opportunity of becoming acquainted with the closest linguistic relative of Enets, Tundra Nenets, and the principles of Tundra Nenets grammar in detail beforehand. Because the ethnological literature on Enets has constantly written about the massive influence of Nenets on Enets I felt assured that practical Nenets skills would be very important. Later in the field I had to confess that these practical skills nevertheless had almost no impact, because Tundra Nenets no longer serves as a lingua franca in Potapovo. Further, my Tundra Nenets-based-historising point of departure misled me for quite a while, because of the suspicion aroused in me when a Forest Enets form did not match a Nenets form.¹⁷ In this respect, it took me quite a while to accept the value of diverging results. Finally, although Soviet ethnographers had continually written about the impact of Tundra Nenets on Forest Enets, the number of Tundra Nenets borrowings in Forest Enets in my collected data is comparatively small and could have been identified as such even without an active knowledge of Tundra Nenets.

¹⁷ The same form of extended suspicion produced the same problems when contemporary Forest Enets differed from earlier descriptions.

Fieldwork – the ethnographic-anthropological dimension of language documentation

The fact that many early linguistic fieldworkers have produced descriptions outside the narrow field of language studies does not come as surprise, because the boundaries between linguistics and ethnology were not as sharp as nowadays. However, this has not prevented individual researchers from receiving further specialised training in anthropology outside the field of linguistics. This detail is, for example, the major dividing line between Kai Donner and Toivo Lehtisalo, since the aforementioned spent two periods in the UK in 1911 to get further intensive training in general anthropology at Cambridge before setting out for the field (Louheranta 2006: 171–173).¹⁸

Although the role of ethnology is currently downplayed in field linguistics and taken for granted, fieldwork inevitably means communicating with people one would otherwise never have met. Personal ethic and moral judgments, gender roles and concepts of history may be in contradiction with those of the community but some background in ethnology helps in diminishing an inevitable culture shock which is part of fieldwork even among seasoned fieldworkers.¹⁹ Furthermore, a good background in ethnology sharpens sensitivity to extra-linguistic factors which can be found in the lexicon and the grammar of a given language. The role of the lexicon as the cultural memory of a speech community is comparatively straightforward and it hardly comes as any surprise that Forest Enets has a well-developed vocabulary for reindeer.

¹⁸ The promotion of collecting linguistic, ethnographic and archaeological material has been seen as a cornerstone of early fieldwork since the days of Sjögren. For an overview concerning the history of ideas, see Siikala 2006.

¹⁹ Although slightly outdated, Powdermaker 1966 still provides a powerful personal account of such experiences well worth consulting.

<i>te</i>	domesticated reindeer (generic)
<i>ñebl'ui/ ñabl'ui</i>	newborn reindeer
<i>pižik</i>	reindeer of young age up to one year ²⁰
<i>kate</i>	castrated reindeer bull
<i>d'aba</i>	two-year-old male reindeer
<i>siri</i>	two-year-old female reindeer
<i>kora</i>	reindeer bull
<i>neđi</i>	reindeer calf
<i>kora neđi</i>	young reindeer bull
<i>d'otid' neđi</i>	young female reindeer
<i>d'oxodi</i>	female reindeer
<i>bagid</i>	reindeer no longer able to calve
<i>auka</i>	pet reindeer for children (sometimes even fed with bread and fish soup)
<i>keđar te</i>	wild reindeer ²¹

However, in contrast to Tundra Nenets, Forest Enets reindeer terminology is certainly less complex²² and makes less distinctions: according to Tereshchenko (1965: 929) Tundra Nenets has two different names for reindeer no longer able to calve, *ваңды* ‘a dry reindeer cow’ (ru: *яловая важенка*) and *хабтърка* ‘infertile reindeer cow’ (ru: *бесплодная важенка*) both are subsumed as *bagid* in contemporary Forest Enets. Also, several other reindeer in Tereshchenko’s list do not have a pendant in Forest Enets. An explanation for this lies in the ethnic history of Forest Enets, which never engaged in large-scale

²⁰ In the early 1960s, a large number of reindeer were transferred from the Yamal to Potapovo in order to introduce industrialised reindeer breeding into this area. Several Komi reindeer breeders (probably Izhma Komi) accompanied this transfer and some Komi families stayed for a longer period in Potapovo and continued to work in the brigades. It is highly possible that *pižik* (phonetically *pyžyk*) has been introduced by these Komi reindeer breeders as it is not accepted among all Forest Enets. For a possible etymology of this ‘Wanderwort’ and related discussions concerning its distribution see Anikin 2000: 461–462.

²¹ For wild reindeer extraordinarily much phonetic variation has been attested, such as *kāđar*, *keđar*, *keđir*, *kāđer*; the form given above is given as a kind of phonological consensus form as it is impossible to say which of these should be considered primary.

²² E.g. Lehtisalo 1932 or Tereshchenko 1965: 928–929

reindeer breeding but relied on small herds which were used as transporting animals in caravans (Vasil'ev 1962, 1963).²³

Concerning the influence of culture on grammar, this is less obvious, especially in the early stages of fieldwork when every day many new things are drawn to one's attention. A good example for the influence of culture on grammar can be found in the sphere of death and its taboos. Forest Enets has a special diminutive *-kuji-PX*, which can only be used with possessive marking. Its meaning is very restricted: when referring to close deceased kin, it is obligatory that this diminutive be used. The following excerpt from a personal narrative shows this:

no čo-xi? äsi-kuji-b' nä-r-iđ? busi čiki
 so enter-3DU father-DIM-PX.1SG stand-INCH-R.3SG old.man this
pil'eigu-xun mošči-đa ań nä-r-iđ? ää-kuji-b'
pil'eigu-LOC lie-PTCP.IPF FOC stand-INCH-R.3SG mother-DIM-PX.1SG
när-iđ? čiki nä nä-r-iđ?
 stand-INCH-R.3SG this woman stand-INCH-R.3SG

...So those two entered. My father stood up, an old man, this man who had lain in the pileigu²⁴ stood up, my mother stood up. And this woman stood up...

In this regard, *-kuji+PX* helps to identify any protagonist of a narrative immediately. Whereas time reference does not clarify whether a particular protagonist is still alive, the use of this diminutive immediately removes all ambiguity.

Further, as researchers are accompanied by more and more technical equipment, for example, cameras and video cameras, these can be used for participant observation or documenting non-verbal com-

munication and further studies from the perspective of visual anthropology.

Whereas linguists naturally concentrate on language in the field it should be clear that language is more than a conglomerate of morphemes, and to be able to document a string of morphemes one has to interact with people. Even if it remains an individual decision whether or not one should study at least some ethnology or just browse through an anthropology²⁵ or linguistic anthropology textbook before going to the field, one will inevitably gather much more non-linguistic data in the field than one would have imagined before fieldwork. The more awareness one shows for extra-linguistic phenomena, the more likely it becomes that these data will be of value after fieldwork, even for other researchers, let alone the speech community in the years to come.

Planning fieldtrips – officials and other administrative endeavours

The degree of preparation for fieldwork is dependent on a variety of factors. In the following I want to describe why my individual approach to long term fieldwork was not only based on ethnological considerations but also on political grounds. Among ethnological considerations, I would like to single out two points which I considered to be of importance for my choice. First, to get a basic understanding of the local conditions I decided to spend a longer coherent period among speakers of Enets. Second, as two monographs based on longer periods of fieldwork in the Taimyr Peninsula in the 1990s had shown in great detail concerning the impact of the collapse of the Soviet infrastructure (Anderson 2000, Ziker 2002), I was aware that the summer and early autumn should be excluded as a time for fieldwork,

²³ Further, Forest Enets does not have a lexeme for 'herd, flock' for which the Russian *cmado* is used. Although the Forest Enets school dictionary lists *mada* (ERRE 133) which has undergone the expected onset simplification, I did not encounter it during my fieldwork. Other older Russian borrowings such as *tol* (ru: *cmol* 'table') show the expected onset simplification and I therefore assume that the entry *mada* is an assumed form. Finally, although it cannot be ruled out that earlier more distinctions were made, this inventory of contemporary Forest Enets reindeer terminology is based on my work with two retired reindeer herders over a period of several days and is therefore reasonably complete.

²⁴ A particular place inside a *chum* (ru: *чум* traditional conic tent)

²⁵ A practical classical anthropology topic, namely kinship, is an extremely good starting point for fieldwork within an unknown speech community. Whereas the structure of kinship and genealogies produces a good controllable set of lexemes from a linguistic point of view, talking about kin reveals e.g. the impact of interethnic marriages on a given speech community and probably also marriage rules. Further, it also helps identify other speakers of a language one could work with in the future.

because the locals are then preparing for the long winter.²⁶ Second, shortly before the re-submission of our funding proposal, the Taimyr Peninsula was again declared a restricted border area and entailed a complicated invitation process involving the Russian Federal Security Service (FSB), and so I decided to stay for the maximum amount of time in the area allowed by official legislation (180 days).

When Kaur Mägi and I first visited Dudinka in February 2006 we received an invitation from a high-ranking official in the local hierarchy, the vice-governor of the former Taimyrskij (Dolgano-Nenet-skij) Avtonomnyj Okrug, V. N. Parfir'ev, a Dolgan with philological training and co-author of two Dolgan primers, who was very sympathetic towards our enterprise. Unfortunately, this remained a one-time affair. Although Kaur Mägi and I tried to get acquainted with the local authorities and local native intelligentsia, a process which occupied us for most of our stay in Dudinka, it all turned out to be in vain.²⁷ In the summer of 2006 I wanted to make a first trip to Potapovo where most of the remaining Forest Enets lived, because I wished to introduce myself and prepare for the longer trip in the autumn, which had been planned earlier. However, this all failed. Parfir'ev was no longer in office and the local *okrug* office for indigenous affairs had been partly restructured and, perhaps, had lost interest. By chance, Oksana Dobzhanskaja, an ethnographer working at the City Centre for Cultural Affairs, who specialised in Nganasan shamanic music,²⁸ and whom I met during the first trip in February 2006 helped me out and became a new partner that I could rely on. She prepared all the documents for the new attempt in the autumn, and in November 2006 I was able to enter the area with a research permit valid until the end of April 2007.

²⁶ As linguistic fieldwork would prevent individuals from helping in such activities by requiring them to sit with me for several hours a day, I decided to spend a longer period in winter, which I assumed to be less intrusive.

²⁷ During our 13 days stay we met several representatives of the *okrug* administration and the *okrug* office for indigenous affairs. Other responsibilities such as interviews with the local TV station, the local radio station and the local newspaper as well as invitations to cultural programmes had to be fitted into our schedule. On reflection, it seems a miracle that we succeeded in getting any fieldwork done at all.

²⁸ E.g. Dobzhanskaja 2002; 2008.

Furthermore, for my second fieldtrip similar problems with the invitation arose. On 1.1.2007 the Taimyrskij Avtonomnyj Okrug lost its former autonomy and was downgraded to a Munitsipal'nyj Rajon and subsequently incorporated into the Krasnojarskij Kraj. This also meant that the local FSB office was no longer allowed to issue entrance permits for this border area which were now processed in Krasnojarsk, more than 2000 km south of Dudinka. In April 2007, after the riots in Tallinn which followed the relocation of a World War II memorial, the political climate between Russia and Estonia reached an absolute low and this affected the new application for entry to the Taimyr Peninsula. About four months later, when Oksana Dobzhanskaja applied for a new entrance permit for my planned second trip, we became aware that it would take much longer because the papers had to go from Dudinka to Krasnojarsk. What we could not have anticipated, however, was the fact that my background as a German working in Estonia was evidently suspicious. In a nutshell, we had to apply three times before anything started to happen, since application one and application two were simply ignored by the FSB. Finally, after nine months, an entrance permit for the Taimyr was granted. But as the laws had changed in the meanwhile, my entrance permit was only valid for 90 days in the early summer—the period I was trying to avoid.²⁹

After re-reading accounts by Castrén, Lehtisalo and Donner one feels reminded of their letters of recommendation which played an important role in those days. The following two excerpts from Lehtisalo's Introduction to his dictionary serve as examples:

²⁹ Although in the initial funding proposal documentation mention was made of both Enets varieties (Tundra and Forest Enets), this plan was abandoned during the first trip to Dudinka (with Kaur Mägi in winter 2006). As both Dudinka and Potapovo are located in the same rajon, one is allowed to travel freely within the boundaries of the Dudinskij rajon without further restrictions. Yet for a trip to villages in the Ust'-Jenisejskij rajon where the Tundra Enets are officially registered (Tukhard, Vorontsovo), a special new research-permit would have been needed. As this would have resulted in renewed bureaucratic turmoil I decided to focus all my attention on the Forest Enets in Potapovo and Dudinka. By chance, on my last day of fieldwork in Dudinka in July 2008 I met a speaker of Tundra Enets from Tukhard who was in Dudinka on official business concerning the local administration. As we had only two hours at our disposal, I was unable to collect more than a handful of lexemes and sentences.

Als ich dann Ende März fand, dass ich für den Antritt meiner Reise genügend vorbereitet war – die Bibliotheksarbeiten waren zu Ende geführt, die Empfehlungsschreiben der Russischen Akademie der Wissenschaften sowie die vielen Empfehlungsbriefe von Rudenko hatte ich in der Tasche – war es Zeit, die Fahrkarte für die nach Sibirien führende Nord-Eisenbahn zu kaufen. (Lehtisalo 1956: XII.)

Am 4. März ging ich zum Gouverneur zur Audienz. Herr von Hagmann, angeblich Besitzer eines Rittergutes in Estland war ein grosser stattlicher Mann. Er fragte sich was er zu meinem Besten tun könnte. Ich bat um einen Brief an den Polizeimeister von Beresow und um das Recht, «mit den Pferden des Staates» reisen zu dürfen. Er sagte, dass ich zur Verwaltung des Gouvernements gehen sollte, bei der er mich telephonisch anzumelden versprach. Am nächsten Tag erhielt ich von dort das, worum ich gebeten hatte. Ich musste durch einige Säle gehen, in denen alle Beamten aufstanden und sich tief verbeugten als ich eintrat. (Lehtisalo 1956: XVIII–XIX.)

In these days of an ever-changing administrative restructuring in the Russian Federation including the role of obligatory *registratsija* one starts to understand even better than before what one's predecessors wrote in their texts, and also between the lines. In this respect, Russia as a field site does not seem to have changed very much.

Entering the field, finding a consultant and why one should tell a story?

A central aspect of documentary linguistics is the creation of a corpus (Himmelman 2006). Whereas technical aspects have naturally received much more attention it should not be forgotten that every narrative is accompanied by its immediate social and ethnographic background.³⁰ Although ideal language documentation would con-

³⁰ This claim of course is nothing new (e.g. Basso 1990) but seems to have been overlooked somehow. See Lukin (2005) for a similar experience.

tain a balanced sample, covering as many genres as possible, this of course depends on both social and cultural premises.³¹ In the case of Forest Enets, a language which is now moribund with around half a dozen fluent speakers, certain genres and speech styles cannot be documented any longer, for example, language acquisition, baby talk, the speech of teenagers and young adults, mythological narratives, epic legends, etc, it proved difficult to make the Enets say anything at all at the very beginning. When I arrived in Potapovo in the first days of the polar night in December 2006, my entry into the field was far from ideal. Since my initial trip to the village in the summer of 2006 had failed, I had to introduce myself, find some consultants, build up the necessary personal empathy and start working—all in the same trip. As the helicopter in which I landed brought social support, the whole village started drinking and for the next week nothing could be done. After about two weeks in Potapovo, work finally got somehow going, but it was not too long before the next break came. Once again social allowances were paid, accompanied by New Year's Eve, and so for the next ten days, no linguistic work could be done.³²

After this second break, work did continue though very slowly, and I thought of altering my plans and returning to Dudinka to work with the 'Forest Enets city intelligentsia'. Yet in small villages information travels swiftly and my thoughts of leaving became widely known. Surprisingly, this had an affect I did not anticipate and for the first time the Forest Enets in Potapovo started to show an active interest in working with me. A meeting with my principal consultants Nadia and Leonid became the crucial turning point. Nadia asked me frankly why they should be asked to tell the old stories again, because almost everything they knew had already been said and every living Enets had seen a variety of short-term researchers throughout their lives. Besides, nobody could remember any legends and fairy tales,

³¹ Whether a corpus obtained via language documentation can ever compete with large corpora is of course another question.

³² Most of the time I spent witnessing the impact of alcoholism on public life which was not in my initial research agenda although it turned out to be an interesting topic.

and every individual elderly storyteller has long been dead.³³ The major point, which I thought I had emphasised sufficiently in our first meetings, although I turned out to be wrong, was that I intended to record ‘anything one can talk about in Forest Enets’. Yet, my consultants did not yet understand why they should tell a story again in a language which has fallen out of usage to a person they have known for less than three weeks and an audience consisting of a researcher and his recorder. When I mentioned that besides the documentation aspect I was thinking of publishing good stories both locally and elsewhere to be included in a book, it turned out that this was considered a very tempting reason for cooperating with me. After this episode, I lent text collections (EF, RS, ET)³⁴ to potential consultants so that they could get an impression of what they might say, although also to let them read what their relatives had told in earlier days.³⁵ Whereas I thought only of re-activating linguistic and cultural competence, this gesture convinced most of them that telling a story in Forest Enets had become meaningful again. Quickly, my consultants started to use the salvation anthropology metaphor (e.g. Clifford 1986: 112–113), that what they knew must be written down so that coming generations would know that a language called *onai baĉa* was once spoken on the Taimyr Peninsula.

When the process finally got under way, telling a short story in Forest Enets became a part of most meetings, yet at the beginning only for an imaginary audience. Before recording a narrative, we would sit down and do elicitation and lexical work for about two hours. Then we had the compulsory break which meant drinking a cup or two of strong tea, after which either a planned or spontaneous narrative was recorded.

³³ As Soviet researchers, both ethnologists and linguists were mainly interested in the documentation of folklore. Nadia’s statement reflects what was deemed as necessary for ‘documentation’ by earlier researchers and what the ideal consultant should present.

³⁴ EF = Лабанаускас, К. И. 1992. *Фольклор народов Таймыра*. Выпуск 1. Энецкий фольклор. Дудинка; RS = *Родное слово. Энецкие песни, сказки, исторические предания, традиционные рассказы, мифы*, Ст.Петербург 2002; ET = Сорокина, И. П. & Болина, Д. С. 2005. *Энецкие тексты*. Ст.Петербург.

³⁵ I perhaps instinctively felt that reading old fairytales and legends might help them remember such narratives but this was not done intentionally.

After a short period, however, a real audience turned up, yet in a rather unexpected way; sometime in January, consultants started to ask me what the others normally said, and we started to listen to their narratives together. At the beginning, this was clearly a matter of curiosity as my consultants did not usually meet in the village and if they did meet they would converse in Russian. Later however I had the impression that my recordings were becoming a special means of communication between them.³⁶ First, I thought my consultants wanted to hear whether I really had recorded some interesting stories, since this had been a concern since the very beginning. Later, however, it became obvious that they were actively using storytelling as a means of communication and considered my other consultants ‘a possible audience’, and eventually storytelling was used to clear up gossip.³⁷ Of course, this was not pursued openly; usually a consultant would tell me casually that they had heard something or remembered something interesting about another consultant, and asked me, if I could not have them tell this story from their own perspective in Enets. Whereas this choice was part of gossip curiosity, my consultants were also trying to accomplish their aim of making me record interesting stories. Whereas this behaviour dominated much of my first visit, the same situation prevailed during my second visit in the summer of 2008 and I have no doubt this will dominate my work in the future. Of course, once in a while comments on linguistic competence could be heard like ‘she did not pronounce that word correctly’ or ‘why does he say *уже* (ru: *already*) all the time? We do have an Enets word for *mal’e*’. Still, nobody ever criticised a story because it seemed uninteresting.

³⁶ This does not mean that storytelling had no communicative function in earlier days. Unfortunately, such questions were not addressed in earlier research and one can only speculate on this. I nevertheless assume that the kind of storytelling which I encountered during my documentation work should not be seen as a kind of everyday storytelling but as a very specialised form of preserving interesting narratives and life-stories for the future.

³⁷ This step I finally realised and understood only after having left the village and translated recorded narratives with Leonid’s half-sister Zoja in Dudinka. Whereas much of the context was clear to me, many things did not make sense for Zoja whose contact with her relatives in the village was infrequent. In many cases I had to explain the purpose of a story to clarify the needed background.

A short note on the workflow in the field

Methods in linguistic fieldwork differ from those employed in ethnographic fieldwork. Whereas an ethnographer can make interesting findings by participant observation without direct engagement, linguistic fieldwork needs the cooperation of a consultant. Yet, any kind of social interaction is dependent on whether a consultant has the time to meet a researcher and one should not take it for granted that just because a researcher is in the neighbourhood, people will be willing or even ready to meet her/him. Especially in villages where many researchers have spent some time doing fieldwork, locals do not appreciate the presence ‘of just another scientific tourist’ whom they might not see again. This is also true for Potapovo (e.g. Siegl 2007).

As fieldwork requires some kind of empathy between researcher and consultant(s) it takes a while to get inside a community. Further, people live their own lives and have their own obligations which need to be fulfilled regardless of the presence of a researcher. As all my Forest Enets consultants in Potapovo are officially retired, they have of course more time at their disposal than their relatives in Dudinka who are mostly working people. On the other hand, as Forest Enets is spoken by elder people, sessions must generally be limited to about two hours, otherwise the consultants lose their ability to concentrate. Personally, I work maximally with 2–3 consultants a day (if they can find time for me) which results in about 4–5 hours of work; my concentration suffers too after this and as every session needs to be rechecked in the evening, an additional 3–4 hours going through field notes including the preparation of further questions for the next day needs to be added to the daily workflow. Although planning meetings is a necessary prerequisite, one should also arrange breaks for consultants. Nevertheless, as every researcher in Russia spending some time in the rural areas with high rates of unemployment is aware there is at least a period of 4–6 days every month if not longer, when it becomes impossible to work anyway. After social allowances have been received, it will be difficult if not impossible to find a sober individual until they run out of money for drinking.³⁸ As there is a strong

³⁸ The problem of alcoholism is however not a recent problem but has been documented extensively since Castrén (e.g. Castrén 1856: 246)

The village administration of Potapovo (February 2007, Florian Siegl)

correlation between alcohol and violence, either domestic or on the street, one should clearly avoid getting involved or visiting consultants at such a time. It is safer and more advantageous to go through field notes, recordings or the like and prepare new questionnaires. I used days like that to prepare new questionnaires or copy statistical data of interest for my anthropological work in the village administration.

When comparing my work flow with what can be retrieved from the accounts of Castrén, Lehtisalo and Donner, the process of working did not differ too much. However in one respect a major difference can be detected. The strategy of early Finnish fieldwork has been summarised by Jukka Siikala as follows:

The field trips were long, lasting up to five years, but they did not consist of intensive studies of single communities. Rather, they involved working with single informants in several communities to collect data on the local vernaculars, which could then be described as synchronic and a virtual system. As Korhonen et al. (1983) demonstrate in the centennial publication for

the Finno-Ugric Society, this field practice became the standard form of data collection. As a result, the linguistic data, besides lexical data, consisted of long narrative materials, songs, folk poetry, charms, and ritual texts, whereas observations of an ethnographic nature were more detached and decontextualized. (Siikala 2006: 159–160).

As I had chosen Potapovo and Dudinka as field sites, a concrete area was at my disposal which allowed me to study in more depth those details (both linguistic and ethnographic) which had been out of the reach of my predecessors.

Returning one's findings and those of others

The last point to be discussed concerns a topic which clearly differentiates contemporary fieldwork from the fieldwork conducted by Castrén, Lehtisalo and Donner. Whereas the aforementioned worked within speech communities less affected by Russification (again with the exception of the Kamas) though clearly no longer unaffected, the topic of returning one's own findings did not yet apply. Most probably, indigenous speech communities were neither conscious of this nor did they see any necessity, since documented genres were still in active usage and had been learned by the younger generations. Because the outcome of the Soviet policy among indigenous peoples is now well known³⁹, a completely different picture has emerged today. There is good reason to assume that the Forest Enets speech community is in an especially critical state, because the majority of Forest Enets people still alive have served as consultants for different researchers and have seen their parental generation doing so too. Yet with increasing language awareness (which started in the early 1990s) they have discovered that as far as language is concerned, they had almost nothing at their disposal.⁴⁰ Also, other fundamental works such as Dolgikh's

³⁹ See Pika (ed.) 1999 for an otherwise slightly outdated survey or the articles in V poiskakh (2005).

⁴⁰ Since the 1990s, some attempts to revitalise the language have been made but they have not produced any results (see Siegl 2007).

Russian collection of Enets folklore (Dolgikh 1961, 1962) have not even been available on the Taimyr Peninsula, and especially among the city intelligentsia there is a certain suspicion of those who have collected things without ever sharing their findings.

Unfortunately, the complexity of analysis which is needed before text collections and dictionaries are ready for publication, a process which can occupy several generations of researchers (a fact well attested in the history of Finno-Ugric studies) is not really understood within the native community and this can result in possible tensions. I have tried to find a solution to this problem. As I had previously scanned all Enets materials at my disposal so that I could have a little reference library on my laptop during fieldwork, I copied these materials onto numerous DVDs and CDs and distributed them among the native intelligentsia in Dudinka and several cultural institutions. I did the same with the Enets sound recordings (however excluding elicitation and phonetic material) so that the local intelligentsia will be able to use them for their own purposes. Finally, on returning to Tartu I sent firmly bound readers which contained all of the scanned material to Dudinka so that they would be at the disposal of the intelligentsia as reading-copy.⁴¹ Although I consider this an interim solution, this step has, nevertheless, been highly appreciated.⁴²

Why Kai Donner travelled more efficiently – instead of a conclusion

Although geographically a peninsula, the Taimyr Peninsula is geopolitically actually an island. There are neither roads nor railway connections to other parts of the Russian Federation and passenger transport is restricted to flights from several Russian cities to Noril'sk, or if the Yenisei is ice-free by ship from Krasnojarsk to Dudinka. The only road in the entire Taimyr District is the one connecting Dudinka and Noril'sk; the larger airport Noril'sk-Alykel' is located about half-

⁴¹ Although the majority of Forest Enets speakers in Dudinka have access to PCs or even own one, they explicitly asked for paper-copies.

⁴² Recently I discovered that several recorded narratives were published in an abridged form in the local newspaper *Таймыр* in Forest Enets.

way between the two cities. As far as local transport is concerned, all villages can only be reached by air (mainly by Mi-8 helicopters and occasionally An-2 aircraft),⁴³ some of them additionally by ships when the rivers are ice-free and the water level is sufficiently high.⁴⁴ In this regard, Potapovo is conveniently located on the right bank of the Yenisei which allows transportation by boat as long as the river is ice free, as one can hop on a regular boat travelling upstream to Krasnojarsk. Yet there is no mooring place in Potapovo and one has to jump from a large boat onto a small boat in the middle of the Yenisei, indeed a dangerous exercise, especially with about 40 kg of baggage to take care of.

Disembarking of passengers heading to Potapovo (July 2008 Florian Siegl)

⁴³ Most of the local flights start from Dudinka airfield. Flights to Dikson and Khatanga start from Noril'sk-Alykel' but local transport within the Khatanga Rajon relies on Mi-8 helicopters too.

⁴⁴ This usually means the early days of summer after the breaking of the ice. Most rivers are rather shallow and small rivers cannot be navigated when the water level has normalised.

In winter all terrain vehicles such as *vezdekhods* or special jeeps are used, although only for commercial and administrative purposes.⁴⁵ As air transport receives less and less government support, which results in fewer flights and astronomic prices, a visitor can indeed be stranded in Dudinka for several weeks before being able to travel to one of the villages, even if it as close as Potapovo, which lies roughly 100 km south of Dudinka. In November 2006, I found myself stranded in Dudinka and had to wait for three weeks before a flight became available. Several times I caught myself thinking about Kai Donner who travelled in the area in the winter of 1912 with his reindeer caravan and it occurred to me that in 1912 one hundred kilometres probably seemed to be a much shorter distance than it appeared to be in 2006.

Acknowledgments

Many thanks to Kaur Mägi (Tartu) for his companionship during the period of this project and for his comments on an earlier version of this paper, and to Karina Lukin (Helsinki) for her comments on an earlier version of this paper, as well as for all our conversations on Russia and fieldwork over the years.

My deepest gratitude goes to Oksana Dobzhanskaja (Dudinka) without whose support this project would not have been a success, and to all my Enets consultants for teaching me *onai bada* during the dark winter days and bright summer days and for letting me become a part of their everyday life in both Potapovo and Dudinka.

Abbreviations

DU = dual; DIM = diminutive; INCH = inchoative; R = III conjugation (= reflexive-medial conjugation); LOC = locative; PTCP.IPF = imperfective participle; FOC = focus particle; PX = possessive suffix

⁴⁵ For short trips up to 100–150 km, individuals use snow-mobiles too.

Literature

- Almazova 1961 = Алмазова, А. В. 1961: *Самоучитель ненецкого языка*. Ленинград: Учпедгиз.
- Anderson, David G. 2000: *Identity and Ecology in Arctic Siberia: The Number One Reindeer Brigade*. Oxford: Oxford University Press.
- Anikin 2000 = Аникин, А. Е. 2000: *Этимологический словарь русских диалектов Сибири. Заимствования из уральских, алтайских и палеоазиатских языков*. Москва – Новосибирск: Наука.
- Basso, Keith 1990: Stalking with stories: Names, Places and Moral Narratives among the Western Apache. – *Western Apache Language and Culture. Essays in Linguistic Anthropology*. 99–137. Tucson: University of Arizona Press.
- Castrén 1854 = M. Alexander Castrén's *Grammatik der samojedischen Sprachen*. Im Auftrage der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften herausgegeben von Anton Schiefner. St. Petersburg 1854.
- Castrén 1855 = M. Alexander Castrén's *Wörterverzeichnisse aus den samojedischen Sprachen*. Im Auftrage der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften bearbeitet von Anton Schiefner. St. Petersburg 1855.
- Castrén 1856 = M. Alexander Castrén's *Reiseberichte und Briefe aus den Jahren 1845–1849*. Im Auftrage der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften herausgegeben von Anton Schiefner. St. Petersburg 1856.
- Castrén, Mathias Alexander (n.d.): Anteckningar öfver Chantaisko-karasinska dialecten. 1–112. Manuscripta Castreniana Vol. XIV. Samoiedica. Jenisei-Samoiedica.
- Clifford, James 1986: On Ethnographic Allegory. – *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. 98–121. Edited by James Clifford and George E. Marcus. Berkeley: University of California Press.
- Dobzhanskaja 2002 = Добжанская, О. Э. 2002: *Песня Хотарэ. Шаманский обряд нганасан: Опыт этномусыковедческого исследования*. Ст.Петербург: Дрофа.
- Dobzhanskaja 2008 = Добжанская, О. Э. 2008: *Шаманская музыка самодейских народов Красноярского края*. Норильск: АПЕКС.
- Dolgikh 1961 = Долгих, Б. О. 1961: *Мифологические сказки и исторические предания энцев*. Труды Института Этнологии: Новая серия 66. Москва: Наука.
- Dolgikh 1962 = Долгих, Б. О. 1962: *Бытовые рассказы энцев*. Труды Института Этнологии: Новая серия 75. Москва: Наука.
- Donner, Kai 1915: *Bland samojeder i Sibirien*. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- EF = Лабанаускас, К. И. 1992: *Фольклор народов Таймыра*. Выпуск 1. Энецкий фольклор. Дудинка.
- ERRE = Сорокина, И. П. & Болина, Д. С. 2001: *Словарь энецко-русский и русско-энецкий*. Ст.Петербург: Просвещение.
- ET = Сорокина, И. П. & Болина, Д. С. 2005: *Энецкие тексты*. Ст.Петербург: Наука.
- Himmelmann, Nikolaus 2006: Language documentation: What is it and what is it good for? – *Essentials of Language Documentation*. 1–30. Edited by Jost Gippert et al. Trends in Linguistics. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- Joki, Aulis J. 1944: Einleitung. – *Kai Donners Kamassisches Wörterbuch nebst Sprachproben und Hauptzüge der Grammatik*. XII–LI. Bearbeitet und Herausgegeben von A. J. Joki. Lexica Societatis Fenno-Ugricae VIII. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Joki, Aulis J. 1955: Kai Donners kleinere Wörterverzeichnisse aus dem Jurak-, Jenisei- und Tawgysamojedischen, Katschatatarischen und Tungusischen. – *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 58. 1–27. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Lehtisalo, Toivo 1927: *Über den vokalismus der ersten silbe im jurak-samojedischen*. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne LVI. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Lehtisalo, Toivo 1932: *Beiträge zur Kenntnis der Rentierzucht bei den Jurak-Samojeden*. Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B: Skrifter XVI. Oslo: H. Aschehoug & Co.
- Lehtisalo, Toivo 1956: *Juraksamojedisches Wörterbuch*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XIII. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Lehtisalo, Toivo 1959: *Tundralta ja taigasta. Muistelmia puolen vuosisadan takaa*. Helsinki: Werner Söderström Osakeyhtiö.
- Louheranta, Olavi 2006. Siperiaa sanoiksi – uralilaisuutta teoiksi. Kai Donner poliittisena organisaatorina sekä tiedemiehenä antropologian näkökulmasta. Academic dissertation. Research Series in Anthropology. University of Helsinki.
- Lukin, Karina 2005: Getting to know about the place of history among the Kolguev Nenets. – *The Northern Peoples and States. Changing relationships*. 279–291. Edited by Art Leete and Ülo Valk. Studies in Folk Culture V. Tartu.
- Newman, Paul and Ratliff, Martha (eds) 2001: *Linguistic Fieldwork*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Pika, Aleksander (ed.) 1999: *Neotraditionalism in the Russian Far North. Indigenous Peoples and the Legacy of Perestroika*. Circumpolar Research Series No. 6. Canadian Circumpolar Institute. Seattle, London: University of Washington Press.
- Powdermaker, Hortense 1966: *Stranger and friend*. New York: Norton Company.
- Prokof'ev 1936 = Прокофев, Г. И. 1936. *Самоучитель ненэцкого языка*. Ленинград: Государственное учебно-педагогическое издательство.
- RS = *Родное слово. Энецкие песни, сказки, исторические предания, традиционные рассказы, мифы*. Ст.Петербург: Просвещение. 2002
- Salminen, Timo 2008: *Aatteen tiede. Suomalais-Ugrilainen Seura 1883–2008*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1172, Tieto. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Siegl, Florian 2005: Where have all the Enetses gone? – *The Northern Peoples and States. Changing relationships*. 235–253. Edited by Art Leete and Ülo Valk. Studies in Folk Culture V. Tartu.
- Siegl, Florian 2007: Contemporary Forest Enets: a report from recent fieldwork. – *Études finno-ougriennes* 39. 21–50. Paris: L'Harmattan & ADEFO.
- Siegl, Florian (in prep): Materials on Forest Enets, an indigenous language of Northern Siberia. PhD dissertation.
- Siikala, Jukka 2006: The Ethnography of Finland. – *Annual Review of Anthropology* 35. 153–170. Annual Reviews.
doi: 10.1146/annurev.anthro.35.081705.123206.
- Tereshchenko 1965 = Терещенко, Н. М. 1965: *Ненецко-русский словарь*. Москва: Советская Энциклопедия.
- V poiskakh 2005 = *В поисках себя. Народы Севера и Сибири в постсоветских трансформациях*. Москва: Наука.
- Vasil'ev 1962 = Васильев, В. И. 1962: Система оленеводства лесных энцев и её происхождение. – *Краткие Сообщения Института Этнографии XXXVII*. 67–75.
- Vasil'ev 1963 = Васильев, В. И. 1963: Лесные энцы – очерк истории, хозяйства и культуры. – *Сибирский этнографический сборник V*. 33–70. Труды Института Этнологии: Новая серия 84.
- Ziker, John 2002. *Peoples of the Tundra. Northern Siberians in the Post-Communist Transition*. Long Groove: Waveland.
- Лука 1995 = Лука паздуй едэ база: ноб лоз эза перез. Стокгольм. 1995.